

Jan Helge Raknes Røskar

Da lønnsarbeideren kom til Valsøyfjord

En kvantitativ analyse av hushold og arbeid
1865-1920

Masteroppgave i Historie

Veileder: Espen Storli

Medveileder: Francisco J. Beltrán Tapia

Mai 2023

Kvinnene i Valsøyfjord Sanitetsforening på Hestnes 1912. Ukjent fotograf. (Bildet er i privat eie)

Jan Helge Raknes Røskar

Da lønnsarbeideren kom til Valsøyfjord

En kvantitativ analyse av hushold og arbeid
1865-1920

Masteroppgave i Historie
Veileder: Espen Storli
Medveileder: Francisco J. Beltrán Tapia
Mai 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Å arbeide med denne oppgaven har vært en reise på berg og dalbane, der ytterpunktene har gått fra stor lykke til dager dypt under plankelaget i kjelleren. Arbeidet har tatt lang tid og sluttresultatet inneholder knapt noe felles DNA med det første utkastet som ble skrevet høsten 2020. Problemstillinger, temaer og metoder har tatt mer enn en u-sving underveis i prosessen som følge av manglende kilder, tilbakemeldinger og en etter hvert bedre selvinnsikt på hva som er overkommelig, mulig og ikke minst: tilstrekkelig. Læringsprosessen har ikke kun dreid seg om forskningsobjektet i prosjektet, men også om arbeidsprosesser, motivasjon og hvordan sjonglere skriving med alt det andre livet har å by på.

Først vil jeg takke kona mi Randi og barna mine Anne og Halvor for at dere har holdt ut med meg i årene dette har stått på. Nå kan jeg bli med og bygge trehytte igjen. Deretter vil jeg takke veilederen min Espen Storli som har vært med fra A til Å. Og min andre veileder Francisco J. Beltrán Tapia, som ble med på turen etter hvert som prosjektet skred fremover og som har vært min mentor i bruken av Stata og ArcGIS. Dere har begge hjulpet meg med grundige tilbakemeldinger, gode tips og råd, samt ris og ros når det har trengtes. Så håper jeg at jeg er tilgitt for at ikke alle gode råd har blitt hørt på i den ferdige oppgaven.

Deretter vil jeg si takk til Ingar Kaldal som tidlig satte meg på et fornuftig spor i en tidlig fase der ambisjonene var i overkant store og virkelighetsorienteringen var liten. Til slutt vil jeg si takk til Mads Langnes som sendte meg det digitale manuskriptet til boken sin *Utskiftingsrett og gardsskipnad* i innspurtsfasen av arbeidet. Det setter jeg stor pris på (den innbundne utgaven står nå i bokhylla mi)

Jan Helge Raknes Røskar

Valsøyfjord, 13. mai. 2023

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon.....	1
1.1 Innledning.....	1
1.2 Problemstilling	2
1.3 Avgrensinger	3
1.4 Kilder.....	4
1.5 Metode.....	5
1.6 Forskningsstatus og historiografi	7
1.6.1 Tidligere sosioøkonomisk forskning.....	7
1.7 Oppgavens oppbygning.....	9
Kapittel 2: Bakgrunn – Norge og Valsøyfjord 1865-1920.....	10
2.1 Det norske samfunnet 1865-1920.....	10
2.2 Valsøyfjord.....	10
2.2.1 Valsøyfjord 1865-1920.....	12
2.2.2 Sosiale forskjeller	14
2.2.3 Bygningene på gården og husmannsplassen	16
Kapittel 3: Husholdene i Valsøyfjord 1865-1920	19
3.1 Innledning.....	19
3.2 Husholdet på den norske landsbygda på 1800-tallet	20
3.3 Husholdet i Valsøyfjord – et overblikk og noen lengre linjer	23
3.4 Gårdshusholdet i Valsøyfjord 1865-1920	26
3.4.1 Kjernefamilien.....	28
3.4.2 Kårfolket.....	33
3.4.3 Tjenestefolket	37
3.4.4 Losjerende og andre husholdsmedlemmer	39
3.4.5 Oppsummering	44
3.5 Husmannshusholdet i Valsøyfjord 1865-1920.....	46

3.5.1 Kjernefamilien	48
3.5.2 Kårfolk.....	52
3.5.3 Tjenestefolk	52
3.5.4 Losjerende	54
3.6.5 Andre husholdsmedlemmer.....	55
3.5.6 Oppsummering	56
3.6 Husholdet i private boliger i Valsøyfjord (1891)1900-1920.....	57
3.6.1 Kjernefamilie og husstandsoverhode i private hushold 1891-1920	60
3.6.2 Kårfolket i private boliger	62
3.6.3 Tjenere i private hushold	63
3.7.4 Losjerende	64
3.6.5 Andre husholdsmedlemmer i private hushold.....	67
3.6.6 Oppsummering	68
3.7 Avslutning	69
Kapittel 4: Arbeid 1865-1920.....	73
4.1 Innledning.....	73
4.2 Arbeid i Valsøyfjord 1865-1920	74
4.3 Annet arbeid	80
4.4 Handel.....	82
4.5 Husstell, innarbeid	86
4.6 Håndverk, håndarbeid.....	89
4.7 Industri, arbeidere, dagarbeidere og administrasjon.....	94
4.8 Landbruk, fiske, skog	99
4.9 Offentlig/ sivil tjeneste	102
4.10 Tjeneste.....	104
4.11 Oppsummering	107
Kapittel 5: Konklusjon	109

5.1 Oppsummering og diskusjon - hushold og arbeid.....	109
5.2 En metodisk diskusjon.....	113
Kilder og litteratur	114
Grunnbøker.....	114
Litteratur.....	115
Folketellinger.....	117
Andre kilder.....	118
Vedlegg.....	119

Da lønnsarbeideren kom til Valsøyfjord – en kvantitativ analyse av hushold og arbeid 1865-1920

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Innledning

I 1891 startet Lars Garberg fra Orkdal opp sagbruket Garberg & Co. Enge Brug i Valsøyfjord på Nordmøre. Sagbruket hadde tidligere stått på Vinjeøra i enden av Vinjefjorden, men ble demontert, solgt og flyttet til Enge i Valsøyfjord da store deler av Vinje hadde blitt avskoget.¹ Oppstarten av sagbruket markerer et tydelig skille for Valsøyfjordsamfunnet. Det var den utløsende faktoren som endret deler av Valsøyfjord til et industristed. Innen 1920 bodde det flere folk i en private boliger på Enge og Hjeldnes enn på alle gårdsbruk i Valsøyfjord.

Det lokalhistoriske fokuset i Valsøyfjord har i stor grad vært vendt innover og dreid seg om arbeidsplassene og industri- og håndverksbedriftene som oppsto i tiden rundt og etter 1891. Valsøyfjordingenes identitet knyttes i stor grad til industrien i Valsøyfjord, til tross for at nedslagsfeltet til industrien var avgrenset til kun et mindre geografisk område av hele Valsøyfjord. Det er samtidig forståelig, siden mange i dagens Valsøyfjord er etterkommere av menneskene som flyttet til bygden på begynnelsen av 1900-tallet for å arbeide ved sagbruket eller tresliperiet. Lokalhistorisk er det kun unntaksvis blitt skrevet om andre temaer eller om andre tidsperioder. Bondesamfunnet er i mindre grad blitt sett på med interesse i slike sammenhenger. Det finnes altså en uttalt historie og en historie som ikke så ofte blir nevnt, selv om de begge trengs for å tegne et bilde av hvordan Valsøyfjordsamfunnet var både før og etter 1891. Historikeren Edvard Bull skrev i 1924: «Det bygdehistoriske arbeidet har to store oppgaver, av omtrent samme vekt: en som vender innover mot bygden selv, og en som vender utover mot hele rikets historie.»² I prosjektet forsøker jeg både å vende blikket innover mot personene, arbeidet og husholdene i Valsøyfjord samtidig som jeg vil sette lokalhistorien inn i en nasjonal sammenheng.

Sett i lys av generelle moderniseringsprosesser og den konkrete etableringen av en treindustri vil jeg i oppgaven bruke kvantitative metoder og et mikrohistorisk perspektiv for å identifisere sosiale og økonomiske endringsprosesser innenfor husholdene og arbeidslivet i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920. Samtidig diskuteres funnene i lys av et videre, nasjonalt makroperspektiv på endringsprosesser som skjedde i Norge i samtiden.

---

¹ Botten 1986: 7

² Bull 1924: 3

1.2 Problemstilling

Hvordan utviklet hushold og arbeid seg i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920 sett i lys av lokale og nasjonale endrings- og moderniseringsprosesser? Hypotesen som ligger til grunn for hovedspørsmålet er at Valsøyfjord gikk fra å være et agrarsamfunn til et industrisamfunn idet Garberg startet opp sagbruket på Enge i 1891. Undersøkelsene tar sikte på å undersøke hushold og arbeidsliv over en lengre tidsperiode for å fastslå om hypotesen holder vann eller om den er et produkt av et lokalthistorisk fokus som har preget historiefortellingen på et lokalt plan. For å undersøke hypotesen må flere underspørsmål stilles og besvares:

- Hvilke faktorer førte til endring?
- Hvilke demografiske endringer var det i perioden og kan de knyttes til endringsfaktorene?
- Hvordan ble husholdene og husholdsammensetningene påvirket?
- Hvordan ble arbeidslivet påvirket?

Ved å analysere Valsøyfjord over et lengre tidsrom ble det åpenbart at det var noen konkrete faktorer som var endringsskapende for lokalsamfunnet mellom 1865 og 1920: overgangen fra teigblanding til enhetlige gårdseiendommer, overgangen fra selvberging og byttehandel til pengeøkonomi, etableringen av sagbruket og tresliperiet i 1891 og 1913, samt en mer generell moderniseringsprosess som kom av at ny teknologi ble innført og en del av hverdagsliv og arbeidsliv. For bonden betydde det sistnevnte maskineri og verktøy som effektiviserte jordbruket. Men det ga også industrielle muligheter, som å etablere et tresliperi med moderne maskiner, utbygging av vannkraft som ga elektrisitet til industrien (og gatebelysning), samt at telefonen sørget for raskere kommunikasjon samtidig som den ga nye arbeidsplasser. Samtidig ble det klart i løpet av analysene at det var kontinuitet både i deler av husholdene og i arbeidsliv. Jeg fant blant annet at kjernefamilien i gårdshusholdet var en stabil enhet i hele perioden og overgangen fra naturalhushold til pengehushold var en mindre brå overgang for bøndene. Byttehandelen forsvant ikke og bøndene samhandlet med landhandlerne i det som kan kalles en hybrid vekseløkonomi. Byttehandelen skiftet form, der bøndene leverte varer hos landhandelen i bytte mot butikkvarer, mens bøndenes egne produkter (mel, smør, kjøtt, ull m.m.) ble solgt videre i landhandelens lokaler.³

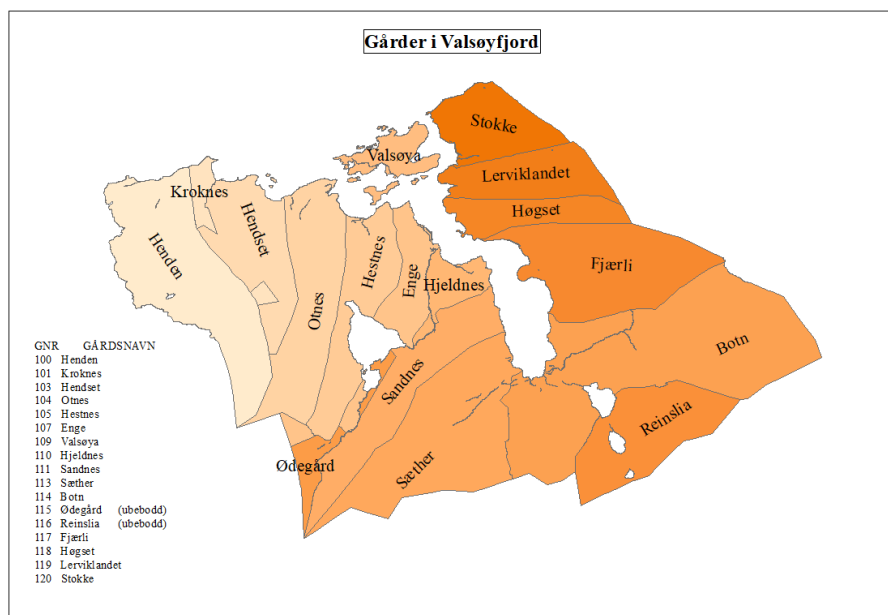
---

³ Intervju med Einar Snekvik november 2020

1.3 Avgrensinger

Prosjektet omhandler Valsøyfjord som er en del av indre Nordmøre og i dag en del av Heim kommune i Trøndelag fylke. Det geografiske området i oppgaven er avgrenset til den delen av Valsøyfjord som hovedsakelig kringsetter fjorden med samme navn: Valsøyfjord og deler av Arasvikfjorden. Det strekker seg fra gårdsnummer 100 (Henden) i vest til gårdsnummer 120 (Stokke) i øst og inkluderer alle gårdsnumrene mellom disse. Figur 1.1 viser et kart over det geografisk avgrensede området. Avgrensingen er gjort som følge av at området har holdt seg samlet siden før 1865 til i dag, uavhengig av endringer av administrative enheter. Valsøyfjord var en del av Aure formannskapsdistrikt helt til det ble eget herred i 1894. Valsøyfjord bestod som eget herred fra 1894 til 1965, da Ertvågøya på Aure ble utskilt og ble en del av Aure kommune, samtidig som Valsøyfjord herred og Halså herred ble sammenslått til Halså kommune.⁴ Til tross for at også Ertvågøya på Aure var en del av Valsøyfjord herred i perioden som undersøkes i oppgaven utelates denne delen fra undersøkelsene fordi området ligger geografisk langt unna nedslagsfeltet for de endringene som undersøkes i oppgaven. Dette utgjør en praktisk avgrensning av gårder som i seg selv, på naturlig vis, utgjør det som oppfattes som Valsøyfjord og er en naturlig geografisk avgrensning for de temaene som undersøkes i prosjektet.

Figur 1.1: Gårder i Valsøyfjord

Kilde: ArcGIS⁵

⁴ Lokalhistoriewiki, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket 2022

⁵ Kartet er laget for prosjektet i ArcGIS av forfatteren. Se vedlegg 1.1 for større versjon.

Den tidsmessige avgrensingen er satt til perioden mellom 1865 og 1920 av to årsaker. Det var en periode med konkrete hendelser lokalt som påvirket både husholdstrukturer og arbeidsliv i Valsøyfjord. Samtidig var effekten av utskiftingsloven av 1859 begynt å bli merkbar for landbruket. Det var samtidig en periode der pengeøkonomien mer eller mindre erstattet selvbergings- og bytteøkonomien der året 1891 står som et skille mellom tiden før- og etter. Det var da treindustrien ble startet opp i Valsøyfjord. Derfor var det også viktig å gå et stykke tilbake i tid før 1891 for å unngå å starte undersøkelsene in media res med endringsprosessene og dermed få et bedre sammenligningsgrunnlag over lengre tid. Den andre årsaken er tilgangen på kilder og det var avgjørende for i valget om å avgrense undersøkelsen frem til 1920.

Tematisk ønsket jeg å se på konsekvensene for husholdene og arbeidslivet som følge av moderniseringsprosessene som fant sted i perioden mellom 1865 og 1920. Jeg ønsket å finne ut om industrien fikk konsekvenser for det eksisterende landbruket i bygda, i hvor stor grad intern migrasjon fra andre steder i landet var viktig for industrien, samt undersøke de sosiale- og økonomiske forholdene i Valsøyfjord i perioden ved å analysere demografiske endringer i perioden med der folketellinger benyttes i kvantitativ metode.

1.4 Kilder

Hovedkilden i prosjektet har vært de digitaliserte folketellingene for 1865, 1900, 1910 og 1920 som har blitt brukt til dataanalysene i statistikkprogrammet Stata. Folketellingene for 1875 og 1891 har blitt brukt som referanse kilder der det har vært nødvendig. Folketellingene ble valgt som kilde på grunn av omfanget i informasjon de inneholder, samt muligheten for å foreta komparative analyser mellom de ulike årene, for å finne utviklingstrekk i Valsøyfjordsamfunnet over en lengre tidsperiode.

Det er samtidig viktig å bruke folketellingene kritisk. Dette gjelder spesielt der ulike års tellinger sammenlignes. De ble ikke den gang registrert med komparativ analyse som hensikt og mange tilpasninger har derfor blitt gjort for å kunne sammenligne de ulike parameterne i folketellingene. I 1865-tellingen var det bare en rubrikk for registrering av både yrkesstilling og familiestilling. Derfor valgte registratoren oftest den stillingen han anså som viktigst og utelot dermed den andre opplysningen. Dette ble derimot delt opp i to ulike rubrikker i senere folketellinger. En annen utfordring er at kategoriene stadig gjennomgikk revideringer mellom folketellingene.⁶ Spesielt for 1865-tellingen mangler relevant

---

⁶ Thorvaldsen 2008: 456

informasjon om yrke.⁷ Det må også tas høyde for at nøyaktigheten i det som ble registrert ikke alltid var god. Noe Men samtidig er folketellingene den beste kilden for å kunne analysere et større antall mennesker i et gitt område over lengre tid. For dette prosjektet er kildesikkerheten i folketellingene god nok for å identifisere tendenser og trender i perioden.

I tillegg har grunnbøkene for gårdene vært brukt til å kartlegge utviklingen av gårdene i forbindelse med utskiftingsprosesser og utskilling av eiendommer på gårdene i perioden. Grunnbøkene er brukt for å verifisere eller supplere informasjon fra boken *Gardtales i Valsøyfjord*, som er et oppslagsverk om gårdenes i Valsøyfjord.⁸ Den er kronologisk bygd opp og tar for seg eiendomshistorie, eierskap, produksjon og generell informasjon om alle gårdsnummer i Valsøyfjord.

Minneberetninger fra Norsk Folkemuseum er en liten samling av kilder, der intervjuer av tre personer som bodde, arbeidet og levde i Valsøyfjord rundt 1900, ble nedskrevet.⁹ Dette er minner fra Olav Waage, som var landhandlersønn og arbeider ved sagbruket på Enge. Einar Botten, som var småkårsønn og skriver om arbeidet som gjeter i ung alder, om husmenn og andre småkårsfolk i Valsøyfjord før 1900. Ingvar Moen, som var anleggsarbeider, fagorganisasjonsmann og driver av Moens Børstefabrikk forteller om oppveksten som sønn av en omreisende anleggsmann og arbeidet med å få i stand fagorganisasjon for sagbruksarbeiderne i Valsøyfjord. Alle minneberetningene gir nyttige, interessante og subjektive innblikk i livene til noen av menneskene som levde i Valsøyfjord i perioden.

1.5 Metode

Ved å bruke kvantitative kilder og undersøke disse med dataprogram laget for å håndtere store mengder datamateriale kan vi finne både spørsmål og svar på historiske spørsmål som er ikke er så synlige i kvalitative kilder. Det er også et av hovedargumentene jeg har for å foreta en kvantitativ analyse av hushold og arbeid i et lite bygdesamfunn. For slik frembringe nye elementer ved bygdehistorien som kan være verdt å følge opp med tilsvarende forskningsprosjekter i fremtiden. Bare ved å bruke flere ulike metodiske fremgangsmåter i møtet med kildene kan vi få et mer utfyllende og korrekt bilde av fortiden. Mye av den tidligere forskningen og litteraturen som er gjort om ulike yrkesgrupper, hushold og sosioøkonomiske forhold er i stor grad basert på kvalitativt materiale, mens kvantitative

---

⁷ Thorvaldsen 2008: 456

⁸ Todal 1965

⁹ Norsk Folkemuseum. Arbeiderminner NG/Ark-1001-33

undersøkelser er mer unntaksvis gjort om rurale strøk. Det gjør det samtidig utfordrende å sette oppgaven inn i en metodologisk og tematisk diskusjon med annen forskning.

Analysedelen, som utgjør den kvantitative og empiriske forskningen i prosjektet, er gjort ved å samle alle individer som ble registrert i folketellingene for Valsøyfjord i 1865, 1900, 1910 og 1920 i et samlet datasett som så ble importert inn i statistikkprogrammet Stata. Stata muliggjorde å hente ut både individdata, samlede data om grupper av personer basert på ulike variabler og foreta komparative dataanalyser av grupper av personer i samme, eller på tvers av, folketelling, gruppe, kjønn m.m. Resultatene av analysene presenteres i oppgaven i form av tabeller, diagrammer, kart eller som en del av teksten.

Den metodiske ideen bak studien av Valsøyfjord mellom 1865 og 1920 er å bruke folketellingene fra 1865, 1900, 1910 og 1920 for Valsøyfjord for å kartlegge, identifisere og forklare endringer og kontinuitet innenfor hushold og arbeidsliv i perioden.

Datasettene for folketellingene i 1865, 1900 og 1910 var ferdige kodete sett som ble gjort tilgjengelig for prosjektet fra *Registreringsentral for historiske data* ved Universitetet i Tromsø. Folketellingen for 1920 ble samlet inn manuelt. Datasettene krevde bearbeiding for å kunne benyttes komparativt siden folketellingene, som nevnt i underkapittelet om kilder, ikke hadde samsvarende rubrikker og varierende praksis i hva som ble registrert i rubrikkene.

Fordelen med å benytte folketellingene i en historisk demografisk analyse er at datamaterialet har en implisitt dimensjon hvor sosioøkonomiske forhold, trender og tendenser i Valsøyfjord kan synliggjøres gjennom en grundigere analyse av tallene.

Jeg ønsker samtidig å eksemplifisere noen av problemene med metoden. I analysen av kjernefamilien i gårdshusholdet i kapittel 3 var det nødvendig å skille kjernefamiliens barn fra andre barn som bodde på gården. Det var ikke noe som kunne gjøres ved å gruppere barna basert på bestemte variabler i datasettet, siden resultatet medførte for stor usikkerhet i hvor korrekt utvalget ble. For å identifisere hvilke barn som var en del av kjernefamilien måtte jeg foreta en manuell gjennomgang av folketellingene, der barna i kjernefamilien ble identifisert ved å bruke deres registrerte plassering i husholdet og deres etternavn. Deretter ble barna kategorisert i datasettet med verdien «1» for medlemmer av kjernefamilien og «0» for de resterende barna.¹⁰ I tilfellet for kårfolket var det ikke en konsekvent registrering av kårfolk som *kårfolk* i folketellingene. Metoden som er brukt for å finne kårfolk som ikke ble registrert

---

¹⁰ Til og med folketellingen 1910 er etternavnene patronymer. I 1920 ble stedsnavn mer brukt som etternavn for arbeiderfamilier, mens i landbrukshusholdene ble patronymer brukt også i 1920. Identifiseringen av barn i kjernefamilien er i stor grad basert på etternavnene til barna og bondens fornavn. Men i tilfeller der stebarn av bonden er registrert er skjønnt brukt i vurderingen av om barna var en del av kjernefamilien. Dette medfører samtidig en liten usikkerhet i om tallmaterialet er empirisk korrekt.

på kår var en skjønnsmessig og manuell gjennomgang av alle individer i Valsøyfjord og gi personer status som *kårfolk* etter kriteriene: familiestatus, alder og familieforhold til gårdeier.

Bruken av Stata i dette prosjektet er derimot ganske begrenset sammenlignet med potensialet som finnes i Stata til å utføre avanserte analyser. Det skyldes hovedsakelig min egen kompetanse i å bruke Stata som er grunnleggende.

1.6 Forskningsstatus og historiografi

Forskningsstatusen er at det ikke er gjort mye sosioøkonomisk forskning på små rurale områder for det tidsrommet som er avgrenset i dette prosjektet. Sosialhistorie på et mikrohistorisk nivå hadde et oppsving en periode fra 1970-tallet med historikere som blant annet Edvard Bull d.y., Sivert Langholm og Tore Pryser. Med enkelte unntak så kan det virke som om det har vært mindre interesse for den slags historieforskning i en lengre periode etter 1990-tallet.

Innenfor det tematiske og metodiske landskapet som denne oppgaven legger seg i, så har det derimot i løpet av de siste årene blitt skrevet en rekke masteroppgaver i historie som omhandler grupper av mennesker i små bygdesamfunn på 1800-tallet. Folketellingene er brukt kvantitativt og med et mikrohistorisk perspektiv for å undersøke sosioøkonomiske forhold i en bygd, kvinners yrkesmuligheter eller endringer for tjenestefolk i Rindal mellom 1801 og 1865.¹¹ De har en skarpere tematisk avgrensing enn min oppgave, men temaene er i samme sfære og metodisk er det paralleller mellom prosjektene som gir en verdi og potensiale både i et mikro- og makrohistorisk perspektiv. Det er en positiv tendens som hjelper til å berike sider ved bygdehistorien og historieforskningen som tidligere ikke har vært belyst.

1.6.1 Tidligere sosioøkonomisk forskning

Det som for meg er det mest spennende perspektivet er når historien undersøkes nedenfra og i et mikroperspektiv, for deretter kunne si noe om temaet i en større makrohistorisk sammenheng. Historikeren Ingar Kaldal skriver at det var naturlig for de som studerte historie på 1970- og 1980-tallet å assosiere begrepet sosialhistorie med historikere som Edvard Bull d.y. og Sivert Langholm som skrev historie nedenfra og i et mikroperspektiv, for slik å få fortalt historien til personer 'nede i systemet'. Dette er historikere som hadde et stort fokus på fagforeninger og politiske faktorer som påvirker, eller blir påvirket av, arbeidere i

---

¹¹ Mol (2021); Sande (2017); Svisdal (2016), Østgaard (2020)

industrien.¹² Edvard Bull sin teori om og kategorisering av tidsperioden mellom 1860-1920 som *kapitalismens frigjørende fase* er en teori som kommer til å drøftes i forhold til de undersøkelsene jeg skal gjennomføre i oppgaven. I korte trekk mener Bull at kapitalismen frigjorde bondesamfunnets underklasser; tjenestefolk og husmenn. Muligheten til å ta seg arbeid i industrien eller å forsøke lykken i Amerika var nye muligheter til å gi seg selv en sjanse til større frihet som ikke hadde eksistert tidligere. Bull mener at husmennene ikke ønsket seg bedre kår som husmenn, de ville slutte å være husmenn. Nå hadde de muligheten.¹³

Historikeren Sivert Langholm, som i likhet med Bull, er en av de sentrale sosialhistorikerne på 1900-tallet, som må nevnes i historiografien. På 1970-tallet gjennomførte Langholm et prosjekt kalt *Norsk samfunnsutvikling ca. 1860-1900* der han brukte kvantitative metoder for å undersøke sosiale forandringer under industrialiseringen. Hans metode var å studere datamateriale om enkeltindivider i Kristiania og Ullensaker, by og bygd, over tid for slik kunne si noe om arbeidsliv, utdannelse, kjønnsforhold m.m. Formålene med forskningen var i stor grad sammenfallende med forskningen til Bull, men skilte seg ved at de benyttet ulike metoder.¹⁴ Artikler omkring Langholms prosjekt har vist seg utfordrende å få tak i. Men metodikken blir til dels beskrevet i Ingar Kaldals bok *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie* fra 2002 og har røtter tilbake til Annales-skolen i Frankrike.

Annalesskolen, ved blant annet historikeren Marc Block (1886-1944) og Lucien Febvre (1878-1956), stod for et bredt utvalg av metoder i sine historiske undersøkelser. Det vitenskapelige ved historiefaget skulle fremheves og da helst på bekostning av narrative historieskrivingen, som ble beskrevet som å være til hinder for den å gjøre historie til et moderne samfunnsvitenskapelig fag. Mange av tankene, perspektivene og metodene til Annalesskolen har elementer som jeg mener er fornuftige å benytte i mine undersøkelser. Blant annet er fokus på sosioøkonomisk historie, kvantitative metoder og mikroperspektivet felles med mine egne tanker om hvordan prosjektet bør gjennomføres. Derimot er jeg ikke enig i at den narrative historieskrivingen er skadelig for den vitenskapelige kvaliteten på historisk forskning.

Historiker Fritz Hodne drev hovedsakelig med økonomisk historie og ga i år 1992 ut boken *Norsk økonomi 1900-1990*¹⁵ og i år 2000 *Norsk økonomi i det 19. århundre*.¹⁶ Begge bøker er gode verk å orientere seg i for en som ikke har så god kjennskap til den økonomiske

---

¹² Kaldal 2002: 8f.

¹³ Bull d.y. 1981: 15

¹⁴ Kaldal 2002: 15

¹⁵ Hodne & Grytten 1992

¹⁶ Hodne & Grytten 2000

historien i Norge, som meg. Han skriver blant annet at kremmeryrkene var inngangsbilletten til det høyere sosiale lag, nemlig borgerskapet, for de som opprinnelig kom fra landbruket og som klarte å slå seg opp innen blant annet detaljhandelen.¹⁷ Mulighetene for sosial vandring i Norge gjorde det ifølge Hodne ikke nødvendig å flytte til Amerika i alle tilfeller for å øke sin sosiale status og bedre sin økonomi. Slik sett plasserer Hodne seg selv i posisjonen til Edvard Bulls, som mente at perioden mellom 1860 og 1920 var *kapitalismens frigjørende fase*.¹⁸

Som førsteskanser i søken etter litteratur om ulike sosiale og økonomiske temaer har bøkene *Nasjonens velstand. Norges økonomiske historie 1800-1940* fra 2018, som er skrevet av historiker Pål T. Sandvik og bind tre i oversiktsverket *Norges landbrukshistorie – 1814-1920 Kontinuitet og modernitet* fra 2002, som ble skrevet av historiker Brynjulv Gjerdåker, vært uvurderlige. Både som kilde til kunnskap, men også som inngangsport til annen forskning og litteratur. Sandviks bok dekker bredt omkring norsk økonomisk historie mellom 1800 og 1940, mens Gjerdåkers bok dekker på samme måte historien til det norske landbruket i perioden 1814-1920.¹⁹

1.7 Oppgavens oppbygning

Oppgaven består av fem kapitler. Kapittel 1 er introduksjonskapittelet hvor forskningsområdet og problemstilling presenteres. Deretter følger beskrivelsen av avgrensingene, kildene og en kildekritisk vurdering. Til slutt redegjør jeg for metode, før jeg forsøker jeg å plassere oppgaven inn i en historiografisk sammenheng hvor tidligere og nylig samsvarende forskning redegjøres for. Kapittel 2 er et bakgrunnskapittel der jeg redegjør for oppgavens tematiske og samtidige situasjon i et større nasjonalt perspektiv, før det til slutt er en generell redegjørelse for Valsøyfjord i perioden 1865-1920. Kapittel 3 og 4 er empiriske kapitler der folketellingene fra 1865, 1900, 1910 og 1920 analyseres og funnene redegjøres for. Tematisk inneholder kapittel 3 analysen av husholdene i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920, mens kapittel 4 inneholder analysen av arbeid i Valsøyfjord for samme periode. I kapittel 5 konkluderes oppgaven der funnene i kapittel 3 og 4 diskuteres og settes inn i en større sammenheng i lys av tidligere forskning og litteratur.

---

¹⁷ Hodne & Grytten 2000: 134

¹⁸ Bull 1981: 15

¹⁹ Gjerdåker 2002; Sandvik 2018

Kapittel 2: Bakgrunn – Norge og Valsøyfjord 1865-1920

2.1 Det norske samfunnet 1865-1920

Edvard Bull dy. beskriver perioden mellom 1860 og 1920 for *kapitalismens frigjørende fase*, en merkelapp som inneholder mange av elementene som kan knyttes til de endringsprosessene som fant sted i Norge i perioden. «Bøndene oppga husmannsvesenet, de tok i bruk slåmaskiner, de overlot til meierier å foredle melka og til fabrikker å produsere redskaper og tøy». ²⁰ Og med det ble husmenn og andre som var på et lavere sosialt trinn enn bonden frigjort og gitt en mulighet til innflytelse på sitt eget liv i større grad. Nå skal ikke Bulls frigjørende fase diskuteres her, men den er beskrivende for det som skjer i Norge, og Valsøyfjord, i perioden. Husmannsvesenet ble mindre i hele landet og lønnsarbeid ble en reell mulighet for mange. En forutsigbar inntekt og fritid var mer fristende enn å være bundet til en husmannskontrakt som hverken sikret selvforsyning eller fritid. Slik sett passer også Valsøyfjord inn i den nasjonale beskrivelsen, selv om prosessene startet noe senere enn 1860. Landbruket ble effektivisert og fikk bedre utnyttelse av arealet som følge av samlet innmark og nye maskiner og verktøy. ²¹ Samtidig som det ble mindre behov for arbeidskraft.

Industri ble etablert over store deler av landet og trakk arbeidere til seg, noe som førte til intern migrasjon. Nye yrkesmulighetene ble et alternativ til emigrasjon, noe som spesielt gjaldt for unge menn fra små kår i rurale deler av Norge. ²²

Transport og kommunikasjon blir mer effektivt, for jernbane blir bygget ut og i sjøfarten blir seilet byttet ut med dampmaskiner. Postvesen og telefon kom og sørget for at avstandene ble mindre, i hvert fall billedlig fortalt. ²³ Samtidig ga nyvinningene nye yrkesmuligheter både i byen og på bygda.

2.2 Valsøyfjord

Valsøyfjord ligger på Nord-Vestlandet i Norge som en del av indre Nordmøre. Men for å plassere Valsøyfjord på kartet så har Valsøyfjord tradisjonelt ligget helt øst i Møre og Romsdal med direkte grense mot Trøndelag. Fra 1837 til 1894 var Valsøyfjord en del av Aure Formannskapsdistrikt. ²⁴ I 1894 ble Valsøyfjord kommune opprettet som en egen kommune

---

²⁰ Bull d.y. 1981: 15ff

²¹ Hovdhaugen 1975: 130ff

²² Moilanen et. al. 2021: 17

²³ Myhre 2015: 168

²⁴ Juvkvam 1999: 58

hvor også en del av Ertvågøya på Aure ble en del av Valsøyfjord kommune. Slik bestod kommunen frem til 1965 da Valsøyfjord ble en del av Halså kommune.²⁵

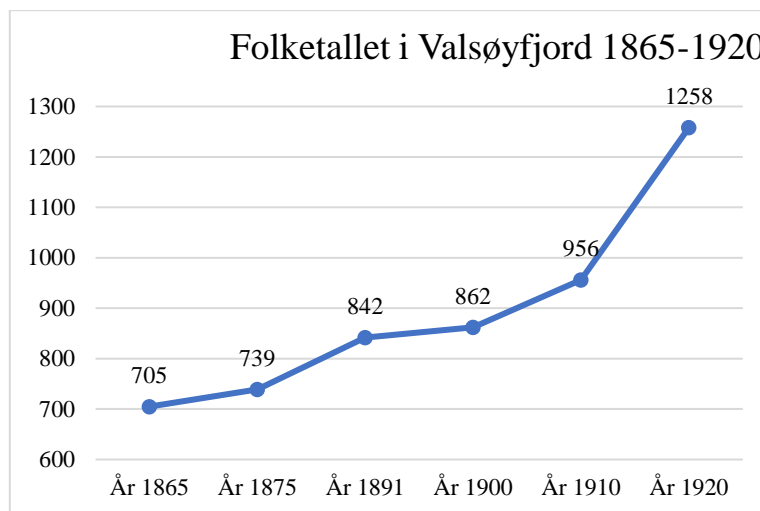
Figur 2.1: Kartutsnitt deler av Sør-Trøndelag og Nordmøre

Kilde: kommune kart.com²⁶

Folketallet i Valsøyfjord hadde en jevn vekst i perioden 1865-1900, før den økte kraftig etter århundreskiftet. Spesielt perioden mellom 1910 og 1920 var økningen betydelig.

Figur 2.2: Folketall i Valsøyfjord 1865-1920

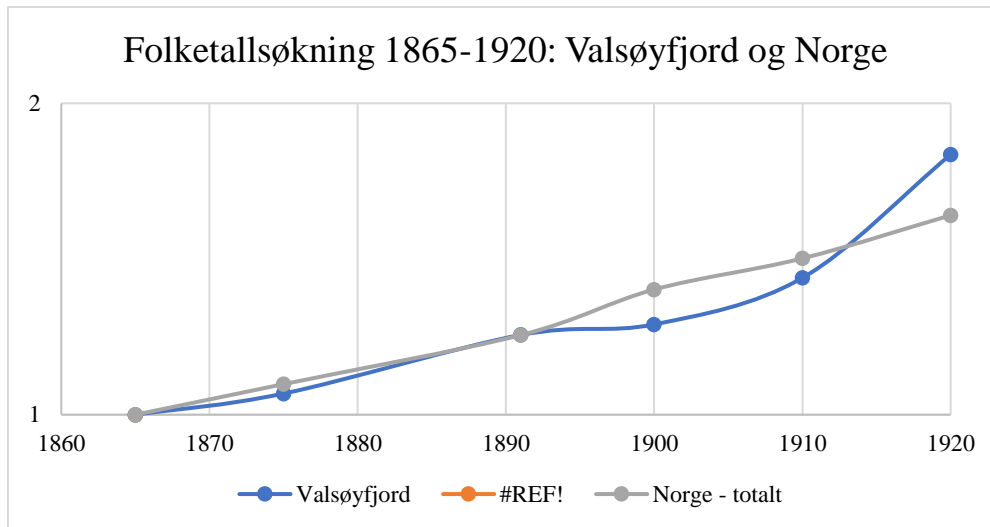

Registreringsentral for historiske data, UiT Norges arktiske universitet, Historisk befolkningsregister for Norge, [Folketelling, Valsøyfjord, 1865, 1900 og 1910]. Originalkilder i Arkivverket.; Digitalarkivet, *Folketelling 1875 for 1569P Aure prestegjeld, 1891 for 1569 Aure herred og 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

²⁵ Juvkvam 1999: 62

²⁶ Grunnkart hentet fra kommune kart.com og tilpasset av forfatteren.

Figur 2.3: Folketallsvekst i Norge og Valsøyfjord 1865-1920

Kilde: SSB, 05839: *Folkemengde, etter kjønn og ettårig alder opp til 118 år (avslutta serie) 1846-2009*; (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1875 for 1569P Aure prestegjeld, 1891 for 1569 Aure herred og 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

2.2.1 Valsøyfjord 1865-1920

Det finnes ikke mange skriftlige kilder som kan fortelle mye om Valsøyfjord fra tiden før 1891. Det eneste oppslagsverket som finnes om den tidlige historien til Valsøyfjord, er boken *Gardtales i Valsøyfjord* som ble skrevet av statsarkivar Anders Todal i 1963. Den gir en oversikt over geografi, stedsnavn, økonomisk- og demografisk historikk over alle gårdene i Valsøyfjord.²⁷ Selv om boken dreier seg mest om eiendomsforhold og eierskap, så forteller den også om hva folk levde av.

Hovedsakelig har Valsøyfjord vært et tilnærmet rent agrarsamfunn før 1891 og har trolig vært det siden middelalderen. Som en følge av utskiftingsloven av 1857 ble mange av de tidligere teiginndelte gårdene omstrukturert til mer helhetlige enheter siste halvdel av 1800-tallet. Som en følge av utskiftingsarbeidet ble flere gårder som lå i tun flyttet slik at de lå i tilknytning til jorda gårdene hadde.²⁸

Bygdesamfunnet var basert på naturalhushold med selvberging og byttehandel som normalen, slik det var i mange landbrukssamfunn i Norge på samme tid. Siden alle gårdene lå ved fjorden, ble fisk en naturlig kilde til kosthold og attåtning. Samtidig ligger ikke Valsøyfjord langt unna sjøfartsåren mellom Trondheim og Vestlandet. Trondheimsleia ligger kun adskilt fra Valsøyfjord med øyene Aure og Tustna i nord og det ble drevet eksport av blant annet fisk og skogvirke fra enkelte av gårdene. Todal beskriver blant annet en Kristoffer

²⁷ Todal 1965

²⁸ Sandvik 2018: 77

Albertson som drev sagbruk og eksport av trelast på Henden allerede på 1650-tallet. Noe som sikret gårdbrukerne på Henden velstand for en periode.²⁹ Et annet eksempel på eksportrettet industri i Valsøyfjord er at to av gårdsnumrene i bygda ikke var for jordeiendommer, men for to laksevorper. Laksevorpen er en fangstmetode for laks i sjøen og skal i perioder ha vært verdsatt på høyde med en gård.³⁰ Man kjenner ikke til alderen på Kroknes Laksevorpe, men det finnes tingdokumenter fra 1547 som beskriver eierskapet til vorpa.³¹ At verdien på en vorpe kunne sammenlignes med verdien av en gård gir en god pekepinn på at fisket ikke var kun i selvbergingsøyemed, men også til salg.

Selv om Valsøyfjord ligger i den indre delen av kysten så spilte sjøen en avgjørende faktor i livene til menneskene som bodde i Valsøyfjord. Både person- og varetransport var avhengig av å gå sjøveien. Noe de mange eldre naustene i bygda, samt båtbyggertradisjonen, vitner om. Alle gårdene hadde sitt eget naust med sin egen båt, noe man var avhengig av til fiske eller når man måtte til kirken. Svalgangsnaustet er en stedstypisk naustbygning man i Norge kun finner i regionen rundt Aure-Valsøyfjord. Det typiske svalgangsnaustet har en utbygd svalgang på en eller flere sider av bygningen som var tiltenkt oppheng og tørking av fiskeredskaper som garn.³² Mange bønder og husmenn fra 1865 til 1920 er også registrert som fiskere ved siden av sitt hovedyrke. Det vitner om at fisk spilte en viktig rolle som matauke i perioden, og trolig er dette en del av en tradisjon for å bruke fiskeriet som en attåttnæring som strekker seg langt tilbake i tid.

Sagbruk var ikke noe nytt i Valsøyfjord. Flere gårdsbruk hadde, eller hadde hatt, egne sagbruk i tilknytning til gården i lange tider før 1891. Der arbeidet bonden sammen med drengene og husmennene når det var sesong. Men det var i tråd med selvbergingstanken, der materialene var til eget bruk. Det industrielle sagbruket kom først i 1891, da Lars Garberg startet opp Enge Brug i Valsøyfjord med faste lønnsarbeidere som arbeidet på skift, uavhengig av sesongene. I 1910 startet byggingen av Enge tresliperi, som på tross av navnet lå på nabogården Hjeldnes. Tresliperiet startet driften i 1913 og skulle bli en enda større arbeidsplass enn sagbruket. Den største befolkningsveksten opplevde Valsøyfjord i perioden mellom 1910 og 1920 som en direkte følge av tresliperiet. Valsøyfjord var sånn sett et av flere steder på den norske landsbygda som opplevde folkevekst som følge av industrialisering, samtidig som at mange bygder som ikke hadde samme behov for arbeidsplasser på samme tid opplevde fraflytting eller emigrasjon.

---

²⁹ Todal 1965: 76-77

³⁰ Oterholm 2019: 62

³¹ Ibid:57

³² Lokalhistoriewiki, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket 2019

I samme periode opplevde Valsøyfjord en økning i antall små bedrifter som spesialiserte seg på produksjon av ulike varer, som ofte var tilknyttet et håndverk. Det var skreddere, skofabrikk, gullsmeder, urmakere, bakeri, konditori, vaskebrettfabrikk, likkistefabrikk m.m. i bygda i perioden fra 1900 til 1920. Enkelte av bedriftene forsvant i løpet av perioden, mens noen fortsatt driften til langt etter 1920.

2.2.2 Sosiale forskjeller

Det var ikke stor avstand mellom topp og bunn på den sosiale rangstigen i Valsøyfjord. Siden godseieren og storbonden mangler ble det naturlig et mindre strekk på rangstigen. Men at det eksisterte sosiale forskjeller er det liten tvil om. Det var fremdeles den selveiende bonden som sto øverst i lokalsamfunnet og dermed hadde en maktposisjon som i stor grad var avgjørende for livet til folk flest. Gårdbrukeren hadde både rollen som arbeidsgiver og landeiere, og dermed var mange i et avhengighetsforhold til bonden. Einar Hovdhaugen, som var politiker for bondepartiet, ga i 1975 ut boka *Husmannstida* der han beskriver at fram til midten av 1800-tallet så sto gårdeieren og husmannen ganske likt rettighetsmessig, men at forskjellen ble større utover siste halvdel av 1800-tallet til fordel for gårdbrukeren, som da fikk muligheten til å slå seg opp innenfor det politiske liv, noe husmannen ikke hadde muligheter til. Selv om kulturfellesskapet mellom bonden og husmannen i stor grad bestod på tross av forskjellene.³³ Som et eksempel kan gårdbruker Arent Todal i Valsøyfjord synliggjøre mulighetene som bøndene fikk. Arent var Valsøyfjord sin første ordfører da Valsøyfjord ble egen kommune i 1893. Arent var også 1. direktør og aktivt med i opprettelsen av Valsøyfjord Sparebank i 1893. Den første direksjonen av banken bestod utelukkende av lokale selveiende gårdbrukere: Arent Todal, Johannes O. Valsø, Lars Stokke og Nils Hestnes.³⁴ Samtidig var det rom for sosial mobilitet uavhengig av hva slags stand du var født inn i. Et eksempel på det var Lars Abrahamsen som ble født inn i en husmannsheim på Botten i 1835. Ved å følge Lars mellom folketellingene vet vi at han gikk fra å være losjerende dagarbeider på en av Sætergårdene i 1865, til husmann i 1875 før han i 1910 har blitt selveier av et gårdsbruk på Hjeldnes.³⁵

Historiker Sverre Steen skriver at «Selveieren på Sørlandet og Vestlandet sto gjennomgående langt under sin østlandske standsfelle i velstand».³⁶ Og det stemmer også om vi sammenligner bøndene i Valsøyfjord med storbøndene på Østlandet. For gårdene var, som

---

³³ Hovdhaugen 1975: 118

³⁴ Husby 1985: 131

³⁵ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865, 1900 og 1910]

³⁶ Steen 1957: 57

Steen skriver, både «[...] mindre i utstrekning, tungvintere i drift.» enn gårdene på Østlandet.³⁷ Men det førte samtidig til at de sosiale forskjellene var mer utjevnet i Valsøyfjord enn på steder med grunnlag for større gårdsbruk.

Den opplevde sosiale ordenen er derimot ikke mulig å måle og undersøke empirisk. Så det forblir teori og spekulasjon. Det var trolig en viss forståelse for hvor man selv var på rangstigen. Men som i eksemplet om Lars Abrahamsen viser, så eksisterte det ikke en ugjennomtrengelig barriere mellom klassene og de som befant seg lavere på rangstigen hadde nok både ambisjoner og drømmer om å en dag bli en av de bedrestilte i bygda. Det fantes en mulighet for en liten klassereise for den med ambisjoner og tålmodighet til det. Men det er i ingen ting som underbygger Steens påstand om at de med lavere rang forsøkte å etterape de som var høyere på rangstigen i hverken oppførsel, språk og klesstil i Valsøyfjord på 1800-tallet.³⁸ Boken *Valsøyfjordbilder: industri og folkeliv 1890-1940*, som ble utgitt av Nordmøre Historielag i 1986 inneholder et rikt utvalg av bilder av folk fra alle yrker, alder og sosiale lag i Valsøyfjord fra slutten av 1800-tallet til cirka 1940. Det er en gjennomgående nøysom og praktisk klesstil på de fleste som er avbildet uavhengig av når bildene ble tatt og av hvem. Unntakene er fotografiene som viser eiere og formenn av treforedlingsbedriftene, samt deres omgangskrets, som hadde med seg borgerskapets livsstil til Valsøyfjord. Det var først når eiere og formenn av sagbruket og tresliperiet flyttet til bygda og bygde seg villaer på Hjeldnes at klasseskillene ble veldig tydelige i Valsøyfjord. Husene og klærne, samt hvordan de tedde seg og bedrev fritiden sin var på mange måter etter byborgerskapets mønster. Noe som skilte seg mye fra det bondske samfunnet de flyttet til. Pengeøkonomien inntok Valsøyfjord og førte til at det ble mindre hjemmeproduksjon av klær, men isteden ble klær handlet fra byene, hos en landhandler eller de ble sydd hos en lokal skredder. Uten at hjemmeproduksjonen forsvant.

Vi kjenner til at det fantes landhandlere på Otnes og Hestnes i Valsøyfjord så tidlig som i 1891.³⁹ Men mye tyder på at subsistens-økonomien hadde godt feste blant bonde- og husmannsstanden i Valsøyfjord til et godt stykke inn på 1900-tallet. Selv i 1920 ble det registrert 18 (4,8%) kvinner over 15 år med et yrke eller næringsvei som viser til at de drev med kles- eller tekstilproduksjon: syerske, strikkerske, kjolesøm, veving, spinner eller sypike. Ni av kvinnene bodde da på en av gård.⁴⁰ Hvor stor andel av kles- og tekstilproduksjonen som var til eget bruk eller for salg har ikke vært mulig å finne ut. Fotografier som kildemateriale

---

³⁷ Ibid: 57

³⁸ Ibid: 275

³⁹ Botten 1986: 36

⁴⁰ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 14.05.2023)

kan være en god kilde til å besvare spørsmålet, men det vil ikke bli diskutert videre i denne oppgaven.

Men det er nærliggende å tro at om et slikt syn på sosial stand eksisterte i samtiden ville de mer perifere familiemedlemmene, innerster og legdslemmer også ha blitt plassert et sted på stigen. Enten øvelsen med å plassere personene som Steen ekskluderer er relevant eller ikke, så inkluderes alle sosiale grupper som forekommer i folketellingene i analysene i kapittel 3 og 4. Bondens foreldre (kårsfolket) var standsmessig like under bonden sammen med resten av hans kjernefamilie. Annen familie som tanter, onkler, søsken, søskenbarn og andre ville trolig ha hatt en varierende stand avhengig av arbeidsdyktighet, sykdom, økonomi og generell anseelse. Fattige familiemedlemmer ville, om de hadde et reelt valg, ty til hjelp fra slekten fremfor Fattigkassen.⁴¹ Det gjør samtidig denne gruppen av beboere vanskelig å plassere inn i systemet til Steen. Innerster, dagarbeidere og håndverkere hørte til et sted mellom husmenn og tjenestefolk, mens legdfolk var lavest ansett i det sosiale hierarkiet på bygda. De fleste på legd ble bosatt på en gård, men også husmannsplasser og private boliger kunne ta inn fattigfolk til forpleining hos seg

2.2.3 Bygningene på gården og husmannsplassen

Våningshusene på hovedbrukene var bygget over samme lest i hele bygda. Det dominerende våningshuset på gårdene var *nordmørslånet* som kjennetegnes som en lang tømmerbygning i to etasjer. Utgangspunktet for nordmørslånet var trønderlånet, og forskjellene er nok mer i navn enn i byggeskikk.⁴² For de er tilnærmet like i utforming og bruk, men med stedege variasjoner. Slik nordmørslåna er i dag så er de et resultat av flere utvidelser i lengderetningen, der utgangspunktet ofte var ei eldre røykstue. Spesielt fra 1830-tallet fikk bygningene den langstrakte formen. Bygningen hadde sin utbredelse fra Trøndelag til Romsdal.⁴³ Lengden på tømmerstokkene bestemte hvor brede husene ble, mens i lengderetningen var det ingen begrensninger, da tømmerkassene kunne settes i rekke. Behov og økonomi bestemte gjerne lengden på huset. Husene var store og rommet alt folket som bodde på gården. Boken *Fortidshus Nordmøre – Byggeskikk og arkitektur* av Grytli og Dahle, som kom ut i 2014, gir et innblikk i hvordan nordmørslåna var bygget og ved å se på hvordan rommene var organisert kan det fortelle mye om hverdagslivet innomhus. Det er samtidig viktig å være klar over at beskrivelsene er på et generelt grunnlag og at det fantes variasjoner

---

⁴¹ Steen 1957: 53f

⁴² Ordet *lån* kommer fra gammelnorsk *lon*, som betyr 'husrekke'. (2015). *Norrøn ordbok* (5. utg): 409

⁴³ Grytli & Dahle 2014: 128

fra gård til gård. For eksempel var det på grunn av brattere terreng i Valsøyfjord enn i Trøndelag var grovkjøkkenet ofte i kjelleren, i motsetning til i egne bygg eller i et påbygg, som var vanligere i Trøndelag.⁴⁴ Innom gangen lå ofte kammerset og i midten av huset lå finstuen som kun var i bruk ved spesielle anledninger som feiringer, begravelser eller ved høytider. Dagligstua lå i enden av huset. Kjernefamilien bodde vanligvis i den enden av huset, med kårfolket holdt til i den andre enden. Kova var soverommet til husfolket og lå ofte i nærheten av bryggerrommet i første etasje. Bryggerrommet var rommet der det meste av innerarbeidet foregikk, som brødbaking, kjerning av smør og vasking av klær, kopper og kar.⁴⁵ I enkelte tilfeller var en del av disse pliktene utført i en del av kjelleren der det kunne være ei grue hvor vann ble kokt opp i ei større smijernsgryte og brukt til vask. Som tidligere nevnt så var det variasjoner i hvordan rominndelingen var og hvordan husholdet ble organisert. Ved enkelte gårdsbruk var samtlige soverom på loftet, i andre var det soverom i begge etasjer. Tjenestefolk og losjerende bodde ofte på loftet eller på et kammers i hovedetasjen.

Andre bygninger rundt innmarka på gården var fjøs og stabbur. Naust hadde de fleste gårdene og husmannsplassene i Valsøyfjord, for fiske var en viktig ekstranæring for mange bønder og husmenn. Mange husmenn hadde fiskeri eller håndverk som sin hovednæring, mens kona måtte stå for plassdriften. Båten var det viktigste fremkomstmidlet for mange i Valsøyfjord til langt inn på 1900-tallet. Derfor var det viktig med eget naust til oppbevaring av båt og fiskeredskap.

I utmarka hadde gårdene ofte en eller to setre med seterstøl og fjøs. Noen gårder hadde en egen innmarkseter ikke langt fra bruket, mens utmarkssetra lenger til fjells kunne være en felleseter der flere bruk hadde gått sammen om seterdriften. Fjærlisetra og Botnasetra er eksempler på slike fellesdrevne setre der brukene hadde egne seterhus til seg, men felles fjøs.⁴⁶ På plassene det ble drevet utmarksslått stod det gjerne ei høyløe til oppbevaring av slått gress og som en plass å overnatte om det ble nødvendig.

Angående husmannsplassene så finnes det lite kilder som kan gi et godt bilde av hvordan bygningene og plassen var ordnet. Til forskjell fra våningshusene så eksisterer ikke mange av husmannsplassene i dag, og de som finnes har blitt ombygd og forandret mange ganger de siste hundre årene. Jonas Botten gir derimot en knapp beskrivelse av hvordan plassen han vokste opp på var i husmannsminnet:

---

⁴⁴ Grytli & Dahle 2014: 132f

⁴⁵ Ibid: 132

⁴⁶ Fjærli & Botten 2012: 14ff

«Husene paa pladsen tilhørte ialmindelighet husmanden. Stuen var almindelig 5x6 m. Den bestod av en gang og en stue, og et lite kammers ved siden af gangen. Nestenalle er nu nedrevne.»⁴⁷

Beskrivelsen viser tydelig at forholdene ikke var større enn at husene rommet husmannsfamilien, og trolig var det enkle kår hos de fleste husmenn og småkårsfolk i Valsøyfjord.

---

⁴⁷ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-03-F-0006-38_Jonas_Botten: 1

Kapittel 3: Husholdene i Valsøyfjord 1865-1920

3.1 Innledning

Hypotesen som ligger til grunn for kapittelet er at husholdningsstrukturen i Valsøyfjord endret seg mellom 1865 og 1920 som følge av endrings- og moderniseringsprosessene som satte fart da sagbruket og lønnsarbeideren kom til bygda i 1891. Kapittelet vil vise at endringene i husholdstrukturen var større jo nærmere sagbruket og tresliperiet husholdene lå. Men i hele det geografiske området som ble undersøkt ble det påvist endringer i husholdene, både på gårdene, husmannsplassene og de private boligene. Samtidig forsøker kapittelet å diskutere funnene sett i lys av eksisterende forskning og litteratur, og samtidig besvare underspørsmålene: hva endret seg, hva forårsaket endring og hva representerer kontinuitet ved husholdene i perioden?

Det typiske husholdmønsteret i rurale Norge på 1800-tallet var at gårdene bestod av storhusholdninger og husmannsplassene bestod av mindre husholdninger. Dette endret seg i løpet av årene mellom 1865-1920 til at det ble flere gårdshushold, men de ble samtidig mindre i størrelse.⁴⁸ Samtidig forsvant mer eller mindre husmannsplassene.⁴⁹ Det er en beskrivelse som også passer godt for utviklingen av husholdene også i Valsøyfjord. De private boligene, som ikke var tilknyttet landbruket, representerte en ny form for hushold i Valsøyfjord mot slutten av 1800-tallet.

Den første delen av kapitlet er en generell redegjørelse av husholdssituasjonen på landsbygda i Norge på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, før hovedanalysen av husholdene utgjør de påfølgende underkapitlene. Hvert underkapittel er strukturert kronologisk etter folketellingene og er inndelt i de sosiale gruppene som husholdene bestod av. Kronologien følger folketellingene for Valsøyfjord i 1865, 1900, 1910 og 1920. Først redegjøres det for den kvantitative utviklingen av husholdstypen og menneskene som utgjorde husholdene. Deretter følger den kvantitative analysen der husholdsmedlemmenes antall, andel alder, kjønn, sivilstatus og fødested utgjør variablene som analyseres. Underveis vil folketellingene fra 1875 og 1891 brukes som en del av kildegrunnet for analysen. Avslutningsvis oppsummeres funnene og settes i sammenheng med hverandre.

I kapittel 5 diskuteres funnene fra kapittel 3 og 4, sett i lys av annen forskning og litteratur og problemstillingen i oppgaven.

---

⁴⁸ Brox 2013: 173

⁴⁹ Sandvik 2018: 106

3.2 Husholdet på den norske landsbygda på 1800-tallet

Ifølge historiker og forfatter Anna J. Avdem var det to typiske hushold på landsbygda i Norge på 1800-tallet. Det ene var *gårdene* som bestod av en mannlig bonde og hans kone, deres barn og tjenestefolk. Ofte bodde også foreldre og søsken av bonden der, samt andre losjerende. Den andre formen for hushold var husmannsplassene, som i større grad bestod av kun kjernefamilien med ektepar og deres barn.⁵⁰ Gårdene var både en storhusholdning og større produksjonsenheter som i stor grad var selvforsynt med mat, brensel, byggematerialer og tekstiler. Gårdene produserte og solgte også varer for å sikre en inntekt som var nødvendig for å kunne betale skatter, samt skaffe varer som gården selv ikke produserte.⁵¹ Dette førte til et stort behov for arbeidskraft, noe som førte til at det ofte kunne bo mange mennesker på en gård.

Gårdshusholdet i Norge på 1800-tallet beskrives i stor grad likt uavhengig av hvilken historiker eller forfatter vi leser. Gjerdåker, Avdem og Steen beskriver på mange måter gårdshusholdet likt. Det var en kjernefamilie, som bestod av bonden, hans kone og deres barn- og stebarn, i sentrum av husholdet. Barna var ofte med og bidro i driften fra ung alder⁵² Så ble organiseringen av tjenestefolk, losjerende dagarbeidere og husmannsfolk gjennomført etter de driftsmessige forutsetningene den enkelte gården hadde. Hadde gården økonomi til det ble barna værende på gården til etter konfirmasjonen helt til de reiste ut for å etablere sin egen familie. Eldstesønnen ble derimot igjen på gården for å selv ta over driften av bruket gjennom odelsretten når tiden var inne for det. Og når det skjedde ble foreldrene vanligvis boende på gården som kårfolk, hvor de ble sørget for av den nye kjernefamilien etter en kåravtale mellom bonden og kårfolket.⁵³ Det var heller ikke uvanlig at kårfolket bidro i gårdsarbeidet i så stor grad som de klarte det.⁵⁴

Motsetningen var *husmannsplassene* som det ble stadig flere av i Norge fram til 1860-tallet.⁵⁵ Husmannsplassene var i mindre grad selvforsynte og var ofte avhengig av å få sendt ut barna i arbeid så snart de var konfirmerte for å få færre munnar å mette.⁵⁶ «Og da husmandsfolket hadde mange barn maatte disse saa snart de var saapas ut som gjeterne.» skriver Jonas Botten i husmannsminnet om en husmannsplass i Valsøyfjord rundt 1860.

---

⁵⁰ Avdem & Melby 1985: 15

⁵¹ Tonstad 2018: 30-31

⁵² Gjerdåker 2002: 95; Sverre Steen 1957: 53

⁵³ Gjerdåker 2002: 95

⁵⁴ Steen 1957: 53

⁵⁵ Tonstad 2018: 76

⁵⁶ Avdem & Melby 1985: 15

Plassen var skral og barna måtte tidlig ut for å arbeide.⁵⁷ Husmannstanden i Valsøyfjord passer på den måten godt inn i Avdems beskrivelse der husmannsfolket måtte sende ut «så mykje av arbeidskrafta si som råd» i Norge på 1800-tallet.⁵⁸

I historisk forskning og i litteratur skrevet om bygde-Norge deles bondesamfunnet ofte opp i to typer landbruk der Langfjella i Sør-Norge står som et geografisk skille mellom typene. Øst for Langfjella ligger flatbygdene på Østlandet med storgårdene, mens vest for fjellene ligger Vestlandet og kysten med sine mindre bruk. Geografisk er skillet en forenkling, der virkeligheten ikke er så tydelig avgrenset som illustrasjonen kan gi inntrykk av. Hovedforskjellen mellom øst og vest var som nevnt størrelsen på gårdene og de konsekvensene det hadde å si for driften og den hierarkiske strukturen innad på gårdsbrukene. På Østlandet og i deler av Trøndelag var gårdene større og følgende var teigene også større. Slik sett bød derfor ikke teigblandingen på de samme problemene som for eksempel på nordvestlandet, der teigene kunne være for små til å kunne bruke enkelte redskaper. Bøndene østafjells var også i større grad avhengig av å ha et stort hushold med flere tjenestefolk, mens husmannsfolket måtte gjennomføre mer pliktarbeid for bonden gjennom året. På Vestlandet og i kystbygdene var gårdsbrukene mindre i arealutstrekning og hadde mer teigdelt innmark. Arbeidsplikten og den sosiale avstanden mellom husmannsfolket og sjølfolket på gården var mindre enn hos husmennene på Østlandet.⁵⁹

Uavhengig av om det var en storgård på Østlandet eller et marginalt gårdsbruk i Valsøyfjord så var det en del fellestrekk i husholdene. Den hierarkiske strukturen hadde mange fellestrekk i øst og vest, med kjernefamilien øverst og tjenerskap, husmannsfolk og dagarbeidere i et avhengighetsforhold under seg. Det er derimot grunn til å tro at det var større avstander mellom de sosiale trinnene på Østlandet enn det var på Vestlandet og kystbygdene. Historiker Sverre Steen beskriver bondegården som et eget samfunn i samfunnet som bestod av ulike grupper mennesker inndelt i en hierarkisk rangordning basert på sosiale lag.⁶⁰ Eller som et eget mikrokosmos, slik Gjerdåker beskriver gården.⁶¹ Om vi velger å bruke Steens modell på Valsøyfjord kan vi utelate godseieren og storbonden fra modellen. Disse gruppene tronet øverst i sosialhierarkiet i bygdene på Østlandet og i deler av Trøndelag. I Valsøyfjord fantes det ingen godseiere og det var knapt noen som kunne betegnes som storbonde heller. Øverst i Valsøyfjord var dermed den selveiende bonden og hans familie. Steen skriver at

---

⁵⁷ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-03-F-0006-38_Jonas_Botten

⁵⁸ Avdem & Melby 1985: 15

⁵⁹ Gjerdåker 2002: 133

⁶⁰ Steen 1957: 55

⁶¹ Gjerdåker 2002: 96

foreldre av bonden og kona, andre eldre og yngre slektninger, innerster og legdsfolk kunne bo på en gård, noe som var vanlig på de fleste gårder i Norge og som også var tilfellet i Valsøyfjord. Men Steen inkluderer ingen av disse folkegruppene i den sosiale rangeringsmodellen sin. Det er problematisk at de ekskluderes i en modell som ifølge Steen speiler samtidens eget syn på deres egen plassering i det sosiale systemet. Jeg er ikke helt enig i utformingen av modellen, men den har en nyttig funksjon ved at den gir en generell oversikt over de sosiale strukturene i bygdesamfunnet i Norge på 1800-tallet. Problemet er at modellen blir for generell og på den måten at den ikke fanger opp sosiale nyanser som eksisterte i samtiden. Einar Hovedhaugen påpeker i boken *Husmannstida* fra 1975 at det var store lokale variasjoner, også innenfor den enkelte bygd. Eksempelvis kunne bonden og kona dra på besøk til husmannsfolket «[...] berre for å få seg ei god pratestund [...]».⁶² Hvordan de sosiale skillene var i praksis er vanskelig å måle på en vitenskapelig god måte. Men at det var variasjoner basert på personlige forhold er det liten tvil om at det var. Ofte var det også nære eller fjerne slektskapsbånd mellom en bonde og husmannsfolket, noe som beviser at det å lage en modell som skal beskrive de sosiale forholdene mellom mennesker er en utfordrende øvelse som i beste fall blir på et overordnet og generelt nivå.⁶³ Et prosjekt på et individuelt mikrohistorisk nivå ville ført oss til en bedre forståelse for de sosiale strukturene som virket i små bygdesamfunn som i Valsøyfjord. Men det vil være ressurs- og tidkrevende å gjennomføre. Derimot ville det etter min mening hatt stor overføringsverdi til andre sosialhistoriske undersøkelser av rurale strøk i Norge.

Det teigdelte landbruket endret seg mye etter jordskifteloven av 1857, som hadde til hensikt å redusere teigblandingen og dermed legge til rette for bedre utnyttelse av innmarken. Moderne utstyr og mer effektiv forvaltning av jorda krevde at innmarka ble samlet i større enheter. Jordskifteloven ble ikke satt i verk før i 1859 på grunn av praktiske årsaker, som å lære opp nok personer til å gjennomføre arbeidet på vegne av amtsmannen i de ulike amtene.⁶⁴ I Valsøyfjord kom jordskiftearbeidet tidlig i gang. Allerede i 1859 ble det første grensegangssakene gjennomført. Ved å gå gjennom grunnbøkene for alle bruk i Valsøyfjord ser vi at 34 av gårdene gjennomførte grensegangssak mellom 1859-1870. På 17 av gårdene ble det gjennomført en utskifting i samme periode. 22 av grensegangssakene ble gjennomført

---

⁶² Hovedhaugen 1975: 95

⁶³ Gjerdåker 2002: 144

⁶⁴ Ibid: 205

allerede i 1859.⁶⁵ Et eksempel er de tre våningshusene i Lervika som ble flyttet og gjenreist ved sine nye innmarksteiger rundt 1863.⁶⁶ Der ble merkegangsak gjennomført i 1860.⁶⁷

Historiker Mads Langnes skriver at det knapt var noe utskifta innmark i Romsdals amt før 1859 og det var ifølge amtmann Thesen på høy tid å få til ei statlig støtteordning for utskiftingsarbeidet i amtet. Mange bønder i amtet skal ha hatt interesse for å gjennomføre ei utskifting, men at kostnadene knyttet til prosessen var for høye til at bøndene selv klarte å finansiere arbeidet.⁶⁸ Utskiftingsarbeidet startet tidlig i Møre og Romsdal etter at utskiftingsloven var iverksatt og det hadde i løpet av perioden 1859-1868 blitt utskiftet 142.326 mål innmark fordelt på 430 jordskiftesaker. Totalt for hele Norge var det i samme periode 2056 jordskiftesaker, der 556.316 dekar innmark ble utskiftet.⁶⁹ I perioden 1859-1918 ble 62,3% av all innmark i Romsdals Amt utskiftet.⁷⁰ Omtrent 1 av 5 jordskiftesaker og 26% av jordskiftet areal i Norge i perioden ble gjennomført i det geografiske området som utgjorde Møre og Romsdal da boken ble utgitt.⁷¹ Totalt i perioden 1859-1918 var 14,7% av all skiftet innmark i Norge i Møre og Romsdal. Tallene tyder på at det må ha vært veldig mye teigdelt landbruk i regionen, og i Valsøyfjord, på 1800-tallet.

Jeg vil i neste underkapittel redegjøre og diskutere noen av de større linjene i hushold- og befolkningsutviklingen i Valsøyfjord som utgjør grunnlaget for den videre analysen.

3.3 Husholdet i Valsøyfjord – et overblikk og noen lengre linjer

Først og fremst må vi definere husholdbegrepet ut fra hvordan de ulike husholdstypene ble opplevd av menneskene i samtiden. Det var ikke nødvendigvis samsvar mellom egen og andres forståelse av begrepet. Husholdene må derfor defineres forskjellig og basert på ulike kriterier. I folketellingene ble husholdene definert etter klare skiller mellom familiestatus og yrkesroller. Blant annet ble personer kategorisert inn i ulike hushold etter familiestatus. Kjernefamilien og kårfolket var separate hushold, mens losjerende kunne representere et eget hushold, men ikke alltid. I arbeiderboligene var det en mer utpreget oppdeling av hushold i samme bolig, der en familie eller en enslig beboer ble registrert som et eget hushold. Opplevelsen av tilknytning til husholdet var nok ikke fullt så oppdelt folketellingene ga inntrykk av, spesielt gjelder det for gårdene og plassene. Beboerne på gårdene og

---

⁶⁵ Se oversikt over grunnbøker på side 115

⁶⁶ Muntlig kilde Jonas Raknes, som er eier i dag.

⁶⁷ Se oversikt over grunnbøker på side 115

⁶⁸ Langnes 2018a: 157ff

⁶⁹ Grendahl 1959: 383ff

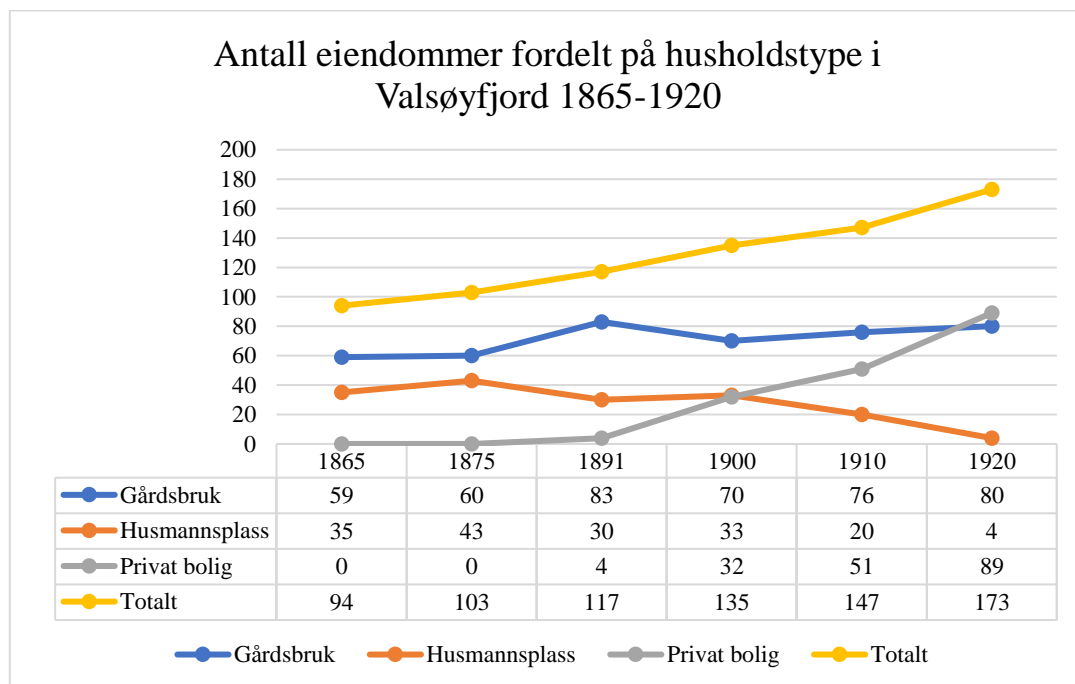
⁷⁰ Langnes 2018b: 237

⁷¹ Grendahl 1959: 383ff

husmannsplassene utfylte roller som i stor grad var i et samhandling- og avhengighetsforhold med hverandre. Derfor behandles alle beboere på et gårdsbruk eller på en husmannsplass som medlemmer av samme hushold i undersøkelsene mine, på tross av at folketellingene bruker en annen inndeling.

Det var tre typer hushold i Valsøyfjord mellom 1865-1920 som undersøkes i underkapitlene: *gårdshusholdet*, *husmannshusholdet* og husholdet i *private boliger*. *Privathusholdet* brukes i oppgaven som betegnelse for boliger som er på egen eiendom, der hverken bygningen eller beboerne i særlig grad er knyttet til landbruket. Jeg har valgt å bruke begrepet privatbolig om det som i realiteten var to typer hushold i Valsøyfjord: *arbeiderboligen* og *eneboligen*. *Arbeiderboligene* kunne bestå av flere husstander i egne leiligheter eller den kunne bestå av flere enkeltindivider som leide seg inn på et rom sammen med andre. Mens *eneboligen* var forbeholdt en gruppe av økonomisk- og sosialt velstående gruppe mennesker, som i hovedsak bestod av eiere og formenn ved sagbruket og tresliperiet. Felles for husholdningene var at de hadde et husstandsoverhode som hadde ansvar for husholdet.

Figur 3.1: Antall hushold i Valsøyfjord 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1875 for 1569P Aure prestegjeld, 1891 for 1569 Aure herred og 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Figur 3.1 viser hvordan antall husstander fordelt på husholdstypene utviklet seg i et lengre tidsperspektiv. Figuren viser at det totale antallet hushold økte for hele perioden. Det samme gjelder gårdshusholdet og private hushold, mens husmannsplassene omtrent forsvant i løpet av perioden. At det ble flere gårdsbruk i Valsøyfjord, er i tråd med den nasjonale tendensen med vekst i antall småbruk i perioden.⁷²

Tabell 3.1: Antall beboere i husholdstypene 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Gård	524	526	583	578
Husmannsplass	181	151	74	13
Bolig	0	183	299	658

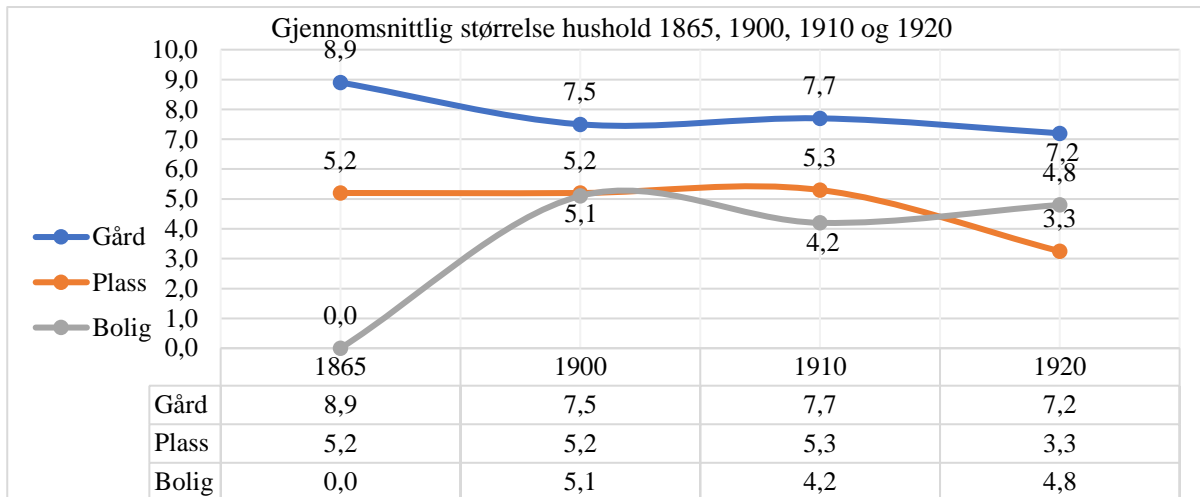
Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.1 viser hvor mange personer som ble registrert i de ulike husholdstypene. Vi ser at antall beboere på gårdsbruk er omtrent uendret mellom 1865 og 1900, før det økte til 583 i 1910, men gikk ned med fem personer i 1920. Utviklingen av gårdshusholdet og årsakene til økningen av gårdsbruk blir i avslutningen drøftet med bakgrunn i historiker Ottar Brox' påstand om at småbruksveksten kommer som følge av at småbruket var et attraktivt alternativ til industriarbeid, emigrasjon og rural-urban migrasjon.⁷³ Husmannsstanden ble kraftig redusert i perioden. Fra 1865 til 1920 hadde antall husmannsfolk blitt redusert med 92,8% og hadde i 1920 blitt en marginalisert del av Valsøyfjordsamfunnet. Privatboligen hadde en motsatt utvikling og i 1920 bodde over halvparten av innbyggerne i Valsøyfjord i en privat bolig. Figur 3.2 viser gjennomsnittlig størrelse på husholdstypene ved hver folketelling.

⁷² Brox 2013: 172

⁷³ Ibid: 173

Figur 3.2: Gjennomsnittlig husholdstørrelse i Valsøyfjord 1865- 1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

3.4 Gårdshusholdet i Valsøyfjord 1865-1920

På 1800-tallet bodde og arbeidet de fleste valsøyfjordingene på et gårdsbruk. Først i løpet av 1910-tallet endret det seg.⁷⁴ Landbruket i Valsøyfjord var typisk for kystlandbruket med små gårdsbruk der fiske og håndverk var en sentral del av både økonomien og som matauke. I produksjonen av dyrefor var seterdrift og utmarksslått regelen fremfor unntaket på flesteparten av gårdene.

Sammensetningen av personer i gårdshusholdet forandrer seg mellom 1865 og 1920. Men det er samtidig en kontinuitet ved at kjernefamilien, kårfolk og tjenere er en del av husholdet i hele perioden. Samtidig endret detaljnivået i registreringsarbeidet i folketellingene. Før 1920 ble yrker og næringsvei i større grad samlet i generelle kategorier som for eksempel *håndverk*, mens i 1920-tellingen er yrkene mer konkret beskrevet, som for eksempel *snekker*, *strikkerske*, *sjømann*, *skomaker*, *smedsvend* m.m. Så å beskrive hvilke yrker som er nye i folketellingene er utfordrende, siden mange av yrkene faller under en paraplybetegnelse i de tidligere folketellingene.

⁷⁴ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.2: Antall personer og gjennomsnittlig husholdstørrelse 1865 - 1920

GNR.	Gårdsnavn	1865			1900			1910			1920			Gjennomsnittlig hushold			
		G	H	P	G	H	P	G	H	P	G	H	P	1865	1900	1910	1920
100	Henden	4	5	42	6	6	49	8	13	77	13	13	82	10,5	8,2	9,6	6,3
101	Kroknes	1	2	8	2	3	12	1	2	7	2	2	8	8,0	6,0	7,0	4,0
103	Hendset	5	8	40	6	7	38	7	8	37	7	10	40	8,0	6,3	5,3	5,7
104	Otnes	4	5	39	4	5	33	5	6	28	6	7	57	9,8	8,3	5,6	9,5
105	Hestnes	4	5	35	7	8	45	6	6	33	6	7	42	8,8	6,4	5,5	7,0
107	Enge	3	5	29	3	3	24	3	4	24	3	4	29	9,7	8,0	8,0	9,7
109	Valsøya	4	5	27	4	4	40	3	3	43	4	4	27	6,8	10,0	14,3	6,8
110	Hjeldnes	2	4	16	2	3	18	6	7	22	3	7	21	8,0	9,0	3,7	7,0
111/112	Sandnes	6	10	47	4	6	28	4	6	26	4	7	26	7,8	7,0	6,5	6,5
113	Sæther	7	15	63	6	8	45	7	12	60	8	11	44	9,0	7,5	8,6	5,5
114	Botten	7	14	65	10	12	72	10	16	92	8	10	57	9,3	7,2	9,2	7,1
117	Fjærli	5	9	45	7	7	46	8	8	63	8	9	66	9,0	6,6	7,9	8,3
118	Høgset	2	2	17	2	2	11	1	2	10	1	2	14	8,5	5,5	10,0	14,0
119	Lervik	3	5	32	4	5	39	4	6	29	4	4	33	10,7	9,8	7,3	8,3
120	Stokke	2	3	19	3	4	26	3	4	32	3	3	32	9,5	8,7	10,7	10,7
Totalt		59	97	524	70	83	526	76	103	583	80	100	578	8,9	7,5	7,7	7,2

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570*

Valsøfjord herred, (sist aksessert 09.05.2023); GNR = Gårdsnummer, G = Antall gårdsbruk/småbruk, H = Antall hushold, P = Antall personer.

Antall gårder, og dermed også antall gårdshushold, økte i hele perioden. Mellom 1865 og 1900 gikk antall gårdsbruk opp fra 59 til 70. I 1910 og 1920 ble det registrert 76 og 80 gårdsbruk. Samtidig økte antall personer på gårdene kun fra 524 i 1865 til 526 i 1900.

En konsekvens av at antallet gårdsbruk gikk opp, mens folketallet på gårdene sto på stedet hvil var at husholdene ble mindre. I 1865 var det i snitt 8,9 personer på en gård, mens i 1900 hadde tallet sunket til 7,5. Når vi ser på figur 3.2 ser vi at husholdstørrelsen økte igjen mot 1910, før det gikk ned til 7,2 i 1920. Det som ligger bak utviklingen mellom 1900 og 1920 var at folketallet på gårdene gjorde et byks i folketallet på 57 personer, eller 10,8%, mellom 1900 og 1910, mens det var omtrent uendret mellom 1910-1920. Det var samtidig store individuelle forskjeller i størrelsen av husholdningene på gårdsbrukene. Folketellingene gir oss kun et øyeblikksbilde av husholdene, og husholdene er naturlig nok i forskjellige livssykluser der bondeparets og barnas alder er avgjørende for tallene i kildematerialet. Gårdene representerer både unge og eldre drivere, der man enten ikke hadde rukket å få mange barn, man hadde mange barn til stede eller barna hadde blitt voksne og flyttet fra

gården. Dette er også forklaringen på forskjellene mellom gårdnummer når samtlige folketellinger sammenlignes.

I de neste underkapitlene vil jeg analysere husholdstypene i Valsøyfjord i tidsrommet 1865-1920 der jeg starter med en beskrivelse av sammensetningen av husholdsmedlemmene innad i gruppen for hele tidsperioden, før utviklingen av hver enkelt gruppe analyseres og diskuteres. Personkategoriene er basert på familiestatus og følger i stor grad Steens sosiale inndeling av personer for gårds- og husmannshusholdet. Kategoriene som analyseres er basert på den registrerte *familiestatus* i folketellingen og består av forskjellige sosiale grupper i de tre husholdene. Felles kategorier for alle hushold er: *Kjernefamilien, kårfolk, tjenestefolk, losjerende og andre*. Kategorien *andre* er personer i ulike sosiale grupper, aldre og funksjoner i husholdet, men som på grunn av at de enten var utypiske eller få i antall har blitt plassert i denne gruppen. *Andre*-kategorien inkluderer også de særegne sosiale gruppene for de ulike husholdstypene. Dette er *legdslemmer, sviger, foster, pleie- og adoptivbarn, innerst og besøkende*.

3.4.1 Kjernefamilien

Kjernefamilien bestod av bonden, hans kone, deres felles barn, barnebarn og stebarn.

Tabell 3.3 viser den komplette oversikten over alle kjernefamiliemedlemmer i gårdshusholdene i Valsøyfjord mellom 1865-1920.

Bonden var husholdets husstandsoverhode i folketellingene. I praksis drev han gården i tospann med sin kone, der de hadde ansvar for hver sine deler av gårdsdriften. Gårdskona ble i folketellingen fra 1865 registrert som *Hans kone* i yrkesrubrikken, men fra 1900 kunne kona bli registrert med flere ulike yrkesbetegnelser som: *Gaardbrugerkone, Husmor, Gaardmandskone, styrer og steller Huset og steller Hus og Fjøs*. Jeg velger å bruke begrepet *Husmor landbruk* om bondens kone og som favner alle yrkesvariasjonene som kona hadde.

Tabell 3.3: Sammenstilling av kjernefamiliens medlemmer 1865-1920

	Kjernefamilien i gårdshusholdet i Valsøyfjord 1865-1920											
	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner
Selveiende bønder	59	56	3	70	62	8	76	75	1	80	76	4
Husmor landbruk/ ektemann	51	0	51	58	1	57	70	0	70	63	1	62
Ugifte/ single bønder	5	5	0	4	4	0	4	4	0	10	10	0
Enke/ enkemann	3	0	3	8	1	7	2	1	1	7	4	4
Barn 0-14 år	116	63	53	150	87	63	159	90	69	141	80	61
Barn over 14 år	34	20	14	65	38	27	57	33	24	90	56	34
Totalt	268	144	73	355	192	105	367	202	95	391	226	102
Gjennomsnittlig størrelse kjernefamiliene	4,54	-	-	5,07	-	-	4,82	-	-	4,89	-	-

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.3 viser at antall selveiende bønder økte mellom hver folketelling i takt med økningen i antall gårdsbruk. I 1865 var 94,4% av de selveiende bønder menn og det er lite endring i forholdet mellom menn og kvinner som gårdbrukere i perioden. I 1900 hadde andelen kvinnelige gårdbrukere økt fra 5,1% i 1865 til 11,4% i 1900, som var det året med flest kvinnelige eiere. Åtte kvinner var selveiere, men i likhet med i 1865 var de fleste kvinnene gårdeiere som følge av å overta gården etter sin avdøde ektemann.⁷⁵ Totalt ble det registrert 16 selveiende kvinner i løpet av de 55 årene mellom 1865 og 1920. 14 av kvinnene var enker og hadde overtatt gårdsdriften etter sine avdøde menn. I 1910 og 1920 var bare et fåtall kvinner gårdbrukere og samtlige var enker. Det er lite som tyder på at den patriarkalske organiseringen av husholdet endret seg særlig fra 1865 til 1920. Et eksempel er at ingen av de kvinnelige gårdbrukerne i 1865 forble selveiende lenge. Allerede i 1875 er to av kvinnene gift på nytt og ble da registrert som *husmoder* i nytt hushold, mens den tredje kvinnen blir i samme folketelling registrert som losjerende på sin sønns husmannsplass.⁷⁶

⁷⁵ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1900]

⁷⁶ Digitalarkivet, *Folketelling 1875 for 1569P Aure prestegjeld*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.4: Gjennomsnittlig alder kjernefamiliens overhoder og antall barn 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Gjennomsnittsalder <i>Gårdbruker</i>	41,2	46,1	46,1	47,5
Gjennomsnittsalder <i>Husmor landbruk</i>	37,7	45,6	44,2	45,7
Antall barn i husholdet	2,5	3,5	2,8	2,9

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Gjennomsnittsalderen for *gårdbrukere* var 41,2 år i 1865 og økte til 47,5 år i 1920, samtidig økte også snittalderen for *husmor landbruk* fra 37,7 år til 45,7 år. Det er derfor mye som tyder på at mange bønder ventet stadig lengre med å ta kår jo nærmere 1920 man kommer. I 1865 ser vi at det var en aldersforskjell mellom mann og kone på 3,5 år, mens forskjellen var bare 0,5 år i 1900. Kjernefamilien hadde 2,5 barn i 1865, men økte til 3,5 barn i 1900. I 1910 og 1920 sank barnetallet til like under 3 barn per hushold. På landsbasis var gjennomsnittskullene mellom 3-5 barn i hver familie, noe som viser at barnekullene var små i Valsøyfjord i 1865, men kom på samme nivå som resten av landet 1900.⁷⁷ Selv om det hadde vært en helsemessig fremgang ved et bedre helsevesen i Norge og barnedødeligheten hadde gått mye ned, kan barnetallene tyde på at Valsøyfjord hang noe etter utviklingen på midten av 1800-tallet. Det var blant annet først i 1910 at vi finner en jordmor i folketellingene.⁷⁸

Tallene tar ikke høyde for om foreldrene fikk flere barn etter folketellingen eller om de hadde barn som var utflyttet. De viser bare hvem som bodde på den enkelte gården da folketellingen ble gjennomført. Men resultatet fra analysen viser at det ikke er noen eksplisitt sammenheng mellom foreldrenes alder og hvor mange barn som bodde på gården. Alderen på mor var på det laveste i 1865, men det bodde bare 2,5 barn på gården det året, til tross for at morens alder var i overkant av fem år høyere enn den landsdekkende snittalderen for mødres fødselsalder. Gjennomsnittlig alder for fødende kvinner var 32,8 år i Norge mellom 1866-1870, mens den var 31,5 år i 1916-1920.⁷⁹ At antall barn økte til 3,5 i 1900, til tross for at både mor og far er eldre enn i 1865, kan bety to ting: enten fikk man barn i høyere alder i Valsøyfjord enn i resten av landet, eller at barna bodde på gården til de var eldre i 1900 enn 1865 og slik er med på å trekke gjennomsnittsalderen opp. Mine undersøkelser viser at barna ble boende hjemme. Når vi ser på de yngste og de eldste barna ser vi at andelen barn mellom 0-5 år var 28,57% i 1865, mens i 1920 var den 19,05%. Det var omtrent 1/3 færre av de yngre

⁷⁷ Myhre 2015: 73ff

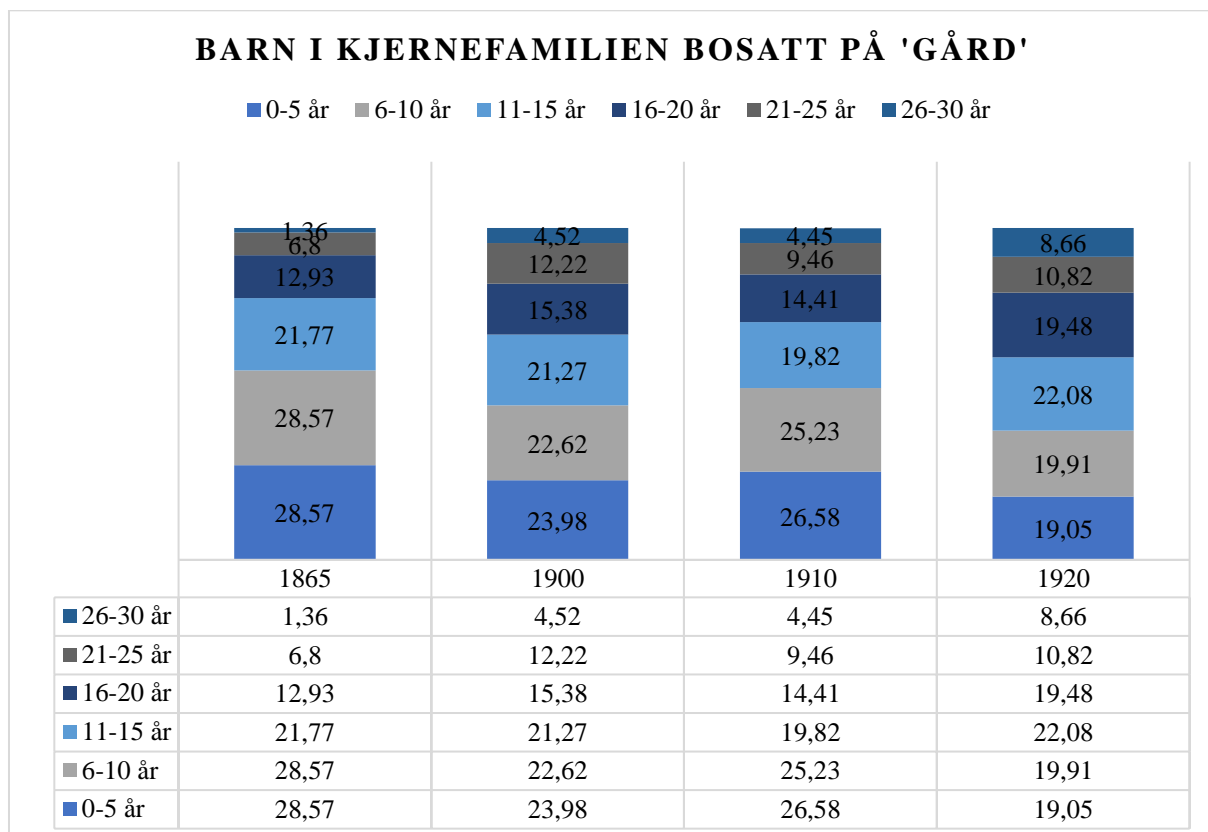
⁷⁸ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1910]

⁷⁹ Omtalt tabell: 3.18 *Nettoreproduksjonstall og fødealder for 5-årsperioder*. Statistisk Sentralbyrå. Orginalkilde: RAPP Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993.

barna i 1920. Det var altså færre fødsler de fem foregående årene før 1920-tellingen. I gruppen med de eldste barna mellom 26-30 år økte antallet fra 1,36% i 1865 til 8,66% i 1920. Det betyr at over seks ganger så mange av bondeparets barn ble boende på hjemgården til voksen alder i 1920 enn i 1865. I 1900 og 1910 bodde cirka 4,5% av barna mellom 26-30 år hjemme og beviser at det var en tendens til at barna bodde hjemme lenger.

Figur 3.3: Aldersfordeling barn i kjernefamilien på gårdsbruk 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

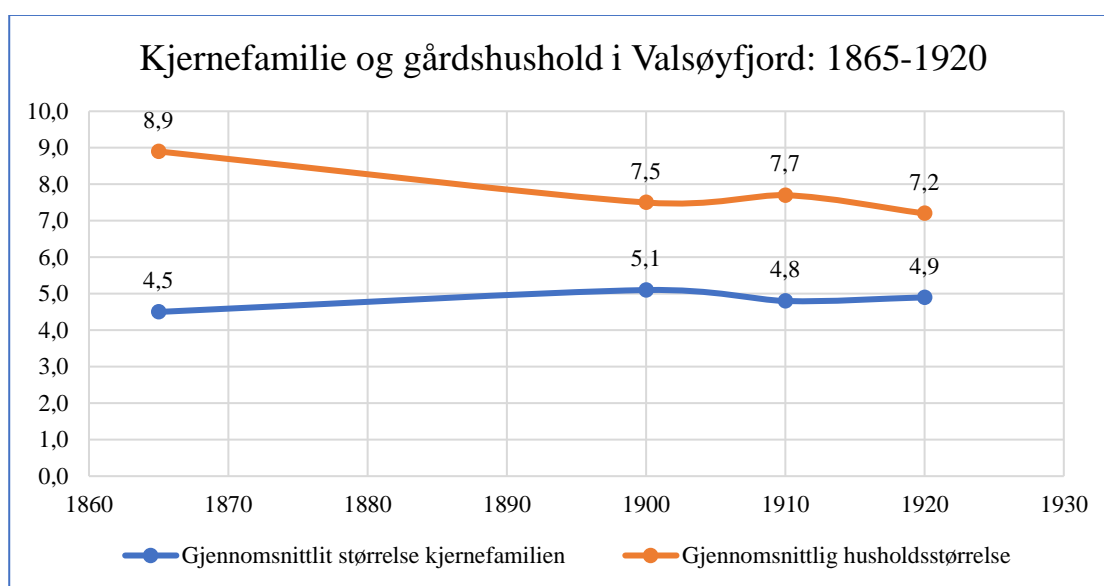
Gjennomsnittsalderen for de ugifte gårdbrukerne var 27,6 år, noe som regnes for gifteklar alder. Mellom 1861 og 1870 giftet cirka 86% av alle menn seg mens de var i alderen 20-34 år i Norge.⁸⁰ Felles for de ugifte bøndene i Valsøyfjord i 1865 var at alle drev en gård der enten kårfolket fremdeles var ganske unge og antageligvis bidro med betydelig arbeidskraft, at en eller flere voksne søsken bodde og arbeidet på gården, eller en kombinasjon av disse faktorene. Det praktiske behovet for å gifte seg var ikke til stede siden alle arbeidsoppgaver som måtte utføres ble tatt hånd om av de som bodde på gården. Gjennomsnittsalderen steg til 45,3 år i 1900, noe som er en betydelig økning. Men tatt i

⁸⁰ Backer 1965: 26ff

betraktning det lave antallet ugifte menn så kan ikke statistikken brukes empirisk. Til det er utvalget for lite og avvikende tall gir for store utslag i statistikken. Et eksempel er Sivert Jakobsen på 74 år som var den eldste ugifte gårdbrukeren i folketellingen. Ved å utelate Sivert fra analysen synker snittalderen fra 45,25 år til 35,7 år.⁸¹

Størrelsen på kjernefamilien endrer seg minimalt i perioden. Den lå mellom 4,5 og 5,1 personer der den var på sitt minste i 1865 og størst i 1900. I 1910 og 1920 var den tilnærmet uendret. Det disse tallene forteller oss er at nedgangen i gårdshusholdstørrelsen ikke kommer som en følge av at barnekullene, og dermed kjernefamilien, blir mindre.

Figur 3.4: Gjennomsnittlig størrelse hushold og kjernefamilie 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Det var en høy andel gifte gårdbrukere i hele perioden. Inkluderer vi enkene og enkemennene var 91,5% av gårdbrukerne gift i 1865, mens tallet var enda høyere i 1900 med 94,3%. I 1910 var 94,7% gift, mens det ti år senere var flere ugifte gårdbrukere enn tidligere, da 87,5% av gårdbrukerne var gifte eller i enkestand. Et gårdsbruk krevde arbeidskraft og arbeidsfordelingen var i stor grad kjønnsdelt, der mannen arbeidet ute, mens kvinnen skulle ta seg av innarbeid og fjøsstell. «Det var berre i nødsfall, og knapt nok da heller, at mennene stelte i fjøset» skriver Avdem.⁸² Å være gift var derfor en praktisk nødvendighet i driften av en gård. Ved overtakelse av et bruk hadde eldstesønnen odelsrett og ble værende på gården for å etablere sin egen familie. Slik ga odelsretten en økonomisk og materiell sikkerhet til

⁸¹ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900]

⁸² Avdem & Melby 1985: 21

arvingen. Situasjonen var derimot motsatt for søsknene, som var avhengige av å flytte fra gården for å etablere sin egen familie.⁸³ Det ville naturligvis føre til at giftermålsalderen var lavere hos søsknene og at arbeidskraften som de tidligere hadde tilført gården forsvant. Samtidig ble kårfolket eldre og arbeidsevnen hos dem ble mindre. Det ga ugifte gårdbrukere et praktisk insentiv til å gifte seg som ga seg utslag i den høye andelen gifte gårdbrukere i Valsøyfjord mellom 1865 og 1910. Om det lavere tallet på gifte gårdbrukere i 1920 var begynnelsen på en trend der ekteskap ikke lenger var en like stor nødvendighet for å drive en gård svarer ikke undersøkelsene på. For å svare på det spørsmålet ville det vært nødvendig å strekke tidsavgrænsningen i oppgaven lenger not vår tid, enn til 1920. Trolig kan det skyldes en kombinasjon av at moderniseringen av landbruket hadde tredd i kraft på de fleste gårder også i Valsøyfjord etter 1900, samtidig kan de også ha vært et tidlig tegn på at ekteskapet i seg selv har begynt å innta en mindre praktisk form, der årsaken til giftermål ikke lenger hovedsakelig ble styrt av økonomiske behov.

Barna som bodde på gårdene, er delt inn i to sosiale grupper: *barn av bonden og andre barn*. Dette er samtidig et skille mellom barna i kjernefamilien og andre barn. Barn utenfor kjernefamilien redegjøres for i underkapittelet *andre husholdsmedlemmer*. Bondens barn kunne være med i ulik grad i gårdsdriften og var en del av den eiende klassen i bygdesamfunnet. Den sosiale statusen var derimot ofte avhengig av om man hadde odell eller ikke. Yngre søsken flyttet som tidligere nevnt tidligere ut for å prøve å etablere seg. For sønner uten odell kunne veien til å opprettholde en sosial status være å gifte seg med odelsdatter på en annen gård.

De eldre barna var en viktig del av gårdsdriften ved at de utførte mange av de samme pliktene som bondeparet og tjenestefolket hadde, og på den måten minket behovet for å ansette tjenestefolk. Men det hadde trolig ikke stor økonomisk betydning for gårdeieren, siden tjenestefolket arbeidet for kost og losji, noe som de eldre barna også gjorde.

I 1865 var 77,3% av kjernefamiliens barn under 15 år. 69,8% i 1900, 73,6% i 1910 og 61,0% i 1920. Tabell 3.3 viser at det var et flertall av gutter blant barna i hele perioden.

3.4.2 Kårfolket

I 1849 hadde føderådsenken Margrete og hennes mann Holger skøytet over gården til sønnen Lars for 200 spd. og på det viset sikret seg selv med det som er beskrevet som et «ikkje snaut tilmålt» kår for resten av tida si. Margrete var med andre ord sikret en anstendig alderdom på

---

⁸³ Askedal 2007: 105

gården. Kårordningen var ment å sikre de eldre driverne av en gård ved eierskifte og avtalene kunne variere fra å være nøysomme til å være svært kostbare for bonden.⁸⁴ Gjerdåker kaller systemet for «det gamle gårdsmiljøet sitt pensjonssystem» og ordningen var ofte avtalefestet skriftlig eller muntlig mellom gårdbrukeren og kårfolket.⁸⁵ Å kalle det et pensjonssystem, slik Gjerdåker gjør, gir en negativ assosiativ kobling til den moderne forståelse av pensjonsbegrepet. Der pensjon i moderne tid ofte kobles til tiden man lever etter et endt arbeidsliv, var kårordningen på ingen måte det samme. Kårordningen var et sikkerhetsnett for forrige generasjons drivere som skulle sikre kårfolket husrom og mat på sine eldre dager.⁸⁶ Det var ikke uvanlig at avtalen sikret kårfolket adgang på en del av skogen til vedhogst og en liten teig til dyrking av korn, potet m.m. Om kårfolket selv ikke var i stand til å ta ut skog kunne avtalen inneholde innbæring av ved.⁸⁷ I et eksempel fra Ringebru i 1811 innebar en kåravtale blant annet foring av en sau, brennfang, samt retten til å sette 16 pottes poteter.⁸⁸

Funksjonen til kårfolket kunne variere etter om de var i god helse eller ikke. I enkelte tilfeller bidro kårfolket som tidligere på gården, mens andre tilfeller var bidraget minimalt om de ikke var i fysisk stand til å utføre arbeid. Kårkallen bidro utenfor huset, mens kårkona var en aktiv del av det huslige stellet på gården, mens håndarbeid kunne utføres selv om helsen ikke alltid var bra.

Kårkona ble ofte registrert som husmor i folketellingene. Spesielt gjelder dette for folketellingene etter 1900. Det forteller en god del om hennes funksjon i husholdet som en som ikke bare hjelper til med huslig stell, men som også hadde en bestemmelsesfunksjon. Bondens kone var etter den sosiale normen den som styrte hus og fjøs, og på et vis kunne hun sammenlignes med en arbeidsleder for kvinnene på gården. Samtidig hadde kårkona mer erfaring med både huset og arbeidet som skulle gjøres, og var forholdet godt ville bondekona kunne høste av de erfaringene som kårkona hadde. Dette blir i stor grad spekulering, men det var nok store variasjoner i hvordan de nye- og tidligere driverne av gården samarbeidet. Det er mindre trolig at sønnen hadde tilsvarende utfordringer, da han hadde vokst opp på gården og blitt oppdratt/opplært av foreldrene fra tidlig alder, og derfor kjente til hvordan foreldrene ønsket at husholdet skulle fungere.

Det var i kårfolkets egen interesse at gården ble driftet på en så god måte at bonden ikke fikk problemer med å fylle forpliktelsene som lå i en kåravtale og derfor bidro de fleste

---

⁸⁴ Todal 1963: 86

⁸⁵ Gjerdåker 2002: 108

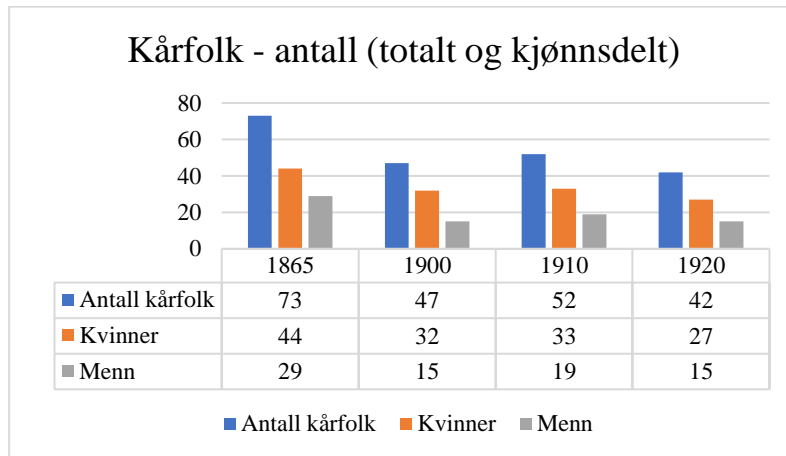
⁸⁶ Dyrvik 1971: 11

⁸⁷ Bolstad 1995: 35

⁸⁸ Hovdhaugen 1975: 66

kårfolk med så mye de klarte i det daglige. Det var på ingen måte en hvilepute slik at de eldre kunne «nyte livet» på sine eldre dager.⁸⁹ Ordningen fungerte også som en pådriver for å slippe yngre krefter til på gårdsbruket.

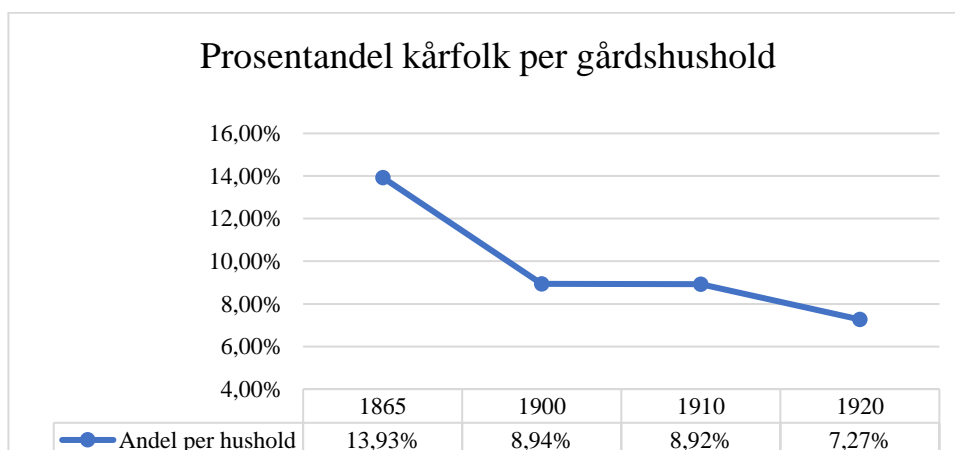
Figur 3.5: Antall kårfolk i Valsøyfjord 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1865 var det 73 kårfolk på gårdene i Valsøyfjord.⁹⁰ Dette tilsvarer at om lag én av syv personer i gårdshusholdet var kårfolk i 1865. Mellom 1900 og 1910 var det knapt noen endring i antall kårfolk med 47 stykker i 1900 og 52 i 1910. Men i 1920 hadde antallet sunket til 42. Fra å utgjøre cirka 13,9% av husholdet i 1865 utgjorde kårfolket 7,3% i 1920.

Figur 3.6: Andel kårfolk per gårdshushold 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

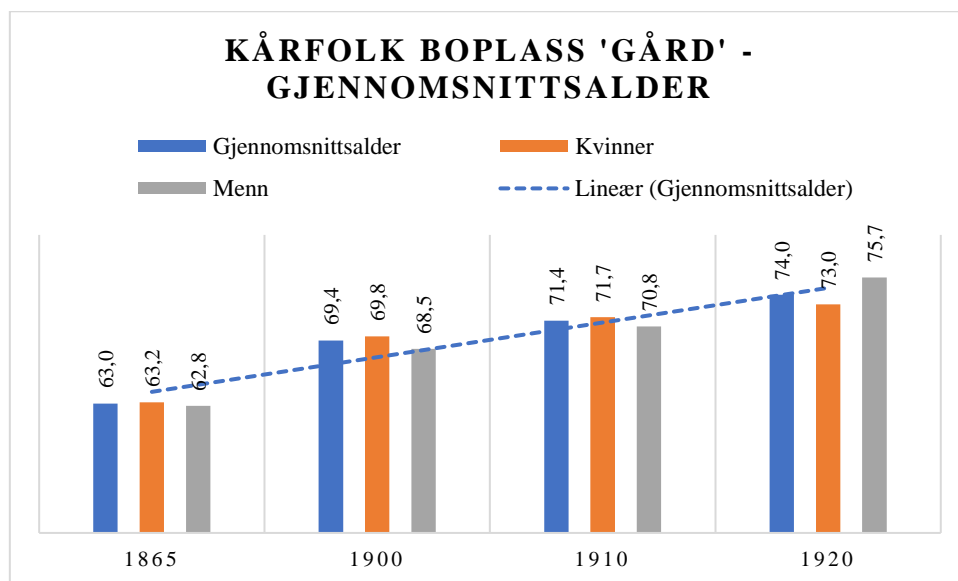
⁸⁹ Gjerdåker 2002: 111

⁹⁰ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865]

Det som er interessant er at det også på husmannsplasser og i private boliger ble registrert kårfolk. Det bodde fire kårfolk på en husmannsplass i 1865 og 1900, mens det bodde to i en privatbolig i 1900 og tolv i 1920. Det viser at selv om kår i utgangspunktet var en tidlig form for velferdsordning på gårdene, så ble kårordningen videreført eller overført til andre husholdstyper. Mange som bodde i privatboliger etter 1900 var født og oppvokst på en gård og hadde med seg ideer om hvordan husholdet skulle være fra hjemgården. Det er derimot ikke klart om kårordningen tok samme form i privathusholdet som i gårdshusholdet.

Kårfolket ble eldre mellom 1865 og 1920. Figur 3.7 viser at gjennomsnittsalderen på kårfolket økte fra 63 år i 1865 til 74 år i 1920. Høyere alder betyr også at bøndene var eldre da de overlot gårdsdriften. Trenden var i samme tidsperiode at flere av kårfolkene levde lenger i løpet av 1865-1920. Median alder for kårfolket var i 1865 63 år, mens den holdt seg stabilt mellom 71-72 år mellom 1900-1920. Kvinnene var marginalt eldre enn sine menn i alle folketellingene, bortsett fra i 1920. Fra og med 1900 var det altså ingen korrelasjon mellom økt levealder og økt gjennomsnittsalder på kårfolket.

Figur 3.7: Gjennomsnittlig alder kårfolk på gård 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Det var flere kvinner enn menn på kår i alle folketellingene. 60,3% var kvinner i 1865, 68,4% i 1900, før andelen sank til 63,5% og 64,3% i 1910 og 1920. Ved siden av at kvinnene var i overtall var det det samtidig en betydelig større andel av kvinnene som var enker, sammenlignet med mennene.

Tabell 3.5: Enker og enkemenn blant kårfolk 1865-1920

	Enker og enkemenn blant kårfolket 1865-1920			
	1865	1900	1910	1920
Kvinner	56 %	68 %	58 %	66 %
Menn	25 %	16 %	11 %	18 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Kvinnene levde med andre ord lengre enn sine menn. Årsakene til at forskjellene var så store gjennom hele perioden blir spekulasjon. I forskning som er gjort på forskjellene i dødelighet mellom menn og kvinner empirien er klar på at menn siden 1800-tallet har hatt overdødelighet sammenlignet med kvinnene. Årsakene er derimot uklare. En årsak kan ha vært knyttet til at flere menn døde av tuberkolose.⁹¹ Min teori er at flere av mennene hadde arbeid det var knyttet større risiko til, som skogsarbeid, fiske og etter hvert håndtering av gårdsmaskiner i ulendt terreng, som kunne være farlige å bruke. Dermed ville skader og dødsfall knyttet til arbeidet ha påvirket tallene i undersøkelsen.

3.4.3 Tjenestefolket

Før vi begynner analysen av tjenestefolket må vi definere hvem som var i den sosioøkonomiske gruppen som utgjorde tjenestefolk. Tjenestefolket på gårdene var menn og kvinner som hadde tjeneste på en gård, der tidshorisonten i arbeidsforholdet var lengre enn det var for onnehjelp, dagarbeidere og håndverkere, som også kunne bo på gårdene i kortere perioder for å hjelpe til i gårdsarbeidet. Spesielt på Vestlandet skal tjenestefolket ha vært en integrert del av husholdet og var sett på som en del av «folket på gården» som spiste måltidene rundt samme bord som sjølfolket på gården.⁹² Tjenestefolket arbeidet for kost og losji, men dagslønn eller månedslønn var heller ikke uvanlig.⁹³ Hvordan avtalene var for tjenestefolket i Valsøyfjord kjenner vi derimot ikke til. Tjenerne bestod både av menn og kvinner som oftest var ugifte og barnløse. Man måtte være konfirmert, men undersøkelsene viser unntaksvis at både gifte og ukonfirmerte hadde tjenestearbeid. Blant annet viser folketellingen i 1900 at tjenestepiken Karen Jonsdatter på 22 år var gift med Peder Hansen, sønnen på gården. Hun var trolig tjenestepike på gården før hun giftet seg med Peder, men

⁹¹ Mamelund & Borgan 1996: 18

⁹² Sogner & Telste 2005: 43

⁹³ Slettan 1978: 18

beholdt tydeligvis sin yrkesstilling etter at de giftet seg i 1899.⁹⁴ I 1920 var det registrert fire gifte tjenestefolk, der alle var gift med noen som selv var tjenestefolk. De representerer et avvik fra de resterende tjenerne. De ukonfirmerte som var i tjeneste, er utelatt fra analysen og blir inkludert i analysen av *andre husholdsmedlemmer*.

Tabell 3.6: Tjenestefolk på gårdene 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn
Totalt antall	65	39	26	58	43	12	40	31	9	44	35	9
Gjennomsnittlig alder (år)	23,8	21,6	27,1	23,0	23,9	20,0	26,9	29,0	19,3	30,3	31,3	26,2
Fødested - lokal	43	25	18	47	37	10	30	23	7	29	23	6
Fødested - regional	7	4	3	7	5	2	5	4	1	14	11	3
Fødested - nasjonal	15	10	5	1	1	0	5	4	1	1	1	0
Andel av husholdet	1,1	-	-	0,8	-	-	0,5	-	-	0,4	-	-

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.6 viser at antall tjenestefolk på gårdene sank for hver folketelling. I 1865 var det 65 tjenestefolk på gårdene og de utgjorde da 1,1 person av gjennomsnittshusholdet. I 1920 hadde antall tjenestefolk sunket til 34, noe som gjorde at det var i snitt 0,4 tjenestefolk per gårdsbruk. Reduksjonen i tjenestefolket var dermed på 0,7 personer i løpet av de 55 årene som gikk mellom 1865 og 1920. Når vi samtidig vet at den totale husholdstørrelsen ble redusert med 1,7, fra 8,9 i 1865 til 7,2 i 1920, ser vi at nedgangen i tjenestefolket utgjorde 41% av den totale reduksjonen av husholdet.

Kjønnsfordelingen innenfor tjenestefolket ble stadig mer ujevn i løpet av perioden. Det ble stadig færre mannlige tjenerer i landet.⁹⁵ Noe som også var tilfellet i Valsøyfjord. Allerede i 1865 utgjorde kvinnelige tjenerer 60% av tjenerne. I 1900 økte kvinneandelen til 74%, i 1910 var den 78%, mens i 1920 hadde den økt ytterligere til 80%. Kjønnsforskjellen kan forklares med at færre menn fant tjeneryrket som et fristende yrkesalternativ i en tid der det åpnet seg mange nye muligheter for arbeid både innen sekundær- og tertiærnæringene. En annen forklaring kan være at moderniseringen i landbruket hovedsakelig dreide seg mest om effektivisering i den delen av driften som tilfalt mennene, noe som gjorde at behovet for mannlige arbeidskraft gikk ned. Kvinnene hadde ikke de samme valgmulighetene til arbeid.

⁹⁴ Ministerialbok Aure Prestegjeld 1888-1913: 103

⁹⁵ Sogner & Telste 2005: 39

Mellom 1865 og 1900 sank gjennomsnittsalderen på tjenestefolket fra 23,8 til 23,0 år. Derimot ser vi en økning etter 1900. I 1910 var snittalderen 26,9 år, mens den økte ytterligere til 30,3 i 1920. Gjennomsnittstjeneren var 6,5 år eldre i 1920 enn i 1865. En forklaring kan ha vært at unge hadde flere valgmuligheter til yrke i 1920 enn tidligere, noe som både forklarer at antallet tjenere gikk ned og at gjennomsnittsalderen gikk opp. Den økte alderen kan slik forklares med at fem personer ble registrert som tjenere i folketellingene i 1910 og 1920. Når samtidig det statistiske grunnlaget, med færre individer, var dårligere i 1920 enn tidligere ble aldersgjennomsnittet i større grad påvirket av alderen hos enkeltindivider.

3.4.4 Losjerende og andre husholdsmedlemmer

Gruppen med *losjerende* og *andre* personer utgjorde den sosialt- og demografisk mest diversifiserte gruppen av personer i undersøkelsen. På grunn av sin heterogene natur er det få fellestrekk som lar oss definere gruppen ut fra enkle kriterier. Den eneste fellesnevneren er at de losjerende ble registrert som losjerende, mens de i kategorien *andre husholdsmedlemmer* hadde en enda mer variert sammensetting. Samtidig utgjorde gruppene en betydelig andel av husholdene i hele perioden fra 1865 til 1920.

Tabell 3.7: Andel losjerende og andre husholdsmedlemmer 1865-1920

	1865		1900		1910		1920	
	Andel i prosent	Personer per hushold	Andel i prosent	Personer per hushold	Andel i prosent	Personer per hushold	Andel i prosent	Personer per hushold
Losjerende	8,20 %	0,72	2,67 %	0,20	7,14 %	0,58	4,86 %	0,35
Andre	14,27 %	1,27	9,87 %	0,74	13,90 %	1,07	12,64 %	0,91
Totalt	22,47 %	1,99	12,53 %	0,94	21,04 %	1,65	17,50 %	1,26

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Fra tabell 3.7 ser vi at det var stor variasjon i hvor stor andel av husholdet *losjerende* og *andre husholdsmedlemmer* utgjorde ved folketellingene. Tallene indikerer ingen trend i hverken økende eller minkende retning. Kategoriene utgjorde størst andel av husholdene i 1865 med nesten to personer i hvert hushold. I 1900 var andelen omtrent halvert til i underkant av en person. Deretter økte det til 1,65 frem til 1910, før det minket igjen til 1,26 i 1920. Andelen *losjerende* og *andre husholdsmedlemmer* minker med cirka 0,5 mellom 1865 og 1900. Deretter hadde de en tilnærmet identisk utvikling både fra 1900 til 1920.

Tabell 3.8: Kjønn, sivilstatus, arbeidsstatus og fødested - losjerende og andre husholdsmedlemmer 1865-1920

	Kjønn		Sivilstatus			Arbeidsstatus		Fødested			
	Kvinner	Menn	Gift	Ugift	Enkestand	I arbeid	Ikke i arbeid	Lokal	Regional	Nasjonal	Ukjent
1865	9	34	14	23	6	5	38	27	4	12	0
1900	6	8	5	6	3	2	12	5	7	1	1
1910	22	20	8	25	9	12	30	32	8	2	0
1920	10	18	3	18	7	17	11	15	5	8	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

De losjerende hadde ulike motivasjoner for å leie seg inn hos en bonde. De årsakene som forekommer hyppigst i folketellingene fra Valsøyfjord var at de trengte et sted å bo mens de arbeidet, at de var i familie med kjernefamilien og oppholdte seg på gården for å bidra med arbeidskraft, at de hadde helsemessige- eller økonomiske problemer, eller at de var der på besøk. Vi må også ta høyde for at gruppesammensetningen varierte mye i tiden som gikk mellom folketellingene, men også gjennom året. Sesongene i landbruket, tilgang på arbeid og andre ytre faktorer som anleggsarbeid på vei eller vannkraft påvirket tallene i folketellingene. Det udefinerbare ved gruppen gjør samtidig at det ikke er mulig å si noe om de losjerende sin funksjon innad i husholdene de var medlemmer av, for det varierte mye.

Med unntak av i 1900, da losjerende utgjorde 2,7% (eller 0,2 av 7,5 personer) av gårdshusholdene, utgjorde gruppen en større del av husholdene i 1865, 1910 og 1920. I 1865 var andelen losjerende på gårdene 8,2%, mens det i 1910 og 1920 var 7,1% og 4,9%. Tallene for 1900, 1910 og 1920 er interessante med tanke på at dette var en periode med sterk vekst i folketallet i Valsøyfjord og en periode det ble etablert mange arbeidsplasser i bygda. På tross av det var det relativt få som leide seg inn på gårdene, selv om man skulle tro at gårdene hadde husrom og en økonomisk interesse ta inn leietakere i hjemmet.

Tabell 3.9: Alder losjerende 1865-1920

	Antall losjerende fordelt på aldersgrupper										Totalt antall losjerende
	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	
1865	0	0	11	16	6	6	3	1	0	0	53
1900	0	0	2	1	2	4	2	1	1	1	14
1910	7	7	7	2	3	3	5	4	3	1	42
1920	2	3	7	5	3	2	3	1	1	1	28

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Ser vi på alderssammensetningen blant de losjerende i tabell 3.9 er det spesielt aldersgruppene 20-29 år og 30-39 år i 1865 som stikker seg ut. Ved folketellingen i 1865 var det en stor andel menn mellom 20 og 40 år som losjerte på gårdene i Valsøyfjord. Til sammen utgjorde de 69,8% av kategorien i 1865. Av de resterende personene var det 12 håndverkere, 11 fiskere, en som arbeidet innen landbruk og en person uten yrkesinformasjon. Etter at sagbruket kom i 1891, og kanskje i enda større grad etter at tresliperiet startet opp i 1913, ser vi at sammensetningen av losjerende endret seg ved at en større andel yngre personer ble registrert som losjerende.

Kategorien *andre* består av mennesker som ikke naturlig passer inn i de andre kategoriene. Den består av barn utenfor kjernefamilien, innerster, besøkende, legdslem, slektninger og andre. Barn utgjorde den klart største delen av *andre*-kategorien. Begrepet barn kommer med noen forestillinger om en gruppe med unge personer. Men i folketellingene er også voksne personer registrert som barn og derfor har jeg delt opp gruppen i: *barn tom. 15 år* og *barn over 15 år*, som er aldersskillet mellom ukonfirmerte og konfirmerte. Folketellingene tenderer til å betegne ugifte voksne som bor i samme husstand som sine foreldre som barn, uavhengig av alder.

Tabell 3.10: Antall og andel andre husholdsmedlemmer 1865-1920

	1865		1900		1910		1920	
	Antall	Andel av gårdshusholdet i prosent	Antall	Andel av gårdshusholdet i prosent	Antall	Andel av gårdshusholdet i prosent	Antall	Andel av gårdshusholdet i prosent
Besøkende	0	0,00	0	0,00	6	0,08	0	0,00
Legd- / fattiglem	5	0,08	3	0,04	1	0,01	2	0,03
Barn 0-15 år	48	0,81	32	0,46	48	0,63	24	0,30
Barn over 15 år	22	0,37	11	0,16	26	0,34	47	0,59
Innerst	0	0,00	4	0,06	0	0,00	0	0,00
Totalt	75	1,26	50	0,72	81	1,06	73	0,92

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.10 viser at *andre husholdsmedlemmer* utgjorde mellom 0,71 og 1,27 personer av gjennomsnittshusholdet i perioden. Høyest var andelen i 1865, mens den var lavest i 1900. Samtidig ser vi at barn utgjorde den største andelen i kategorien. I 1865 var 1,18 personer, eller nesten 93%, barn, mens i 1900, 1910 og 1920 var andelen barn 84,5%, 90,7% og 97,8%.

Tabell 3.11: Barn 0-15 år utenfor kjernefamilien med boplass 'gård'

	1865	1900	1910	1920
0-5 år	17	9	17	8
6-10 år	10	11	13	10
11-15 år	21	12	18	6
Totalt	48	32	48	24
Uten yrkesinfo	40	20	39	23
Tjener	5	3	1	0
Vaktmann, oppsynsmann, husbestyrer	1	0	0	0
Pleiebarn, fosterbarn	0	5	1	0
Legdslem, fattiglem	2	0	0	0
Arbeider, dagarbeider	0	1	0	0
Understøttelse fra annet hold	0	3	6	0
Hjelper til i familien	0	0	1	0
Husmor landbruk	0	0	0	1

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Blant barna som ikke var konfirmerte var det naturlig nok få som ble registrert med yrkesinformasjon. Men yrkesrubrikken gir allikevel interessant informasjon om gruppen. Det var til sammen åtte barn registrert som tjenere. Det var seks jenter og to gutter mellom 12 og 15 år.⁹⁶ I 1865 ble 14 år gamle Marit Larsdatter registrert med yrke *Vaktmann, oppsynsmann, husbestyrer*, dette er trolig en feilregistrering der Marit skulle ha vært oppført med *Hjelper til i familien*. Gårdbrukeren var hennes ugifte bror Sivert Larsen og det er sannsynlig at Marit bidro i husholdet med samme funksjon som en husmor ville ha hatt.⁹⁷ I 1900 ble 12 år gamle Lars Olsen registrert som dagarbeider på en av Lervikgårdene. Vi kjenner ikke til hvor i Valsøyfjord Lars sine foreldre bodde, men han kom ikke fra gården han ble registrert på. Hans rolle var trolig som en dreng på gården. Bonden var 64 år gamle Ole Johannesen og det er lite trolig at han var far til Lars, selv om Lars har etternavn som kunne tilsi det. Hans egne barn ble registrert som *Barn, stebarn* i folketellingen og de var alle eldre enn Lars. Men kildene forteller dessverre ikke noe mer om den konkrete situasjonen og årsakene til at Lars fikk tjeneste på gården før han var konfirmert. I 1920 ble 14 år gamle Ole Haftorsen Lervik registrert som sin fars ektefelle og husmor på en av Lervikgårdene. Dette er en åpenbar registreringsfeil. Ole var sønn av bonden Haftor Olsen Lervik og burde derfor ha blitt

⁹⁶ Registreringsentral for historiske data, UiT Norges arktiske universitet, Historisk befolkningsregister for Norge, [Folketelling, Valsøyfjord, 1865, 1900 og 1910]. Originalkilder i Arkivverket. Det er ingen ting som tilsier at de ble feilregistrert på noen måte. Noe som viser at også ukonfirmerte kunne få tjeneste. Det var kun 1 av 8 barn som bodde i samme hushold som sine foreldre.

⁹⁷ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865]

registrert som det.⁹⁸ Cirka 80% av de ukonfirmerte barna i kategorien ble derimot registrert uten et yrke og ingen under 12 år arbeidet ifølge folketellingene.

Å kartlegge alle barn over 15 år har derimot ikke latt seg gjøre fullstendig. Gruppen er registrert med så mange forskjellige variabler at det ikke lar seg gjøre å få en enhetlig oversikt over den. Alternativet var å foreta en manuell gjennomgang av alle individer i datasettet, men det var knyttet for stor usikkerhet til hvor korrekt det resultatet ble og derfor er det ikke foretatt noen videre undersøkelser av gruppen i prosjektet.

De ukonfirmerte barna utgjorde alene den største andelen i den sosiale gruppen *andre* ved alle folketellingene. 13,36% av husholdet bestod av barn utenfor kjernefamilien i 1865. Andelen ble mindre i årene som fulgte, med 8,17% i 1900, 12,69% i 1910 og 12,28% i 1920. Men det ble en stadig større andel eldre barn i perioden. Andelen konfirmerte barn økte fra 26 i 1910 til 47 i 1920. Det var en økning, som i antall, nesten tilsvarer nedgangen av ukonfirmerte barn. Det viser at mange av barna ble boende på gården til de var eldre i 1920 når vi sammenligner med både 1865, 1900 og 1910.

I 1865 og 1900 var det et lavt antall konfirmerte barn på gårdene, med henholdsvis 22 i 1865 og 11 i 1900. Da denne gruppen av barn var utenfor den eiende klassen på gården betyr det at flere av barna flyttet fra gården etter konfirmasjonen.

Legdlemmene var en liten gruppe i Valsøyfjord i hele perioden. Det ble registrert 20 personer som bodde som på legd- eller fattiglem på gårdene i hele perioden. Det tilsvarte 0,5%. Eilert Sundt skal til sammenlignet ha anslått at ca. 18% av alle innbyggere i Kristiania mottok fattigstønad i 1870.⁹⁹ Var Valsøyfjord et jevnstilt bygdesamfunn med små sosiale forskjeller, eller var det andre årsaker til det lave antallet fattige? Det blir bare spekulasjon, men trolig var nærheten til byer som Trondheim og Kristiansund en medvirkende årsak ved at mange fattige ble trukket mot byene i håp om bedre livsvilkår.¹⁰⁰ 17 var kvinner og tre var menn. Alderen på legdslemmene varierte fra den yngste som var 7 år gamle Ole Jonsen som bodde på Sæter i 1865 til 96 år gamle Ingeborg Andersdatter Sæter som bodde på Enge i 1920. Både Ole og Ingeborg representerer avvik i alder. De færreste var så unge eller gamle. Gjennomsnittsalderen for legdslemmene var 58,8 år i hele perioden. Ekskluderer vi Ole og Ingeborg fra utregningen blir gjennomsnittsalderen 59,6 år. Legdslemmene var stort sett eldre mennesker som ble tatt hånd om av gårdbrukere i hele Valsøyfjord.

---

⁹⁸ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

⁹⁹ Myhre 2015: 265

¹⁰⁰ Myhre 2015: 265

Besøkende og medlemmene av andre-kategorien utgjorde en enda mindre andel og de inkluderes ikke i analysen.

3.4.5 Oppsummering

Gårdshusholdene ble flere i antall, men mindre i størrelse mellom 1865 og 1920.

Hovedsakelig skyldtes reduksjonen i størrelse at det ble færre kår- og tjenestefolk. Kategorien *losjerende* hadde en mer varierende utvikling, men tendensen over tid (1865-1920) viste at det også ble færre *losjerende* ved gårdsbrukene. Kategorien *andre husholdsmedlemmer*, som hovedsakelig bestod av barn, bestod som en heterogen og størrelsesmessig lite endret enhet av husholdet i hele perioden.

Tabell 3.12: Husholdsmedlemmer i gårdshusholdet 1865-1920

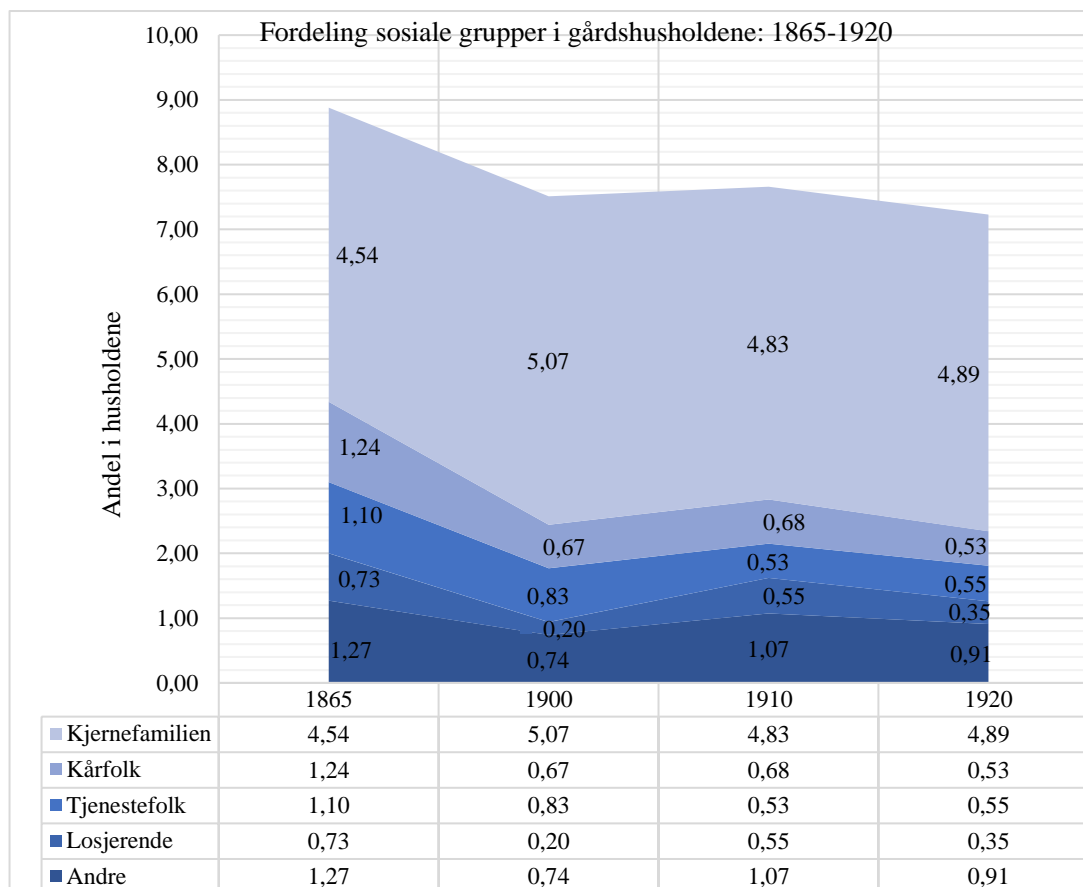
	1865	1900	1910	1920
Kjernefamilien	51,01 %	67,60 %	62,73 %	67,92 %
Kårfolk	13,93 %	8,93 %	8,83 %	7,36 %
Tjenestefolk	12,36 %	11,07 %	6,88 %	7,64 %
Losjerende	8,20 %	2,67 %	7,14 %	4,86 %
Andre	14,27 %	9,87 %	13,90 %	12,64 %
Totalt	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Alderen på de som bodde på gård gikk opp mellom 1865 og 1920. I undersøkelsen av alder viste funnene at både bonden, bondens ektefelle, kårfolket og tjenestefolket ble eldre mellom 1865 og 1920. Bonden ble 6,3 år eldre, mens bondekona ble 9,0 år eldre. I 1865 var dessuten aldersforskjellen større hos bondeparet. Kårfolket ble i gjennomsnitt 10 år eldre, mens tjenestefolkene ble 7,5 år eldre. Det kan skyldes flere faktorer, som også har blitt diskutert underveis i kapittelet. Bonden ga fra seg gårdsdriften senere i 1920 enn i 1865, barna ble boende hjemme lenger og levealderen hos kårfolket ble høyere. Endringene i tjenestefolkets alder blir jeg derimot nødt til å bare konstatere uten å gi noen plausibel forklaring på mulig årsak.

Mannen var husstandsoverhode på de fleste gårdsbruk i hele perioden. Det var lite endring å finne i kjønnsbalansen blant eiende personer. Mens både blant kårfolket og tjenestefolket var det overvekt av kvinner i hele perioden. Forskjellene ble større jo nærmere 1920 man kom.

Figur 3.8: Fordeling av personkategorier i gårdshusholdene 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

For å illustrere endringene i husholdstørrelsen er alle de analyserte sosiale gruppene som gårdshusholdet bestod av mellom 1865 og 1920 i Valsøyfjord satt inn i figur 3.8. Det er tydelig at nedgangen i husholdet ikke kom som en følge av at kjernefamilien ble mindre. Den holdt seg mellom 4,5 og 5,1 i hele perioden, med kun små variasjoner mellom folketellingene. Faktisk viser undersøkelsene at kjernefamilien var på sitt minste i 1865, da husholdet samtidig var på sitt største. Det er to grupper som ble redusert ved hver folketelling: *kårfolket* og *tjenestefolket*. Disse to gruppene står for til sammen en reduksjon i husholdstørrelsen på 1,26 personer per hushold. For gruppen med losjerende og andre var det derimot ikke jevn nedgang i antall, men varierer mellom reduksjon og vekst i hele perioden, der begge gruppene hadde sin laveste andel i 1900. Antall losjerende var på sitt høyeste i 1865, men utgjorde allikevel kun en minimal andel av husholdene også da. Antall losjerende ble mer enn halvert fra 1865 til 1920, noe som isolert sett bidrar til den totale reduksjonen av husholdet. Men vi ser også at gruppen var på sitt minste i 1900, før den økte i 1910 og falt igjen i 1920. Dette kan tyde på at de losjerende var en gruppe mennesker som var påvirket av konjukturer i samfunnet generelt

og derfor var en mer flyktig enhet gjennom hele perioden. Tiårsintervallene til folketellingene er derfor ikke ideelle til å vise påvirkningen de losjerende hadde i husholdet i Valsøyfjord, da antallet trolig varierte mye gjennom et kalenderår. Gruppen som er kalt andre hadde samme utvikling som de losjerende, med nedgang og økning annenhver folketelling.

Året 1900 skiller seg ut fra de andre årene ved at det dette året hadde de fleste tilfellene av ytterpunkter i undersøkelsene. Både losjerende og andre var på sitt laveste nivå i 1900, samt at det var kun 43 barn utenfor kjernefamilien det året. Sammenlignet med 1865, 1910 og 1920 lå antallet på 70, 74 og 71 barn. Samtidig var kjernefamilien på sitt største, med 5,07 personer på gjennomsnittsgården.

3.5 Husmannshusholdet i Valsøyfjord 1865-1920

Husmannsvesenet i Valsøyfjord var nok typisk for husmannsvesenet langs kysten i Norge. Det var ikke veldig utbredt, og husmannskontraktene krevde forholdsvis lite arbeid gjennom året på hovedgården. De fleste husmennene hadde flere typer arbeid ved siden av plassen og pliktarbeidet på gården. Fiske og ulike typer håndverk var det som forekom som de vanligste bigeskjeftene til husmennene i folketellingene. Det viser en tydelig kultur for mangesysleri som var vanlig i Valsøyfjord i perioden.

Mellom 1865-1920 endrer husmannsvesenet seg mye i Valsøyfjord. 181 personer, eller 25,7% av hele befolkningen, bodde i 1865 på en husmannsplass. Men i løpet av perioden frem mot 1920 forsvinner husmennene mer eller mindre helt. I 1920 var det kun registrert fire husmannsplasser med til sammen 13 beboere. Husmannsvesenet utgjorde da knapt 1,0% av beboerne i Valsøyfjord.

Tabell 3.13 Antall personer og gjennomsnittlig husmannshushold 1865 - 1920

GNR.	Gårdsnavn	1865		1900		1910		1920		Gjennomsnittlig hushold			
		Plasser	Personer	Plasser	Personer	Plasser	Personer	Plasser	Personer	1865	1900	1910	1920
100	Henden	4	26	5	33	1	15	1	3	6,5	6,6	15,0	3,0
101	Krøknes	1	8	1	1	0	0	1	2	8,0	1,0	0,0	2,0
103	Hendset	2	11	3	16	0	0	0	0	5,5	5,3	0,0	0,0
104	Otnes	2	13	1	12	0	0	0	0	6,5	12,0	0,0	0,0
105	Hestnes	4	20	4	12	1	2	0	0	5,0	3,0	2,0	0,0
107	Enge	1	6	1	8	3	21	0	0	6,0	8,0	7,0	0,0
109	Valsøya	1	3	1	3	1	3	0	0	3,0	3,0	3,0	0,0
110	Hjeldnes	2	10	1	8	1	6	0	0	5,0	8,0	6,0	0,0
111/112	Sandnes	1	3	0	0	0	0	0	0	3,0	0,0	0,0	0,0
113	Sæther	1	3	1	5	0	0	0	0	3,0	5,0	0,0	0,0
114	Botten	10	44	4	13	4	10	1	2	4,4	3,3	2,5	2,0
117	Fjærli	4	20	3	14	0	0	0	0	5,0	4,7	0,0	0,0
118	Høgset	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0
119	Lervik	0	0	2	14	1	5	1	6	0,0	7,0	5,0	6,0
120	Stokke	2	14	2	12	2	12	0	0	7,0	6,0	6,0	0,0
Totalt		35	181	29	151	14	74	4	13	5,2	5,2	5,3	3,3

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.13 viser at antall husmannsplasser per gårdsbruk var en tiendedel i 1920 sammenlignet med 1865. Husmennene var en sosial gruppe som praktisk talt forsvant fra Valsøyfjord på begynnelsen av 1900-tallet. Mange husmenn døde, og reduksjonen var derfor naturlig siden det ikke kom nye husmenn til. Noen husmenn fikk muligheten til å selv drive husmannsplassene videre som selveide småbruk, mens andre plasser ble omregulert til private boligeiendommer, eller så ble marken innlemmet i storgården. I 1865 var det cirka 3 plasser per 5 gårder, mens det minket til henholdsvis 2 av 5 i 1900, 1 av 5 i 1910 og 1 av 20 i 1920.

Gjennomsnittshusholdet på plassene var mindre enn sammenlignet med gårdene. Husmannsplassene var i mindre grad selvforsynte og det var ønskelig å holde husholdet så lite som mulig. Husholdet var i stor grad kjernefamilien selv, med kun unntaksvis andre husholdsmedlemmer boende. Det gjennomsnittlige husmannshusholdet holdt seg omtrent uendret i størrelse helt fra 1865 til 1910, med et snitt på 5,2 husholdsmedlemmer både i 1865 og 1900, før det økte knapt til 5,3 i 1910. I 1920 hadde husholdet gått helt ned til 3,3 personer per hushold. Husmannsfolket var blitt en aldrende gruppe i 1920 sammenlignet med tidligere. Median alder for husmannsfolket i 1865 var 29 år, mens den var blitt 57 år i 1920. Yngste husstandsoverhode i 1920 var den 57 år gamle enken Elen Gundersen på Henden.

Husmannshusholdene vitner også om at det foregikk en intern migrasjon i Norge hvor en stor andel av husmannsfolket hadde flyttet til Valsøyfjord for å bygsle seg en plass. Både folketellingene og husmannsminnene til Jonas Botten forteller om en betydelig andel innflyttere blant husmennene.¹⁰¹ I tabell 3.14 finner vi at andelen lokalt fødte husfolk sank for hver folketelling. I 1865 var om lag 8 av 10 født i Valsøyfjord/Aure, mens i 1900 hadde andelen lokale sunket til 7 av 10, deretter 6 av 10 i 1910, mens det i 1920 var drøyt halvparten i husmannshusholdet som kom ble født i Valsøyfjord. De fleste som hadde migrert til Valsøyfjord mellom 1900-1920 kom fra regionen (Møre og Romsdal og Trøndelag), mens i 1865 kom de fleste tilreisende husfolkene fra plasser lenger unna.

Tabell 3.14: Fødestedskategori husmannsstanden 1865-1920

	1865		1900		1910		1920	
	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent
Lokal	141	77,90 %	105	69,54 %	47	63,51 %	7	53,85 %
Regional	10	5,52 %	34	22,52 %	14	18,92 %	5	38,46 %
Nasjonal	30	16,57 %	12	7,95 %	12	16,22 %	1	7,69 %
Ukjent	0	0,00 %	0	0,00 %	1	1,35 %	0	0,00 %
Total	181	100,00 %	151	100,00 %	74	100,00 %	13	100,00 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

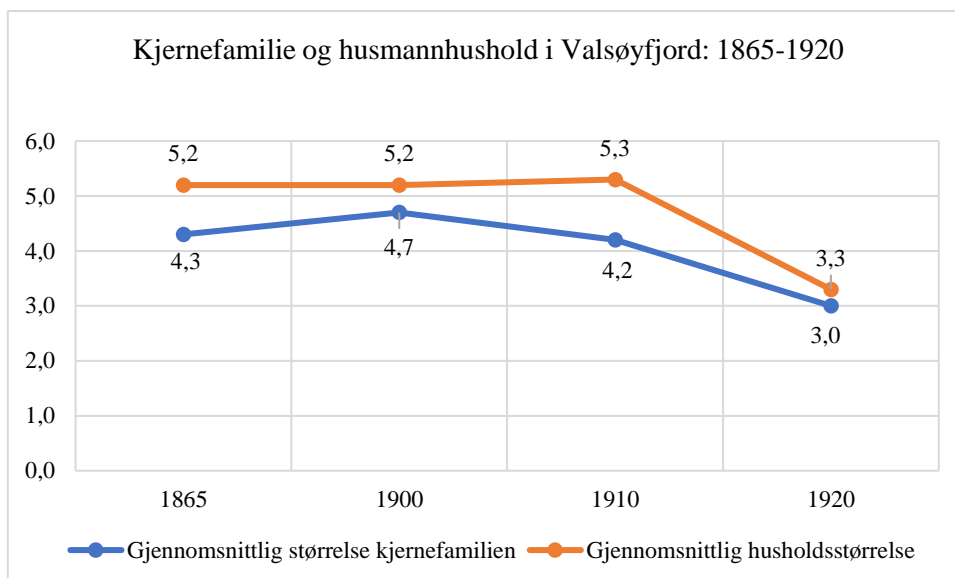
De sosiale gruppene som utgjorde husholdet på husmannsplassene var mindre enn de var for gårdshusholdet, men samtidig ser vi i folketellingene at husmannshusholdet bestod av de samme sosiale gruppene som gårdshusholdet. Gruppene som analyseres er *kjernefamilien, kårfolk, tjenere, losjerende og andre*.

3.5.1 Kjernefamilien

Kjernefamilien utgjorde størsteparten av husmannshusholdet. Figur 3.9 viser at det var få personer utenfor kjernefamilien på husmannsplassene i Valsøyfjord i hele perioden. I 1865 var andelen av andre personer 0,9 personer, i 1900 enda færre med 0,5, før det økte til 1,1 i 1910. I 1920 var det knapt andre beboere enn kjernefamilien med et snitt på 0,3 personer.

¹⁰¹ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-03-F-0006-38_Jonas_Botten

Figur 3.9: Gjennomsnittlig husmannshushold og kjernefamilie 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1865 utgjorde kjernefamilien 82,9% av alle husmannsfolk. 90,1% i 1900, mens i 1910 hadde husmannsplassene en del losjerende arbeidere og kjernefamiliens andel sank derfor til 79,7% ved 1910-tellingen. I 1920 bestod husmannshusholdene av 84,6% kjernefamiliemedlemmer.

Tabell 3.15: Antall og andel kjernefamilien i husmannshusholdet 1865-1920

Kjernefamilien	1865			1900			1910			1920		
		Menn	Kvinner		Menn	Kvinner	1910	Menn	Kvinner	1920	Menn	Kvinner
Husmenn	35	33	2	29	22	7	14	11	3	4	3	1
Husmor	32	0	32	19	0	19	10	0	10	2	0	1
Ugifte/ single bønder	1	1	0	1	0	1	0	0	0	1	1	0
Enke/ enkemann	2	0	2	9	3	6	4	1	3	1	0	1
Barn 0-15 år	59	30	29	53	24	29	10	3	7	2	0	2
Barn over 15 år	21	12	9	25	13	12	21	11	10	2	2	0
Totalt	150	76	74	136	62	74	59	26	33	11	6	5

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Barn utgjorde den største andelen av husmannsfolk ved tellingene i 1865, 1900 og 1910. Mens i 1920 var husmannsvesenet omtrent forsvunnet fra bygda og andelen barn var også mye mindre enn tidligere. I folketellingene finner vi at barn av husmennene utgjorde 44,2% av husmannsvesenet i 1865, 51,7% i 1900, 41,9% i 1910 og 30,8% i 1920.

I 1920 var tallet på plasser og husmannsfolk så lavt at det statistiske grunnlaget blir for lite, slik at små avvik i kildene gir store avvik i resultatene. Allikevel gjennomfører jeg analysen av denne gruppen i likhet med for de andre folketellingene, for selv om resultatene blir usikre fremheves samtidig husmennenes statusfall etter 1910. 1920-tellingen viser at det bodde barn på kun to av plassene ved tellingen. På husmannsplassen *Skogen* under 119/2 bodde Kristoffer L. Lervik med sin kone, to ukonfirmerte døtre, sin voksne sønn og konas mor Anne Marie P. Lervik på 83 år. Kristoffer var snekker og det var hans svigermor Anne Marie som ble oppført som bygsler av husmannsplassen. På husmannsplassen *Nertrøen* på Henden bodde enken Elen G. Henden sammen med sin sønn på 32 år og en ugift tjenestepike på 35 år. De siste husmannsplassene bodde de kun to personer i 1920. Ugifte Jonas H. Henden var en 83 år gammel fisker som i folketellingen ble registrert som «Alderdomssvak»¹⁰² og bodde på *Norheim* under Kroknesgården sammen med 65 år gamle Mali J. Berg og som hadde en posisjon tilsvarende husholderske på plassen. På den siste husmannsplassen i 1920-tellingen, *Polland* på Botten, bodde husmannen Johannes J. Botten på 76 år sammen med sin kone Elisabet A. Botten på 77 år. Årsaken til at jeg trekker frem husmannsplassene i 1920 på denne måten var at de alle illustrerer hvor utypiske husmannsplassene var i 1920 og samtidig eksemplifisere for at den typiske husmannsfunksjonen ikke var gjeldende lenger.

Alderen på husmennene gikk opp mellom tellingene, samtidig som de ble færre i antall. Husmannskontraktene i Valsøyfjord var ofte slik at husmennene satt på plassen livet ut og eldstesønn hadde muligheten til å ta over bruket etter sin far. Slik sett var det en form for odelsrett også på husmannsplassene. Den største forskjellen var at ordningen for husmennene var individuelt avtalt med bonden i hvert enkelt tilfelle.¹⁰³ At alderen på husmannen steg mellom tellingene betyr også at var mindre attraktivt for sønnene i hjemmet å ta over plassen. Noe skyldes at det oppsto mer attraktive sosiale- og økonomiske alternativer i tiden etter 1900. Som nevnt var muligheten til å bli selveier på et småbruk voksende og lønnet arbeid innen treindustrien ble en mulighet. Men vi vet også at mange voksne barn av husmenn emigrerte fra landet når muligheten bød seg. Småårsønn Jonas Botten fortalte i husmannsminnet om emigrasjonen fra husmannsplassene i Valsøyfjord:

---

¹⁰² Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹⁰³ Gjerdåker 2002: 133

«Da emigrasjonen til Amerika begynte i 1870-80 fikk den sin største rekrutering fra husmands-
pladsene. Dels naturlig først paa grund av de trange husmandskaar, men ogsaa kanske fordi, som det har
vist sig, hadde den større tiltaksevne og større iniasjitiv end de som hadde blit fostret under rummeligere
livsvikaar.»¹⁰⁴

Tabell 3.16: Gjennomsnittlig alder kjernefamilien i husmannshusholdet 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Gjennomsnittsalder <i>Husmann</i>	42,3	58,5	66,4	69,8
Gjennomsnittsalder <i>Husmor</i>	45,1	54,8	67,3	64,5
Gjennomsnittsalder <i>alle barn</i>	10,4	14,0	21,4	19,0
Gjennomsnittsalder <i>konfirmerte barn</i>	23,2	25,8	27,5	27,0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.16 viser gjennomsnittsalderen for alle personene i kjernefamilien. Det skilles ikke mellom kvinnelige og mannlige husmenn i kategorien *Gjennomsnittsalder Husmann*.

I takt med at det ble færre husmenn og husmannsplasser økte alderen i husholdet gjennom hele perioden. Det forteller oss flere ting om husmannsvesenet i Valsøyfjord. Husmannskontraktene må nødvendigvis ha vært humane. For den høye alderen husmennene etter hvert fikk fra 1900 og utover 1900-tallet tyder på at husmannen fikk sitte på plassen, selv om arbeidskraften til den enkelte ble redusert med alderen. Det er lite som tyder på at husmennene ble byttet ut av bonden når arbeidsdyktigheten til husmannen ble redusert. Det kan også være et tegn på at bøndene ikke var fullt så avhengige av husmannens arbeidskraft, slik det oftere var østafjells. Samtidig betyr det at personlige forhold i form av bekjentskap og familiære bånd var mer avgjørende for husmannens vilkår på plassen enn økonomiske forhold fra bondens perspektiv.

I husmannsminnet av Jonas Botten nevnes det flere husmenn som bedrev annen virksomhet ved siden av å drive plassen. Botten beskriver husfolket og plassen på ti forskjellige plasser i Valsøyfjord der fire av husmennene hadde annet arbeid ved siden av. Blant annet drev to med torskefiske- og hjemmefiske, en husmann var skredder (skinnfellmaker på sine eldre dager, da synet sviktet) og en hadde sitt eget båtbyggeri.¹⁰⁵ Men dette er ikke informasjon som kommer frem i folketellingene. Det var trolig de fleste husmenn som drev innen flere næringer enn kun landbruk, men har ikke blitt registrert i folketellingene. Det er liten grunn til å betvile disse faktaopplysningene Botten redegjør for i minnet. Noe som

¹⁰⁴ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-03-F-0006-38_Jonas_Botten

¹⁰⁵ Ibid

i så fall bekrefter at minst 4 av 10 husmenn drev annen næring. Trolig var andelen en del høyere også. Om husmennene drev med annen næring ved siden av så ville de samtidig ha hatt flere ben å stå på for å sørge for eget livsopphold, og kan hende bonden også nøt godt av husmannens ekstranæringer. Vi vet at alle gårdene i Valsøyfjord selv hadde egne naust og drev fiske. Sannsynligvis drev husmannen fiske med utstyr lånt av bonden. Men dette blir kun spekulering siden kildene ikke forteller noe om dette.

Kun et fåtall av husstandsoverhodene var kvinner mellom 1865-1920. Av de 13 kvinnene som var husmenn var 12 enker og drev plassen etter sin avdøde mann. I 1865 var det to kvinnelige husmenn, i 1900 var det syv, tre i 1910 og kun én i 1920. Årsaken til enkenes status som husmenn var at de overtok ansvaret etter sine avdøde menn. Men det fantes én ugift kvinne som drev husmannsplassen sin i 1900 av andre årsaker. Kildene sier ikke noe om hva årsaken var. Ingeborg Nilsdatter på plassen *Teigen under Ekren* på Hendset var 60 år i 1900 og ble registrert som eneste beboer på eiendommen. Hun «Tar leiearbeide i spinding og vævning», sådde korn og hadde husdyr på plassen sin.¹⁰⁶

3.5.2 Kårfolk

Kårfolk på husmannsplassene forekom kun ved 1865- og 1900-tellingene. Da ble det registrert seks i 1865 og fem i 1900. Kårfolket utgjorde dermed 3,3% av husmannshusholdene både i 1865 og i 1900. I 1865 var gjennomsnittsalderen på kårfolket 67,7 år, mens i 1900 var den 72 år. Alderen hadde økt med 4,3 år, men det statistiske grunnlaget er for lite til å kunne si noe om en utvikling. Kårfolk i husmannshusholdet anses derfor som avvik.

3.5.3 Tjenestefolk

Også tjenestefolket utgjorde en minimal gruppe blant husmannshusholdene. Først og fremst var det ikke vanlig å ha tjenestefolk på husmannsplassene. Det var få husmenn som hadde ressurser til det. Og hadde de tjenestefolk var det vanligvis som følge av at husmannens hovedyrke var noe annet enn landbruksarbeid på plassen og for bonden. Det er også et usikkerhetsmoment blant en del av de registrerte tjenerne på husmannsplassene om de faktisk arbeidet som tjenere på plassen eller om de var i tjeneste på et gårdsbruk mens de bodde på en husmannsplass. Det kommer ikke frem i folketellingene og derfor behandles alle som ble registrert som tjenere på lik linje i analysen.

---

¹⁰⁶ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1900]

Antall registrerte tjenere hvert år var: fire tjenere i 1865, fire i 1900 og to både i 1910 og 1920. For hvert av folketellingsårene utgjorde tjenerne i gjennomsnitt 2,2% av husholdene i 1865, 2,6% i 1900, 2,7% i 1910 og 7,7% i 1920. Årsaken til det høye hoppet i 1920 var at husmannsstanden i utgangspunktet var en minimal gruppe på kun 13 personer det året, og hvert enkelt husholdmedlem utgjorde derfor en stor andel av det totale antallet. I likhet med kårfolket utgjorde også tjenerne en minimal andel av husmannshusholdene i Valsøyfjord og vi kan si at tjenere ikke var en vanlig del av husholdet.

I 1865 var det en ugift tjenestepike på 18 år fra Surnadal og tre ugifte drenger på 18,19 og 36 år fra Valsøyfjord. Vi kan si med sikkerhet bekrefte at ingen av de registrerte tjenerne var i nær familie med kjernefamilien på husmannsplassene de bodde på. Husmannsplassene størrelse underbygger også at de trolig var ansatt som tjenere. To av husmannsplassene hadde hushold på seks medlemmer, mens et hadde registrert 12 beboere på plassen fordelt på to hushold.¹⁰⁷

I 1900 var det kun kvinnelige tjenere på husmannsplassene. Da var aldersforskjellen større enn i 1865. Yngste tjenestepike var 26 år, mens den eldste var 72 år. De tre yngste tjenerne var født i Valsøyfjord og var ugifte ved tellingen, mens den eldre Ingeborg Andersdatter var enke og arbeidet som husholderske for den 66 år gamle husmannen Nils Jakobsen på Hestnes, som selv var enkemann.

I 1910 ble to ugifte kvinner registrert som tjenere. 25 år gamle Olea O. Hovde fra Hemne i Trøndelag og Marie Jonsdatter på 43 år fra Valsøyfjord. Begge var en del av husholdet ved hver sin husmannsplass under Stokkegårdene. Olea bodde på plassen til enken Magnhild J. Stokke som hadde til sammen fire barn, der det yngste barnet ikke hadde rukket å fylle året ved tellingstidspunktet. Olea var trolig ansatt for å avhjelpe husmoren med både barnestell og husstell. Marie J. var oppvokst på husmannsplassen hun bodde på i 1910. Ugift og med foreldre på 75 og 77 år hadde hun nok mer en rolle som husmor for sine foreldre i hjemmet. Sannsynligvis hadde hun også tjeneste ved en av gårdene på Stokke eller Lervik, men det har ikke vært mulig å få bekreftet i hverken folketellinger i lokal litteratur. I 1920 var to personer registrert som tjenere. Det var 35 år gamle Sofie B. Betten fra Halså og 65 år gamle Mali J. Berg fra Aure, som er nevnt i underkapittelet om kjernefamilien, som husholderske for strandsitteren Jonas H. Henden.

Tjenerne i 1865 bidro trolig med utendørs gårdsarbeid, mens fra og med 1900 ble behovet for innhjelpt større som en følge av at husmannsfolket selv ble eldre og trengte mer

---

¹⁰⁷ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865]

hjelp til dagligdagse plikter. Men det er viktig å huske på at dette ikke er annet enn slutninger basert på indikasjoner basert på folketellingene.

3.5.4 Losjerende

Losjerende var en marginal sosial kategori som i 1865 utgjorde kun 6,1% av husmannshusholdene. I 1900 var det tre losjerende i bygda og utgjorde kun 2,0% av husholdene før andelen i 1910 tidoblet seg og de losjerende utgjorde 20%. I 1920 var det ingen losjerende på noen av plassene.

Husholds sammensetningen endret seg som følge av at selve gruppen med losjerende endret seg mye mellom 1865 og 1910. Tabell 3.17 viser at sammensetningen av de losjerende endret seg fra å være en blanding av håndverkere, husmødre, dagarbeider, fiskere og ikke-arbeidende i 1865 til å bli en mer homogen gruppe i 1910 der 72,7% var sagbruksarbeidere. En håndverker, en enke, som ble registrert som *husmor*, og en *kolportør*, som betyr at han var en omreisende selger, leide rom på en plass på samme tid. Samtlige av de 11 losjerende i 1910 leide rom på husmannsplasser som lå på Enge, i kort avstand til Enge Sagbruk.

Tabell 3.17: Andel losjerende i husmannshusholdet 1865-1920

	1865		1900		1910		1920	
	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent	Antall	Andel i prosent
Ingen info	1	9,1 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Husmor	4	36,4 %	1	33,3 %	1	9,1 %	0	0,0 %
Arbeider, dagarbeider	1	9,1 %	1	33,3 %	8	72,7 %	0	0,0 %
Håndverk	3	27,3 %	1	33,3 %	1	9,1 %	0	0,0 %
Fisker	2	18,2 %	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
Selvstendig, privat næringsdrivende	0	0,0 %	0	0,0 %	1	9,1 %	0	0,0 %
Total	11	100,0 %	3	100,0 %	11	100,0 %	0	0,0 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Gjennomsnittsalderen for den sosiale kategorien endrer seg mye mellom tellingene. Gjennomsnittsalderen var 39,7 år i 1865, 34 år i 1900 og 40,2 år i 1910. Men dette gir et feilaktig bilde av alderssammensetningen av gruppen med losjerende. Det skyldes at tallgrunnet er for lite og personer med avvikende alder i forhold til median gir for store utslag. Tallene kan derfor ikke brukes som empiriske beviser i diskusjonen. Ved å finne

median alder for de losjerende ser vi derimot at de losjerende blir yngre. I 1865 var median alder for hele kategorien 35 år, før den gikk ned til 34 år i 1900 og 32 år i 1910.

Det lave tallgrunnlaget gjelder også i forbindelse med undersøkelsene av om kjønnsbalansen var en del av endringene i husholdet over tid og blir derfor ikke analysert grundigere.

Tabell 3.18: Gjennomsnittlig alder losjerende i husmannshushold fordelt på år og kjønn 1865-1910

	1865			1900			1910		
	Antall	Gjennomsnitt alder	Median alder	Antall	Gjennomsnitt alder	Median alder	Antall	Gjennomsnitt alder	Median alder
Menn	7	39,6	35,0	2	35,0	35,0	10	36,0	32,0
Kvinner	4	40,0	37,0	1	32,0	32,0	1	82,0	82,0
Totalt	11	39,7	35,0	3	34,0	32,0	11	40,2	32,0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]

Tabell 3.19 viser at flertallet av de losjerende var personer født i Valsøyfjord. Men det var samtidig et mindre antall personer som kom fra regionen både i 1865 og 1910, samt personer som ble født andre steder i landet ved alle folketellingene.

Tabell 3.19: Fødestedskategori losjerende i husmannshushold 1865-1910

Fødested kategori	1865	1900	1910
Lokal	7	2	8
Regional	2	0	1
Nasjonal	2	1	2
Internasjonal	0	0	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]

3.6.5 Andre husholdsmedlemmer

Gruppen med *andre husholdsmedlemmer* var en heterogent sammensatt gruppe personer som bestod av menn, kvinner og barn som ikke passer naturlig inn i de deskriptive kategoriene over. I 1865 var det 9 personer som kategoriseres som *andre*. I 1900 var det 7, mens det var 4 i 1910 og ingen i 1920.

Tabell 3.20: Sammensetning kategorien andre husholdsmedlemmer i husmannshushold 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Annen slekt	3	0	2	0
Legdslem	2	2	0	0
Innerst	0	1	0	0
Uten yrke- og familiestatus	5	0	0	0
Totalt	10	9	4	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Husholdssmedlemmene i kategorien utgjorde en minimal del av husmannshusholdene ved alle folketellingene. I 1920 var det ingen personer i kategorien. Totalt utgjorde kategorien en gradvis økende andel av husmannshusholdene mellom 1865 og 1910, før den ble borte fra husholdet i 1920. 0,3 personer av det totale husmannshusholdet var *andre husholdsmeldemmer* i 1865, 0,4 i 1900 og 0,5 i 1910.

3.5.6 Oppsummering

Husmannshusholdet hadde mellom 1865-1900 en liten nedgang i antall personer sammenlignet med den akselererende reduksjonen husmannsstanden opplevde etter 1900 i Valsøyfjord. Husholdstørrelsen holdt seg derimot på mellom 5,2 og 5,3 personer gjennom hele perioden, med unntak av i 1920, til tross for den store reduksjonen i antall hushold.

Tabell 3.21 viser sammensetningen av husmannshusholdet i hele perioden. Kjernefamilien utgjorde mellom 79-90% av husholdene på husmannsplassene i hele perioden og var en stabil enhet i hele perioden til og med 1910. Husholdet ble bare i mindre grad påvirket av ytre faktorer og hendelser. Sosiale grupper som var mer vanlige på gårdsbrukene, som kårfolk, tjenestefolk og *andre husholdsmeldemmer* var ikke representert i særlig grad ved husmannsplassene. Og kategorien for losjerende er tidvis fraværende og utgjør en merkbar del av husholdet i 1865 og 1910. Samtidig var det få fellestrekk mellom losjerende i 1865 og 1910. Geografisk var de losjerende representert på husmannsplasser i hele Valsøyfjord, mens de i 1910 var konsentrert på Enge og kan samtidig knyttes til Enge Sagbruk.

1920 representerer et unntaksår for husmannsvesenet i mine undersøkelser ved at det kun var fire plasser som i bygda med kun 13 personer boende, og det var kun på et av plassene det ble drevet med jordbruk.

Tabell 3.21: Sammensetning husmannshusholdet 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Kjernefamilien	82,90 %	90,10 %	79,70 %	84,60 %
Kårfolk	3,30 %	3,30 %	0,00 %	0,00 %
Tjenestefolk	2,20 %	2,60 %	2,70 %	15,40 %
Losjerende	6,10 %	2,00 %	14,90 %	0,00 %
Andre	5,50 %	2,00 %	2,70 %	0,00 %
Totalt	100,00 %	100,00 %	100,00 %	100,00 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

3.6 Husholdet i private boliger i Valsøyfjord (1891)1900-1920

I analysen av de private husholdene vil folketellingene fra 1900, 1910 og 1920 brukes som kilder. Hushold i private boliger eksisterte ikke i Valsøyfjord i 1865 og derfor kan vi snevre inn tidsrommet som undersøkes. Folketellingen fra 1891 inneholder personer registrert som beboere i private boliger, men kilden foreligger ikke som et datasett tilpasset statistisk analyse i Stata og vil derfor ikke kunne brukes på samme metodiske måte som de andre folketellingene. Men 1891-tellingen er samlet i et enkelt regneark og informasjon kunne derfor brukes der det var relevant.

De sosiale kategoriene som utgjorde de private husholdene og som undersøkes videre i dette underkapittelet er *kjernefamilien og husstandsoverhode, kårfolk, tjenestefolk, losjerende og andre husholdsmedlemmer*. Kjernefamilien og husstandsoverhodet er to til dels overlappende kategorier der husstandsoverhodet både var eneboer og dermed utgjorde hele sitt hushold, eller så var familieoverhodet i kjernefamilien registrert som husstandsoverhode. I realiteten hadde overhodet i en kjernefamilie en annen definert rolle i husstanden enn det enslige husstandsoverhodet, ved at rollen også inkluderte ansvar for egen familie med eller uten samansvar med en ektefelle.

I 1900 var 32 av totalt 129 bruksnummer privatbolig, som tilsvarer 24,8%. I 1910 økte antallet til 51 av 139, eller 36,7%. Mens i 1920 hadde antall private hushold økt mye. Da var 89 av 172 bruksnummer private hushold, eller 51,8%. På kun 20 år hadde utviklingen av private hushold gått fra å utgjøre 1 av 5 hushold i 1900 til å utgjøre over halvparten av alle bruksnummer i Valsøyfjord.

Tabell 3.22: Antall personer og gjennomsnittlig hushold i private boliger 1865-1920

Gnr.	Gårdsnavn	1891			1900			1910			1920			Gjennomsnittlig hushold			
		B	H	P	B	H	P	B	H	P	B	H	P	1891	1900	1910	1920
100	Henden	0	0	0	2	2	8	2	2	6	1	2	8	0,0	4,0	3,0	4,0
101	Kroknes	0	0	0	0	0	0	3	3	5	0	0	0	0,0	0,0	1,7	0,0
103	Hendset	0	0	0	1	1	5	3	3	16	4	4	16	0,0	5,0	5,3	4,0
104	Otnes	3	3	10	4	4	16	7	7	41	8	9	45	3,3	4,0	5,9	5,0
105	Hestnes	1	1	3	3	3	14	4	4	22	4	4	19	3,0	4,7	5,5	4,8
107	Enge	0	0	0	6	8	38	9	23	99	17	33	163	0,0	4,8	4,3	4,9
109	Valsøya	0	0	0	0	0	0	1	1	3	1	1	1	0,0	0,0	3,0	1,0
110	Hjeldnes	0	0	0	7	9	66	5	7	37	31	60	272	0,0	7,3	5,3	4,5
111/112	Sandnes	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0
113	Sæther	0	0	0	5	5	20	3	3	6	6	7	33	0,0	4,0	2,0	4,7
114	Botten	0	0	0	2	2	7	6	7	23	10	11	64	0,0	3,5	3,3	5,8
117	Fjærli	0	0	0	0	0	0	3	4	19	1	1	12	0,0	0,0	4,8	12,0
118	Høgset	0	0	0	0	0	0	1	2	6	2	2	6	0,0	0,0	3,0	3,0
119	Lervik	0	0	0	1	1	4	3	4	13	2	2	9	0,0	4,0	3,3	4,5
120	Stokke	0	0	0	1	1	5	1	1	3	2	2	10	0,0	5,0	3,0	5,0
Totalt		4	4	13	32	36	183	51	71	299	89	138	658	3,3	5,1	4,2	4,8

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1891 for 1569 Aure herred og 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023); GNR = Gårdsnummer, G = Antall gårdsbruk/småbruk, H = Antall hushold, P = Antall personer.

Ser vi nærmere på menneskene som bodde i private hushold i perioden ser vi at utviklingen av antall personer som bodde i private hushold fulgte den samme utviklingskurven som for antall hushold. 21,2% bodde i et privat hushold i 1900, 31,3% i 1910 og 52,3% i 1920.

I 1900 hadde de fleste boligene kun et hushold, 12,5% av boligene hadde to hushold. Men fra folketellingen i 1910 ser vi en økning i antall hushold under samme tak. I 1910 ble det mer vanlig at det var flere hushold i samme bolig enn kun ett. 19,6% av bruksnumrene hadde to hushold, mens 3,9% av bruksnumrene hadde fem hushold. Ti år senere, i 1920, hadde folketallet i Valsøyfjord steget fra 956 til 1249. En økning på 30,6%. Det meste av økningen foregikk innenfor de private husholdene på Enge og Hjeldnes og var en følge av alle arbeidsfolkene som kom flyttende til Valsøyfjord mellom 1910-20. Antall bruksnummer og hushold økte, men husholdene i seg selv ble også større. Forholdet mellom antall bruksnummer (bolighus) og antall hushold blir derimot mer sprikende. Det ble ikke bygget nok boliger og stadig flere personer/hushold måtte bo i samme bolig, uten at tilgjengelig boareal ble utvidet tilsvarende.

For å illustrere trangboddheten i arbeiderboligene så viser folketellingen at det på 25 av bruksnumrene i 1920 var boliger med over 10 personer. Gjennomsnittlig antall personer i disse 25 boligene var 16,1 personer, med hele 35 personer i boligen med flest beboere. Husholdene var derimot ikke store, for en enkelt arbeiderbolig inneholdt ofte mange hushold.

«Med hensyn til bekvemmelighet så var det dårlig, bruket holdt ikke noe hus, så arbeiderne måtte xxx leie seg inn hos stedets folk, som levde under trange kår, og tok derfor mot så mange som mulig for og lette sin økonomi, og resultatet ble at kubikkinnholdet pr. mann kunne komme ned i et par kubikk, men forholdene var jevnt over slik, og ingen tenkte på at det var sunnhets- og helsefarlig»¹⁰⁸

Sitatet kommer fra arbeiderminnet til Olav Waage der han skriver om hvordan livet var for arbeiderne på Enge i Valsøyfjord på slutten av 1800-tallet og inn på 1900-tallet. I et senere brev til Otto Gjerpe, historikeren som samlet inn minne for Norsk Folkemuseum, forteller Waage at ting bedret seg med tiden etter hvert som arbeiderne fikk satt opp sine egne hus. «[...] så da jeg stiftet familie i 1911 var det vanlig med 2 rom og kjøkken.»¹⁰⁹

Tabell 3.23: Gårder med høyest andel private hushold 1900-1920

Gårdsnummer/gård	1900	1910	1920
104 Otnes	6,84 %	13,71 %	8,74 %
107 Enge	24,62 %	33,11 %	20,77 %
110 Hjeldnes	41,31 %	12,37 %	36,07 %
113 Sæther	5,02 %	2,01 %	10,93 %
114 Botten	9,73 %	7,69 %	3,83 %
Total % 3 største	75,66 %	59,19 %	67,77 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.23 viser konsentrasjonen av private boliger på de gårdene med høyest andel i Valsøyfjord ved hver av folketellingene 1900, 1910 og 1920. Enge og Hjeldnes er blant de gårdene med høyeste andel av private hushold ved alle tellingene. Men vi ser også at tre andre gårder er blant de med flest private boliger ved de ulike folketellingene. Vi skal se nærmere på arbeid og næring i Valsøyfjord i neste kapittel, men det er samtidig nyttig å ha en formening om hva som foregikk av økonomisk aktivitet der det var private boliger allerede nå. Otnes skiller seg ut blant gårdene i tabell 3.23 ved at det ikke var næring innenfor industriell sektor der, men det var samtidig et handelssted med høy aktivitet i perioden. Otnes

¹⁰⁸ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-33-G-0005-07-01_Olaf_Waage

¹⁰⁹ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-33-G-0005-07-03_Oalf_Waage

hadde bank, landhandel, skole og et bryggeanlegg med kaie og lager hvor varer både ble tatt inn og sendt ut med skip. Sæther hadde selv ikke noen industri på gården, men nærheten til både Botten gjorde at mange valgte å bosette seg der. Botten hadde eget sagbruk som var mindre enn Enge Brug, men i lokal sammenheng kan det anses som en av de større arbeidsplassene i bygda. Botten hadde også et bødtkerverksted som krevde arbeidskraft. Derfor var det ikke unaturlig at disse gårdene også hadde størst konsentrasjon av private boliger mellom 1900-1920.

3.6.1 Kjernefamilie og husstandsoverhode i private hushold 1891-1920

Jeg har valgt å kombinere kjernefamiliemedlemmene med personer som ble registrert som husstandsoverhode. Bakgrunnen for valget begrunner jeg med at kategorien da blir komperativ med kjernefamilien i gårds- og husmannshusholdet ved at husstandsoverhodet også tilsvarer gårdeieren og husmannen i de husholdene. Husstandsoverhodet i private hushold var derimot ikke alltid i familie med kjernefamilien, slik at den familiære tilknytningen var ikke alltid til stede. Et husstandsoverhode er dermed ikke det samme som gårdeier, men gårdeier var alltid husstandsoverhode.

Tabell 3.24: Sammenstilling av kjernefamiliens medlemmer i private hushold 1900-1920

Kjernefamilien	1900			1910			1920		
	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner	Totalt	Menn	Kvinner
Husstandsoverhode gift	29	29	0	42	42	0	96	95	1
Husstandsoverhode ugift	1	1	0	2	1	1	17	8	9
Husstandsoverhode enke/ enkemann	2	2	0	2	2	0	11	8	3
Ektefelle	26	0	26	42	0	42	94	0	94
Barn 0-14 år	71	28	43	113	58	55	252	133	119
Barn over 14 år	19	11	8	27	18	9	45	27	18
Totalt	148	71	77	228	121	107	515	271	244

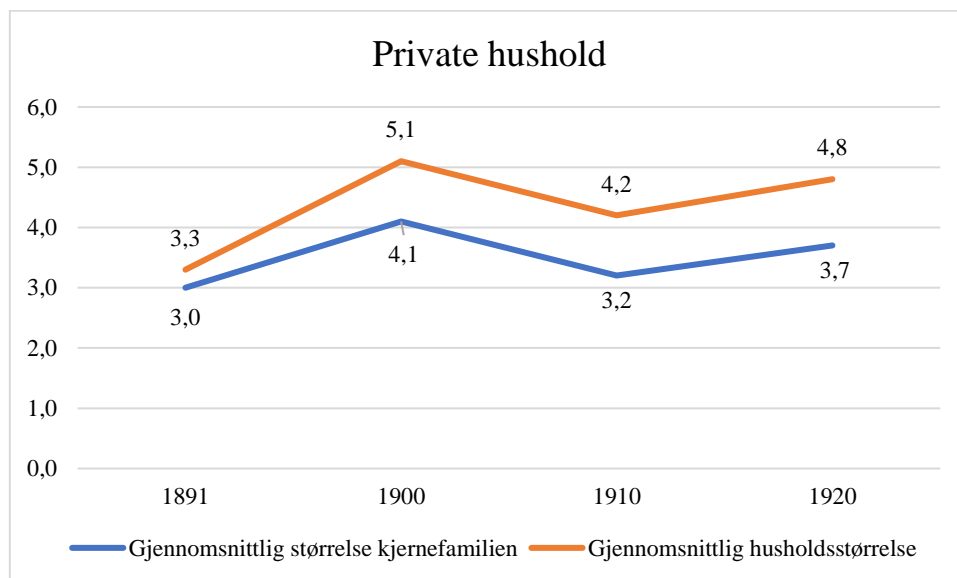
Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570*

Valsøyfjord herred, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1900 bestod 80,9% av husholdene i privatboliger av kjernefamiliene, der barna alene utgjorde 49,2% av husholdsmedlemmene i private boliger. I 1910 utgjorde kjernefamilien 76,3% og barna 46,8%. Og i 1920 utgjorde kjernefamilien 78,3% og barna 45,1%. I 1900 og 1910 var kun 3 og 4 prosent av husstandsoverhodene single, mens i 1920 var andelen 13,7%. I 1920 var en del flere eneboere kategorisert som husstandsoverhode for sitt eget hushold. Dette

var tilfellet for 7 av de 17 single husstandsoverhodene. Dette var tre kvinner med ulike yrker og fire menn, som alle var arbeidere i treindustrien rundt Enge-Hjeldnes.

Figur 3.10: Gjennomsnittlig størrelse privathushold og kjernefamilie 1891-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1891 for 1569 Aure herred og 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Aldersmessig var det stor forskjell på de ugifte kvinnene og mennene. Mennene hadde en gjennomsnittsalder på 22,4 år, mens kvinnene var omtrent det dobbelte med 44,1 år.

Tabell 3.25: Gjennomsnittlig alder kjernefamilien private hushold 1900-1920

	1900	1910	1920
Gjennomsnittsalder <i>Husstandsoverhode</i>	47,7	47,2	42,6
Gjennomsnittsalder <i>Ektefelle</i>	41,7	40,7	39,5
Gjennomsnittsalder <i>Alle barn</i>	8,9	9,3	9,0
Gjennomsnittsalder <i>Konfirmerte barn</i>	19,8	21,8	20,8

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.25 som viser gjennomsnittsalderen for kjernefamiliemedlemmene, viser at både husstandsoverhodet og ektefelle ble yngre mellom folketellingene. Samtidig viser tabellen at privathusholdene i stor grad bestod av småbarnsfamilier. Jo nærmere vi kommer 1920 jo større grunn er det til å anta at flere av husholdene bestod av familier i en tidlig etableringsprosess.

Tabell 3.26: Andel barn i aldersgrupper i private hushold 1900-1920

	1900	1910	1920
0-5 år	35,4 %	33,8 %	30,6 %
6-10 år	25,6 %	25,0 %	26,4 %
11-15 år	17,1 %	19,9 %	24,8 %
16-20 år	14,6 %	11,0 %	12,7 %
20-25 år	3,7 %	5,2 %	3,3 %
26-30 år	3,7 %	2,9 %	1,0 %
Over 30 år	0,0 %	2,2 %	1,3 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Antall barn og den lave alderen deres viser at det var en stor andel familier i en etableringsfase som utgjorde de private husholdene i 1920.

Den gjennomsnittlige kjernefamilien var i 1900 på 4,1 personer, 3,2 i 1910 og 3,7 i 1920. Når vi da vet at gjennomsnittshusholdet for de samme årene var på 5,1 i 1900, 4,2 i 1910 og 4,8 personer i 1920 ser vi at det var i snitt én person som ikke tilhørte kjernefamilien eller var enslig husstandsoverhode ved alle tellingene.

3.6.2 Kårfolket i private boliger

Det at kårfolk forekommer i de private husholdene kan vel sies å være utypisk, noe undersøkelsene også underbygger. I 1900 bodde det to kårfolk i private hushold, i 1910 var det ingen, mens i 1920 var det 12 personer som bodde på kår i en privatbolig. I begge tilfellene i 1900 var kårfolkene de eldre mødrene til husstandsoverhodet og hadde trolig blitt tatt inn i husholdet for å bli tatt hånd om på sine eldre dager. Kvinnene var 71 og 73 år ved folketellingstidspunktet. I 1920 ble fem av personene registrert som kårfolk under rubrikken *yrke*, men samtidig var de også registrert som husstandsoverhoder der de bodde. Av de resterende syv er det ikke registrert noen informasjon om familiestatus, mens den siste var gift med en av kårmennene som også var husstandsoverhode. Gjennomsnittsalderen var 64,5 år for kårfolket i 1920, der yngste var 43 år og eldste var 77 år.

Kårfolket var en marginal sosial gruppe ved alle folketellingene og utgjorde i gjennomsnitt 0,06 personer i husholdene i 1900, 0 i 1910 og 0,09 i 1920.

3.6.3 Tjenere i private hushold

Tjenerskap på landsbygda er ofte assosiert med tjenere på gårdsbruk. Men i folketellingene fra Valsøyfjord forekommer det tjenerskap i private boliger både i 1900, 1910 og 1920. Om det var en videreføring av tjenerfunksjonen fra gårdsbrukene eller om det var en innføring av borgerskapets urbane skikker fra byene til bygda drøftes i slutten av kapittelet. Et annet spørsmål som er viktig å svare på i den sammenheng er om tjenerne arbeidet som tjenere i husholdet de var en del av, eller om de arbeidet som tjenere i et annet hushold.

Tabell 3.27: Fødested tjenerskap i private hushold 1900-1920

	1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn
Totalt antall	8	8	0	7	6	1	16	15	1
Gjennomsnittlig alder (år)	20,5	20,5	0	23,9	22,2	34	22,7	22,6	23
Fødested - lokal	2	2	0	4	3	1	8	8	0
Fødested - regional	4	4	0	2	2	0	3	2	1
Fødested - nasjonal	2	2	0	1	1	0	5	5	0
Andel av husholdet	0,2	-	-	0,1	-	-	0,1	-	-

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 3.27 viser at tjenerne var en minimal sosial gruppe i de private husholdene. Ved å undersøke hvert enkelt hushold tjenestefolket bodde i finner vi at seks av tjenestepikene var i tjeneste for husfolket de bodde hos. Hos Ole Knubben, som var oppkjøper av gårdseiendommer for Enge Brug, hadde to jenter i tjeneste i hans private hushold i 1900.¹¹⁰ To kvinner hadde tjeneste i hvert sitt hushold hos folkeskolelærerne Endre Roaldset på Sæter og Elias Mo på Hestnes. To kvinner hadde tjeneste i det private husholdet hos bødtker Sivert Rognskog på Hjeldnes og gullsmeden Herman Flor på Otnes. Det siste husholdet, der de to siste tjenestejentene bodde, er trolig en feilregistrering i det digitaliserte kildematerialet. Bruket sto registrert på Jonas Iversen som hadde yrket *Gaardbestyrer* i den originale folketellingen,¹¹¹ og som ifølge «Gardtales i Valsøyfjord» hadde ansvaret for bruket frem til arvingen Absalon fylte 21 år i 1905.¹¹² Samtidig ble det ikke registrert at det var husdyrshold på bruket. Eiendommen fremstår som en usikker faktor i undersøkelsene.

¹¹⁰ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1900]

¹¹¹ Ibid

¹¹² Todal 1965: 83

I 1910 arbeidet og bodde fem av tjenestejentene i forskjellige private hjem, der to av husholdene kan knyttes til formenn og funksjonærer ved Enge Brug. To tjenestejenter ble registrert i husholdene til to håndverkere med egne boliger. Den siste kvinnen hadde tjeneste hos landhandler Edvard Snekvik på Enge. I likhet med i 1900 er det usikkerhet til om boplassen til to av tjenerne. De er registrert som tjenere på bruksnummer 3 på Otnes, som var en av hovedgårdene på Otnes. Det er derfor trolig at dette er en feilregistrering.

I 1920 hadde antallet tjenere i private boliger økt. Totalt var 15 kvinner og en mann registrert som tjenere. To av de kvinnelige tjenerne arbeidet trolig ikke som tjenere i husholdet de tilhørte, mens de resterende 13 tjenerne bodde i husholdet de tjente i. Fire av kvinnene var tjenere for tre bestyrere og formenn ved sagbruket eller tresliperiet. Fire kvinner arbeidet for og bodde hos hver sin landhandler, en skipper hadde en innepike i sitt hushold, tre var barnepiker i hjemmene til hver sin arbeider, mens de to siste arbeidet som innepike/husholderske for to enkemenn, som trolig behøvde hjelp til huslige sysler på grunn av skrantende helse.

Husholdspliktene til tjenerne i private hushold var ofte husstell og barnestell. Det forklarer også hvorfor flertallet av tjenere var kvinner. Av totalt 31 tjenere var det kun to menn i perioden. Innearbeid var fremdeles ansett som kvinnearbeid, selv i de hjemmene som kan klassifiseres som borgerlige.

Det typiske for tjenerne i private hushold var at de var unge og ugifte, slik tilfellet også var for tjenerskapet på gårdene. Gjennomsnittsalderen øker fra 20,5 år i 1900 til 22,7 år i 1920. Med tanke på at de fleste endte sitt tjenesteforhold etter giftermål, tyder økningen på at giftermålsalderen for gruppen økte noe i løpet av årene. Det skjedde til tross for at det ble et overskudd på menn i Valsøyfjord i perioden.

Til forskjell fra på gårdsbrukene så kom en større andel av tjenerne i private hushold utenfra Valsøyfjord. I 1900 var kun 25% født i Valsøyfjord. I 1910 var andelen 57,1%, mens i 1920 var 50% lokale.

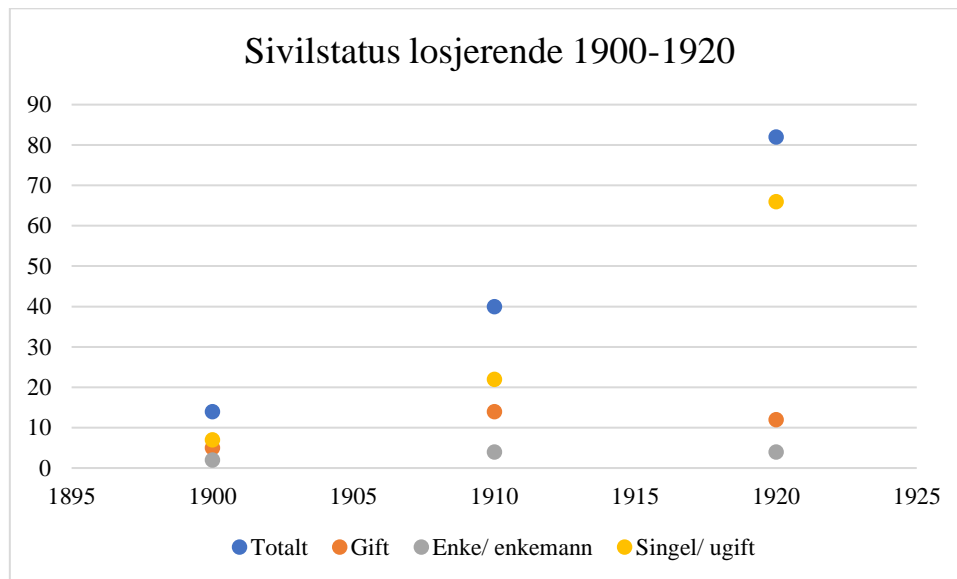
3.7.4 Losjerende

Det var 14 personer som losjerte i private hushold i 1900. Det tilsvarte 7,7%, eller 0,4 personer, av husholdene. I 1910 var det 40 losjerende, som tilsvarte 13,4% eller 0,6 personer i husholdene. Økningen av losjerende var høyere enn for kjernefamiliene i perioden. I 1920 var det 82 losjerende, som tilsvarte 12,5%, eller 0,6 personer. Når vi vet at husholdene i 1900, 1910 og 1920 kun hadde 1,0, 1,0 og 1,1 husholdmedlem som ikke var en del av

kjernefamilien forstår vi at det var losjerende til stede i omtrent halvparten av alle private hushold gjennom hele perioden.

Folketellingene viser at det var en sterk overvekt av menn blant de losjerende, noe som ikke er unaturlig med tanke på arbeidsmulighetene som dukket opp i bygda rundt århundreskiftet. 85,7% av losjerende var menn i 1900, 65,0% i 1910 og 86,6% i 1920.

Figur 3.11: Sivilstatus losjerende i private hushold 1900-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

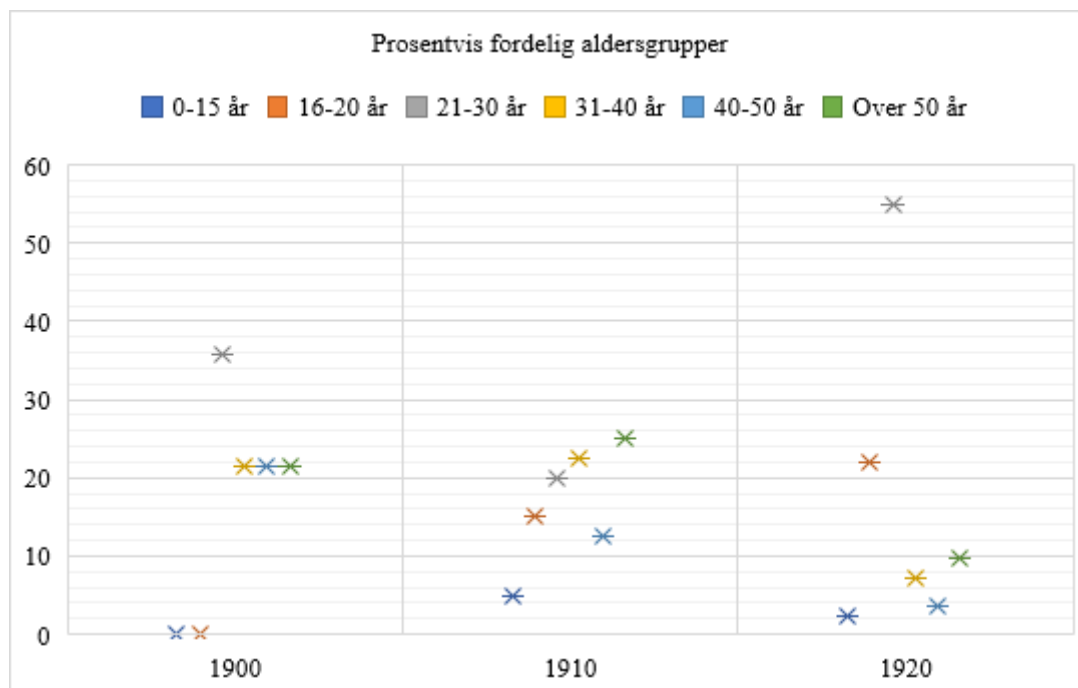
Ved å undersøke sivilstatusen for de losjerende ser vi at i 1900 var begge kvinnene enker, fem av mennene var gifte, men hadde ikke konene med seg til Valsøyfjord, og syv menn var single. I 1910 var tre av kvinnene enker og en mann var enkemann, det var tre gifte kvinner og 11 gifte menn, mens andelen ugifte var betydelig høyere. Åtte kvinner var single og 14 av mennene hadde samme sivilstatus. Stadig flere ugifte kom til Valsøyfjord for arbeid mellom 1910 og 1920. I 1920 ble det registrert en enke og tre enkemann, ingen gifte kvinner, mens det var 12 gifte menn. Derimot var det 10 ugifte kvinner og 56 ugifte menn blant de losjerende i Valsøyfjord det året. De ugifte losjerende utgjorde 50% i 1900, 55% i 1910 og 80% i 1920

Tabell 3.28: Sivilstatus, alder og fødestedskategori losjerende i private hushold 1900-1920

	1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn	Totalt	Kvinner	Menn
Antall losjerende	14	2	12	40	14	26	82	11	71
Gift	5	1	5	14	3	11	12	0	12
Enke/ enkemann	2	0	2	4	3	1	4	1	3
Singel/ ugift	7	1	6	22	8	14	66	10	56
	Alder								
0-15 år	0	0	0	2	1	1	2	1	1
16-20 år	0	0	0	6	1	5	18	1	17
21-30 år	5	0	5	8	2	6	45	8	37
31-40 år	3	0	3	9	4	5	6	0	6
40-50 år	3	1	2	5	2	3	3	0	3
Over 50 år	3	1	2	10	4	6	8	1	7
	Fødested kategori								
Lokal	1	0	1	14	3	11	24	6	18
Regional	10	2	8	17	7	10	43	3	40
Nasjonal	3	0	3	9	4	5	15	2	13

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

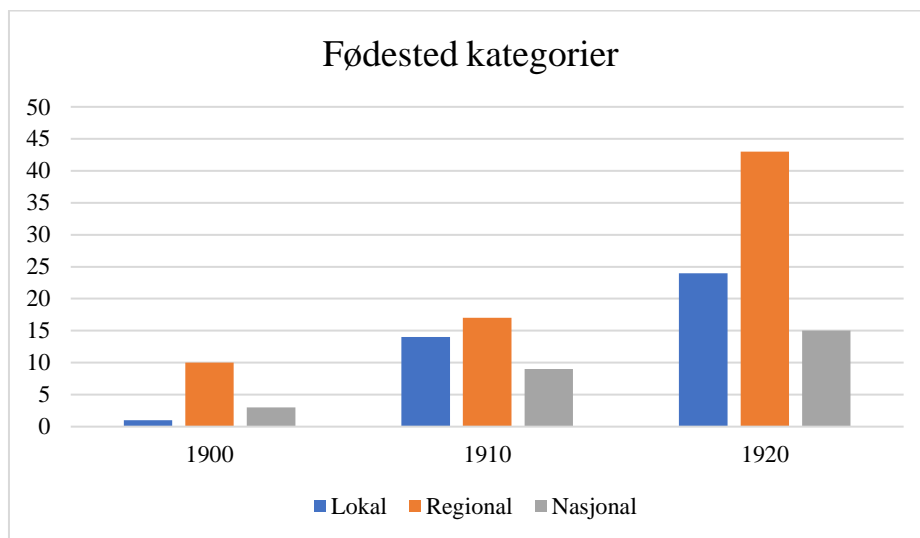
Figur 3.12: Losjerende fordelt i aldersgrupper i private hushold 1900-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Aldersmessig var de losjerende noe eldre i 1900 enn i de senere folketellingene. I 1920 hadde gjennomsnittsalderen sunket med 12 år. Gjennomsnittsalderen for losjerende var 38,8 år i 1900, 36,5 i 1910 og 26,8 år i 1920. Figur 3.12 viser at gruppen mellom 21-30 år var størst både i 1900 og 1920. Samtidig var det totale antallet losjerende i 1900 så lavt at det ikke gir vitenskapelig mening å sammenligne folketellingene med hverandre. Men tallene viser en klar endring i sammensetningen av losjerende i perioden, og da spesielt mellom 1910 og 1920.

Figur 3.13: Fødested losjerende i private hushold 1900-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1900 var det kun en losjerende som kom fra Valsøyfjord. De fleste kom fra regionen rundt (Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag), mens tre personer kom fra steder lenger unna. I 1910 var 35% av de losjerende født lokalt, 42,5% kom fra regionen, mens 22,5% kom fra andre steder i Norge. I 1920 ser vi at en kraftig økning med losjerende i Valsøyfjord. 29,3% var lokale, mens over halvparten (52,4%) kom fra regionen rundt Valsøyfjord. 18,3% kom fra andre steder i Norge.

3.6.5 Andre husholdsmedlemmer i private hushold

Kategorien *andre husholdsmedlemmer* er en sammenblandet gruppe personer som utgjør en blanding av ulike sosiale grupper ved de forskjellige folketellingene. I 1900 består gruppen til sammen syv personer med varierte familiestatuser. Fire er slektninger av kjernefamilien, en legsllem, en besøkende og en lærling. I 1910 er det ni personer, derav en besøkende, en

legdslem, en lærling, samt seks personer uten registrert familiestatus. Flere av de uten familiestatus skulle trolig ha vært registrert som besøkende fordi fire av personene ble registrert som *midlertidig tilstede under tellingen* i rubrikken «Bostatus». Den eldste var kvinnen Beret Olsdatter på 81 år som var rentenist og som ifølge folketellingene virker å ha fått bo fast i boligen til bygningsarbeideren Albert O. Hovde på Høgset. Den siste av dem var den 25 år gamle kvinnen Karen O. Seter som bodde i et hushold på kun to personer sammen med enken Marit G. Seter på 86 år.¹¹³ Etternavnene er ikke nok til å fastslå slektskap mellom kvinnene i husholdet. I 1920 var det 26 *andre husholdsmedlemmer* der samtlige ble registrert uten familiestatus. 11 er registrert som *midlertidig tilstede under tellingen*, mens 15 var fastboende. Av de fastboende var det mange eldre personer. Kun fire var under 50 år, mens de resterende 11 var mellom 50 til 83 år, der kun to av de eldre var registrert med et yrke. John A. Aas på 83 år var snekker¹¹⁴ og 79 år gamle Ingeborg N. Hendseth var registrert som tjener (innepike) og klippfiskarbeider.¹¹⁵ Dette var trolig yrkene deres da de var yngre og lite trolig noe de arbeidet som da folketellingen ble gjennomført.

På grunn av den heterogene naturen til alle i kategorien *andre husholdsmedlemmer* er det lite relevant å analysere gruppene mer inngående enn ved å fastslå den kvantitative betydningen kategorien hadde å si for de private husholdningene fra 1900-1920.

I 1900 utgjorde kategorien i gjennomsnitt 0,3 personer av de private husholdene. I 1910 var tilsvarende tall 0,1 og i 1920 utgjorde de 0,2.

3.6.6 Oppsummering

De private husholdene gikk fra å ikke eksistere i Valsøyfjord i 1865 til å bli den vanligste boformen i løpet av 55 år. Kjernefamilien utgjorde mellom tre og fire personer etter at de dukket opp i lokalsamfunnet på slutten av 1800-tallet. Det var i liten grad preget av å ha flere som medlemmer i husholdet. 1 av 10 hushold hadde tjenestefolk i 1910 og 1920, mens i 1920 var andelen omtrent det dobbelte. I 1900 bodde det i gjennomsnitt 0,86 personer utenom kjernefamilien i husholdet, mens tilsvarende tall for 1910 og 1920 var 0,79 og 1,00.

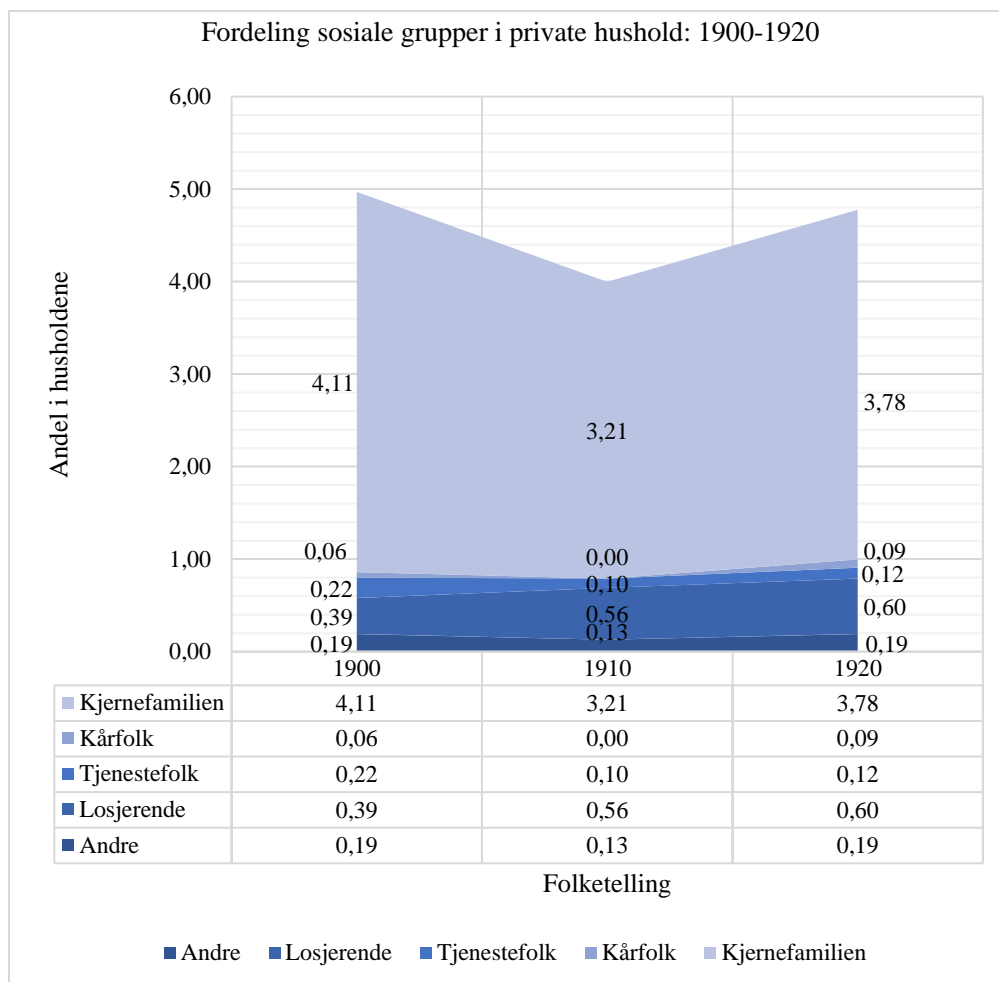
---

¹¹³ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1910]

¹¹⁴ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 14.05.2023)

¹¹⁵ Ibid

Figur 3.14: Husholdsmedlemmer i private hushold 1900-1920

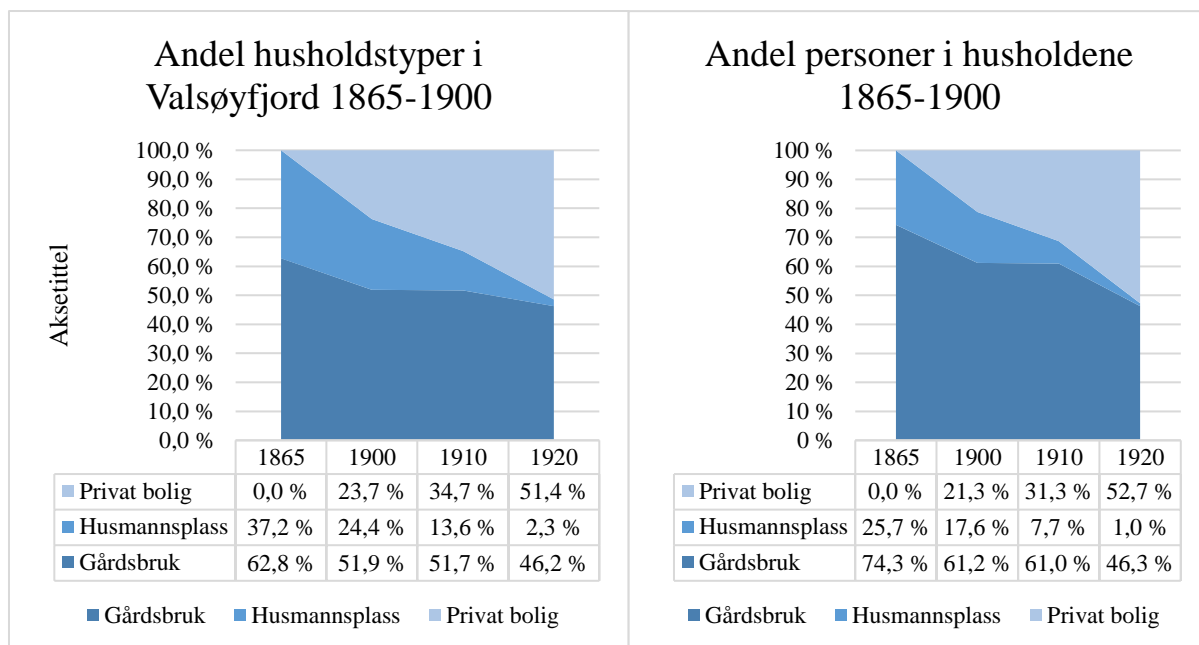

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

3.7 Avslutning

Figurene 3.15 og 3.16 viser at andel husholdstyper og andelen beboere i husholdstypene de samme trendene. Endringene som skjedde over tid i de ulike husholdstypene kan ikke holdes fra hverandre når endringen skal forstås. De må sees i sammenheng med hverandre. Selv om analysemetoden har vært basert på isolerte undersøkelser av husholdstypene, så kan ikke utviklingen av dem sees som enkeltstående. Det må en narrativ forklaring til for å forklare utviklingen, der tendensene for en husholdstype må sees i lys av endringene hos de andre husholdstypene.

Figur 3.15/3.16: Andel av husholdstyper 1865-1920; Andel personer i husholdstypene 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Gårdshusholdet representerer en viss grad av kontinuitet i perioden som har blitt undersøkt. Endringene som skjedde innad i husholdet på gårdene var hovedsakelig en nedgang i husholdstørrelsen som følge av at det forsvant kårfolk og tjenestefolk fra gårdene mellom 1865-1920. Totalt var nedgangen på 1,7 personer fra gårdshusholdet mellom 1865-1920, der reduksjonen av kårfolket og tjenestefolket sammen utgjorde 1,4 av nedgangen med 0,7 hver. Men sammensetningen av personer og roller i husholdet forandret seg ikke mye i perioden. Husholdet på de nye småbrukene hadde i mindre grad kår- og tjenestefolk, mens på de eldre gårdene var det lite endring å finne i kildene. Småbrukerne hadde ikke det samme økonomiske- og arealmessige grunnlaget for en like stor husstand som på hovedgårdene. Men bruker vi Ottar Brox sine argumenter så kan veksten av småbruk i Valsøyfjord ha vært en av årsakene til industriveksten som skjedde mellom 1900-1920. «Småbrukerbefolkning i det spredtbygde Norge var en *attraktiv og lett mobiliserbar arbeidskraftressurs* for industrigründere». ¹¹⁶ Småbrukets framgang på slutten av 1800-tallet og helt frem til 1950-tallet i Norge forklarer både veksten av antall gårdsbruk og nedgangen i husmannsplassene i Valsøyfjord. ¹¹⁷

¹¹⁶ Brox 2013: 175

¹¹⁷ Ibid: 172

I et nasjonalt perspektiv ble tjenerskapet mindre på landsbygda, men økte i byene i perioden.¹¹⁸ Det kan trekkes paralleller mellom historiker Gunnar Thorvaldsen sin konklusjon i sin artikkel om tjenerskapet fra 2008 og situasjonen i Valsøyfjord. Tjenertallene gikk ned på gårdene, mens de absolutte tallene for tjenere hos private eller i sekundær- og tertiærnæringen økte i Valsøyfjord. Valsøyfjord var langt fra noen by, men deler av lokalsamfunnet rundt industrien hadde urbane trekk ved at småborgerlig gruppe av bedriftsledere bygde seg store eneboliger med eget tjenerskap. Slik sett kan vi trekke paralleller mellom Thorvaldsens konklusjon og situasjonen i Valsøyfjord, om enn noe satt på spissen.

Den høyere alderen på bøndene, som har blitt diskutert i kapittelet, kan sees i sammenheng med effektiviseringen av gårdsbrukene etter jordskifteloven av 1859. Loven kan alene ha vært et effektiviserende tiltak som sørget for at bonden klarte å drifte gården lenger enn tidligere. Det samme argumentet kan også brukes for å forklare nedgangen i tjenerskapet på gårdene. Ser vi på kjønnsfordelingen blant tjenerskapet i 1865 og i 1920 ser vi at det var de mannlige tjenerne som forsvant. I 1865 var det 40% mannlige tjenere på gårdene, mens i 1920 var det redusert til 20,4%. Kapittelet har vist at, med unntak av *losjerende* og *andre husholdsmedlemmer*, alle husholdsmedlemmene ble eldre i perioden.

Husmannshusholdet representerer også kontinuitet i de eksisterende husmannsplassene i perioden. Husholdet endret seg minimalt før 1920 og bestod av en kjernefamilie på mellom 4,2-4,7 personer hele perioden mellom 1865-1910. Først i 1920 var det en merkbar endring i husmannsklassen, der den var på tampen av sin eksistens i Valsøyfjord. I 1920 var husmennene en marginalisert del av Valsøyfjordsamfunnet som følge av at husmannsplassene hadde blitt omregulert til småbruk, private boliger eller nedlagt og innlemmet i storgårdens areal. Husmannshusholdet hadde mindre innslag av andre beboere i hele perioden. Enkelte leide ut rom, eller en seng, til losjerende, mens hverken kår- eller tjenestefolk var deler av husmannshusholdet i Valsøyfjord. Husmennene forsvant som sosial gruppe, men personene som tidligere utgjorde husmannsklassen ble selv en del av en selveiende klasse.

Private hushold ble den vanligste formen for hushold i Valsøyfjord en gang mellom 1910 og 1920. Enslige arbeidere, arbeiderfamilier og ledelsen i treindustrien fylte eneboliger og arbeiderboliger på Enge og Hjeldnes. Selv om det dukket opp private boliger i folketellingene rundt hele Valsøyfjorden, så var det der de fleste bosatte seg, mens i periferien var det husmannsplassene som ble omgjort til private boliger. Husholdene bar preg av å bestå

---

¹¹⁸ Thorvaldsen 2008: 464

av en kjernefamilie (far, mor og barn), men også en betydelig andel losjerende. Det var både kårfolk og tjenestefolk i de private boligene, men antall og andel var så lite at de kan ikke regnes som en del av et normalt hushold. Både i eneboligene, der de velstående i sagbruks- eller tresliperiledelsen bodde, og i arbeiderboligene ble det registrert losjerende. Eneboligene var romlige bygninger med plass til utleie, mens arbeiderboligene var trangbodde bygninger der man skulle tro at det ikke fantes mye plass å leie ut. Til tross for manglende areal, så leide også arbeidere ut rom/seng til *losjerende*. Skiftarbeid ved tresliperiet sørget for at arbeiderne ikke alltid arbeidet eller var hjemme på samme tid, og dermed ville en seng ha vært ledig for en *losjerende* på bestemte deler av døgnet.

Privathusholdene representerer en annen type hushold, der menneskene var avhengige av å samhandle på andre måter enn i de romsligere gårdshusholdene. Lønnsarbeid påvirket forbruksmønsteret og ettersom det ble etablert flere landhandler rundt industrien ble også nye varetyper tilgjengelig for forbrukerne. Det sosiale livet rundt arbeiderboligene virket nok å være mer som arbeiderstrøkene på mer urbane steder. Levevilkårene for arbeiderne og familiene var ikke bedre enn på gårdene rundt, til tross for en friere økonomisk hverdag. Forbruksmønstrene endret seg som følge av en mer eller mindre forutsigbar inntekt og varetilgang i landhandelen.

Analysene viste at endringene var geografisk betinget, der forskjellige deler av Valsøyfjord ble påvirket i ulik grad av de konkrete hendelsene. Etableringen av Enge Brug i 1891 representerer den utløsende faktoren for den raskeste endringsprosessen i Valsøyfjord, og den hendelsen som hadde størst demografisk påvirkning på stedet. Samtidig var endringene hovedsakelig geografisk avgrenset til området rundt Enge gård og nabogårdene Hjeldnes, Hestnes og Sæter. I 1913 ble Enge Tresliperi startet opp på Hjeldnes, som i seg selv ikke førte til noen nye endringer, men isteden virket som en forsterkende faktor på de endringene sagbruket allerede hadde satt i gang. Tresliperiet var selv en konsekvens av at Enge Brug allerede var i drift. Folketallet var på vei opp i Valsøyfjord før tresliperiet startet driften, men den oppadgående kurven ble raskt mye brattere som en direkte følge av tresliperiet. Flertallet av arbeiderne kom til Valsøyfjord med kone og barn og slik førte til en folketallsøkning som var større enn jeg forventet før undersøkelsene ble gjort. Samtidig var store deler av husholdene på motsatt side av fjorden for treindustrien og gårdene vest for Otnes hovedsakelig basert på agrarvirksomhet.

Kapittel 4: Arbeid 1865-1920

4.1 Innledning

Den største sosiale- og økonomiske endringen i norske bygdesamfunn på 1800-tallet var overgangen fra selvberging og byttehandel til pengehushold. Og Valsøyfjord var intet unntak fra moderniseringsprosessene som foregikk ellers i landet. Valsøyfjord var i 1865 et utpreget agrarsamfunn der de fleste arbeidende var tilknyttet primærnæringene landbruk og fiske, eller en kombinasjon av disse. Håndverk og håndarbeid var viktig arbeid som ble utført både i et selvbergingsperspektiv og som en inntektskilde. Men fra 1891 endret deler av arbeidslivet i Valsøyfjord seg som følge av oppstarten av sagbruket på Enge og lønnsarbeideren kom til bygda.

Den lokalhistoriske litteraturen om Valsøyfjord er ofte sentrert rundt sekundær- og tertiærnæringene som har eksistert på stedet. Primærnæringene er i mindre grad omtalt, til tross for at Valsøyfjord var et utpreget landbruks- og fiskerisamfunn. Narrativet er preget av et sentrert perspektiv, der etableringen av sagbruket på Enge i 1891 var begynnelsen på en storhetstid for Valsøyfjord. Det er ikke mulig å komme utenom at treindustrien har hatt en stor økonomisk, sosial- og demografisk betydning for Valsøyfjord, og da hovedsakelig i områdene rundt Enge, Hjeldnes og til dels Botten. Men ved en så ensidig fremstilling som har blitt gjort tidligere så har en stor del av arbeidshistorien om Valsøyfjord blitt underfortalt.

I kildematerialet som er brukt i kapittelet representerer de muntlige arbeider- og husmannsminnene de subjektive og nyanserte skildringene fra personer som selv levde og virket i Valsøyfjord på den tiden som undersøkes. Samtidig har det vært en utfordring at det ikke eksisterer mange kilder om bondestanden. Selv om hovedkilden i analysen er folketellingene, gir minneberetningene oss et mer nyansert bilde av levde liv i Valsøyfjord fra slutten av 1800-tallet og inn på 1900-tallet.

Underkapitlene i analysen er delt inn i åtte kategorier. Kategoriene utgjør underkapitlene i analysen av arbeid i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920: 1. *Annet*, 2. *Handel*, 3. *Husstell, innarbeid* 4. *Håndverk, håndarbeid*, 5. *Industri*, 6. *Landbruk, fiske, skog*, 7. *Sivil/offentlig tjeneste* og 8. *Tjenerskap*. Hvert underkapittel innledes med en kort redegjøring for kriteriene som er lagt til grunn for hvilke yrker som er i kategorien. Til slutt i kapittelet diskuteres funnene fra analysedelen.

4.2 Arbeid i Valsøyfjord 1865-1920

Ser vi på arbeidet som ble utført i Valsøyfjord i et makroperspektiv var det store forandringer som skjedde i perioden mellom 1865 og 1920. Som nevnt ble pengehusholdning den gjeldende normen, noe som igjen førte til nye forbruksmønstre og økt handel av flere typer varer i bygda.

Historiker Ingar Kaldal skriver at begrepet *arbeid* ofte blir tolket ut fra et sentrisk syn, der man ofte tenker arbeid i forbindelse med jobb, lønn og produksjon. Ufaglært, ulønnet- og kvinnearbeid blir ofte glemt i forståelsen av hva *arbeid* innebærer.¹¹⁹ I analysen brukes en desentrisk tolkning av *arbeid* der personer registrert med for eksempel yrkene *hjelper til i hjemmet*, *husstell* og *husmor* inkluderes som arbeid i datamaterialet.

Grunnlaget for analysen i kapittelet er alle personer fra og med 15 år som ble registrert med et yrke eller en næringsvei. For personer som ble registrert med flere typer arbeid, henholdsvis med både *yrke* og *næringsvei*, blir hovednæringen brukt i analysen.

Mangesysleribasert virksomhet var mer vanlig enn ikke i Valsøyfjord i perioden, men å inkludere det som en del av undersøkelsene krever en utvidelse av oppgavens omfang som ville blitt for stort. Det er derimot et tema som med fordel burde vært undersøkt som et eget prosjekt.

Tabell 4.1: Total oversikt over arbeidende personer over 15 år i Valsøyfjord

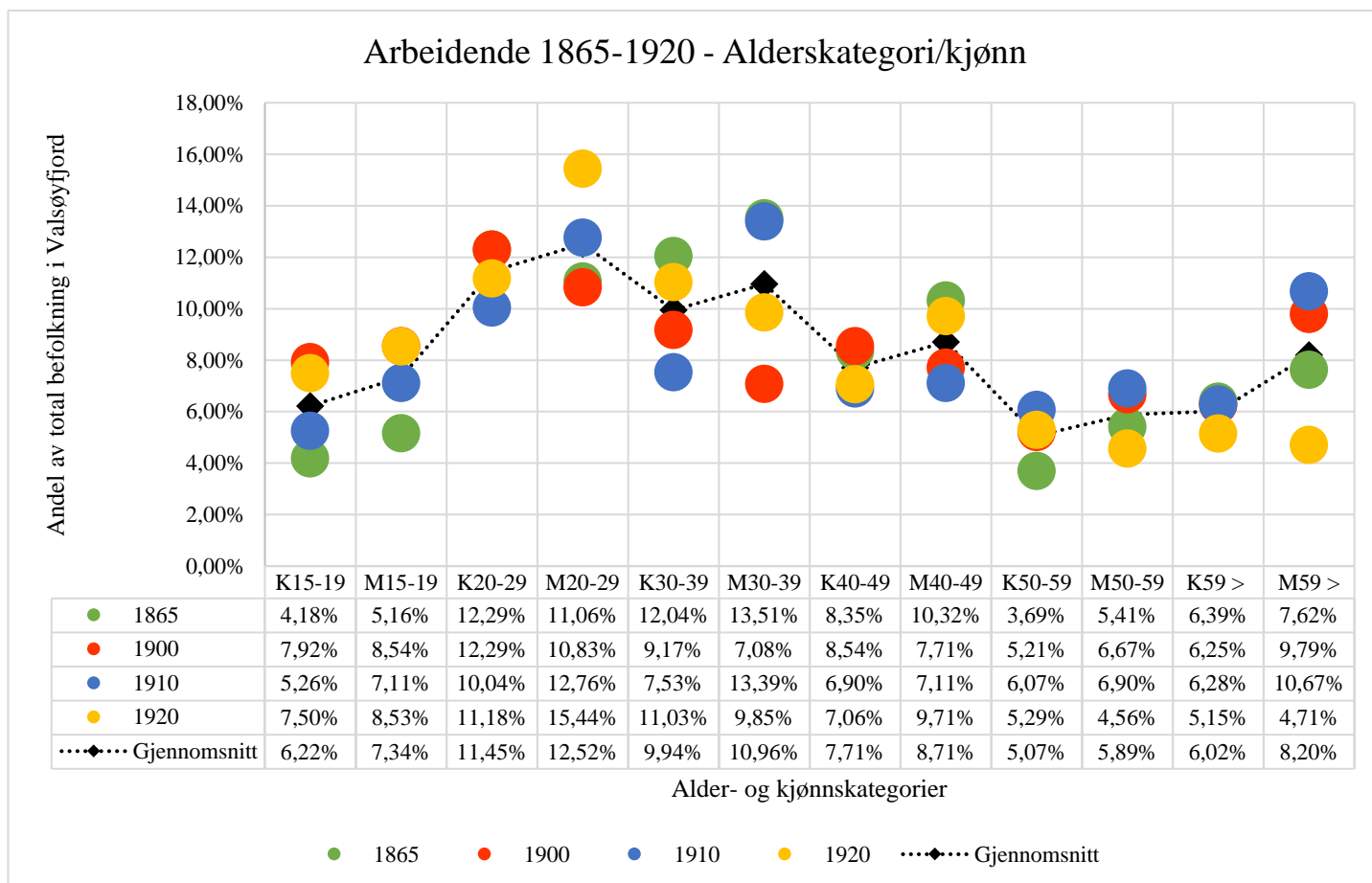
	1865			1900			1910			1920		
	Antall	Kvinner	Menn	Antall	Kvinner	Menn	Antall	Kvinner	Menn	Antall	Kvinner	Menn
Arbeidende	407	191	216	480	237	243	479	202	277	680	321	359
15-19 år	38	17	21	79	38	41	59	25	34	109	51	58
20-29 år	95	50	45	111	59	52	110	49	61	181	76	105
30-39 år	104	49	55	78	44	34	100	36	64	142	75	67
40-49 år	76	34	42	78	41	37	67	33	34	114	48	66
50-59 år	37	15	22	57	25	32	62	29	33	67	36	31
Over 59 år	57	26	31	77	30	47	81	30	51	67	35	32

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.1 viser at total andel arbeidende personer i Valsøyfjord var 57,7% i 1865, 55,7% i 1900, 50,0% i 1910 og 54,1% i 1920. Hvorfor andelen arbeidende synker markant i 1910, før den stiger igjen i de neste folketellingene har ikke undersøkelsene klart å avdekke.

¹¹⁹ Kaldal 2002: 80

Figur 4.1: Alle arbeidende i Valsøyfjord 1865-1920 fordelt på kjønn/alder

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023); Forkortelser: K = kvinner, M = menn, > = og over.

Figur 4.1 illustrerer alders- og kjønnsandelen av totalbefolkningen av de arbeidende i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920, samt gjennomsnittet for alle fire folketellingene. Det ble registrert flere arbeidende menn enn kvinner ved alle folketellingene, noe som også gjaldt for alle aldersgruppene om vi ser på gjennomsnittet av alle folketellingene for hver enkelt aldersgruppe. I 1865 var det kun kvinner mellom 20 og 29 år som hadde en større andel arbeidende enn menn i samme aldersgruppe. I 1900 var det derimot flere kvinner enn menn i både alderen 20-29 år, 30-39 år og 40-49 år. Men totalt var det flere arbeidende menn også det året, noe som kan forklares med at det var betydelig flere menn enn kvinner som ble registrert med arbeid over 50 år. I 1910 var det flertall arbeidende menn i alle alderskategorier, mens det i 1920 var flere kvinner enn menn i alderskategoriene 30-39 år, 40-49 år og de over 59 år som ble registrert med arbeid.

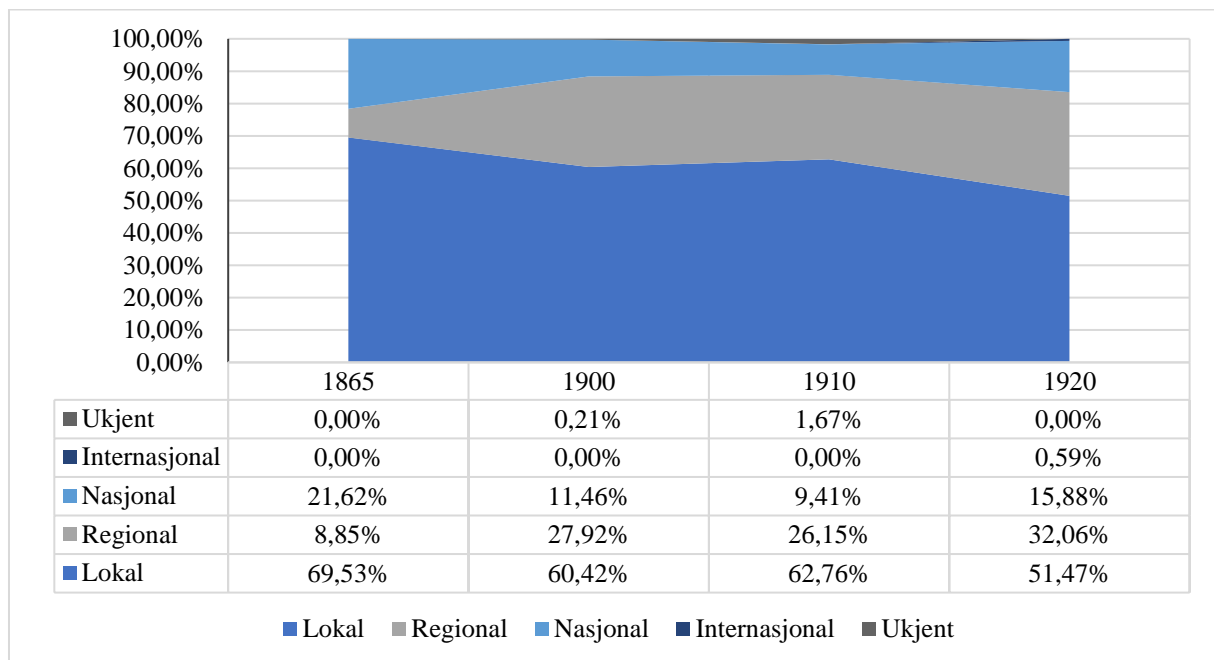
Tabell 4.2: Sivilstatus og gjennomsnittlig alder arbeidende 1865-1920

	1865		1900		1910		1920	
	Antall	Gjennomsnittlig alder	Antall	Gjennomsnittlig alder	Antall	Gjennomsnittlig alder	Antall	Gjennomsnittlig alder
Gift	230	42,1	248	46,1	268	46,3	356	42,3
Ugift/ singel	134	26,1	197	25,6	179	26,4	286	24,5
Enkestand	43	64,2	34	55,5	30	64,1	34	59,0
Ukjent sivilstatus	0	-	1	29,0	2	59,0	1	79,0
Separert	0	-	0	-	0	-	1	58,0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I overkant av 5 av 10 arbeidende personer var gift ved samtlige folketellinger. I tabell 4.2 ser vi også at den gjennomsnittlige alderen til gifte arbeidende personer var ca. 42 år både i 1865 og 1920, mens den var cirka 46 år i 1900 og 1910. Årsaken til den lavere alderen i 1865 ble påvist i kapittel 3 der gårdene ble overtatt av odelssønn i stadig høyere alder i perioden 1865-1920. Endringen fra 1865-1900 forklares med den økte alderen for overtakelse av gården, som påvist i kapittel 3, mens nedgangen mellom 1910 og 1920 forklares med tilflyttingen av unge menn, som ofte hadde kone og barn, til treindustrien.

Figur 4.2: Andel arbeidende personer fordelt på fødestedskategorier

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

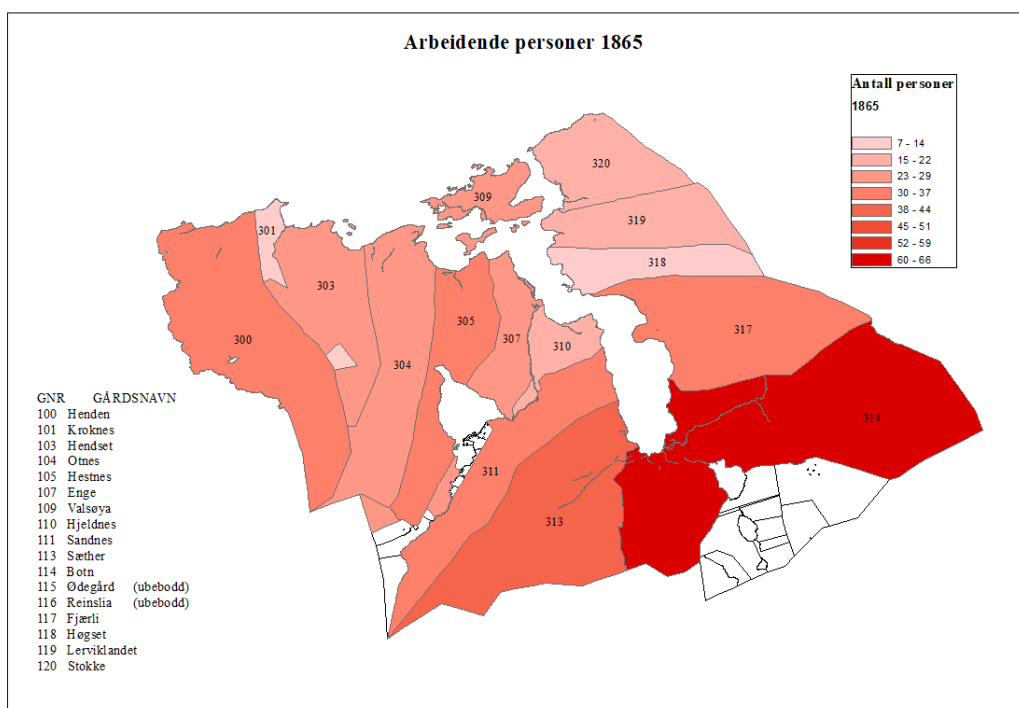
I 1865 var 69,5% av alle arbeidende fra Valsøyfjord (*lokale*). Andelen lokale sank til 60,4% og 62,8% i 1900 og 1910, før de lokale utgjorde drøyt halvparten av arbeidende i 1920, med 51,5%. Andelen regionale var kun 8,9% i 1865, men økte som følge av treindustrien fra 1891 til mellom 26-32% i årene mellom 1900 og 1920. I 1865 var det en noe overraskende høy andel av personer født utenfor regionen, da 88, eller 21,6%, av alle arbeidende tilhørte kategorien *nasjonal*. Av disse var 43 kvinner, hvorav 31 var gifte med en bonde eller husmann. I 1900 og 1910 gikk andelen i denne kategorien ned til 11,5% og 9,4%, før den økte til 15,9% i 1920. Økningen skyldtes oppstarten av tresliperiet, der Garberg hadde ansatt personer med erfaring fra lignende virksomhet andre steder i landet. I 1920 ble det også registrert fire personer som var født utenfor Norge. Det var en kvinne og en mann fra USA og to menn fra Sverige.

Tabell 4.3: Arbeidere i fødestedskategoriene 1865-1920, absolutte tall

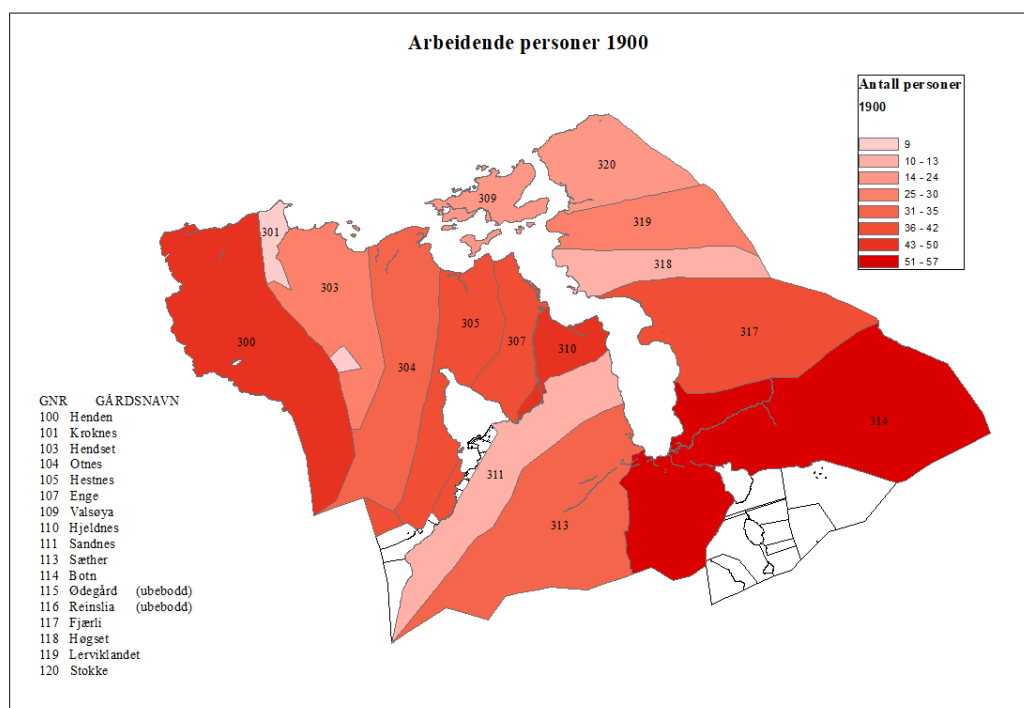
	1865	1900	1910	1920
	Antall	Antall	Antall	Antall
Lokal	283	290	300	350
Regional	36	134	125	218
Nasjonal	88	55	45	108
Internasjonal	0	0	0	4
Ukjent	0	1	8	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Figur 4.3: Boplass arbeidende personer 1865

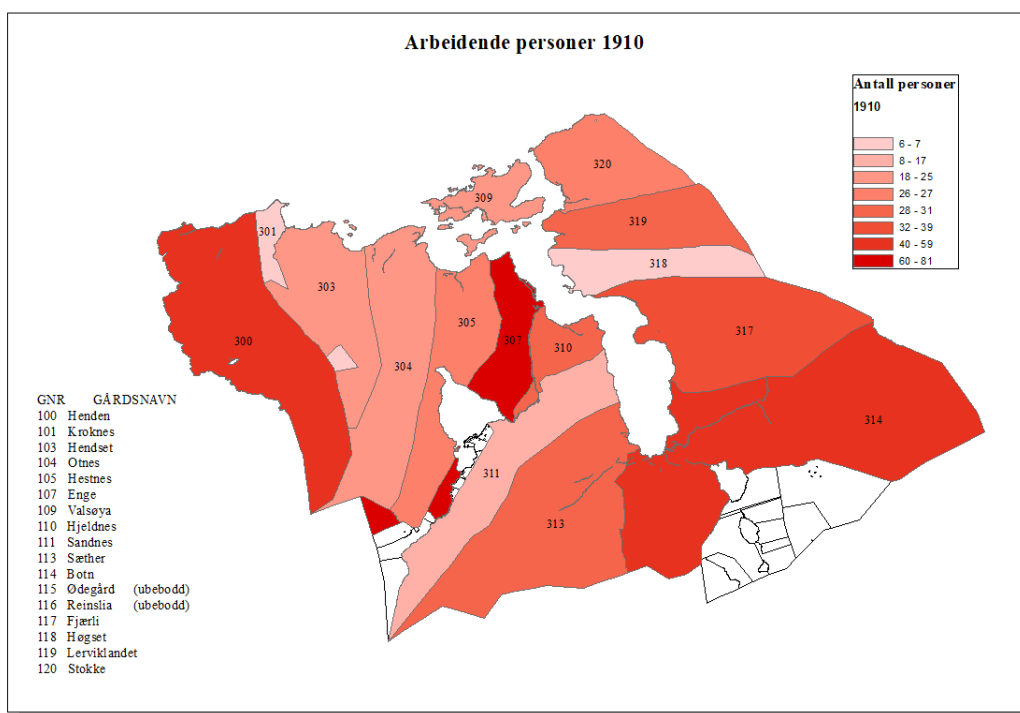

Figur 4.4: Boplass arbeidende personer 1900

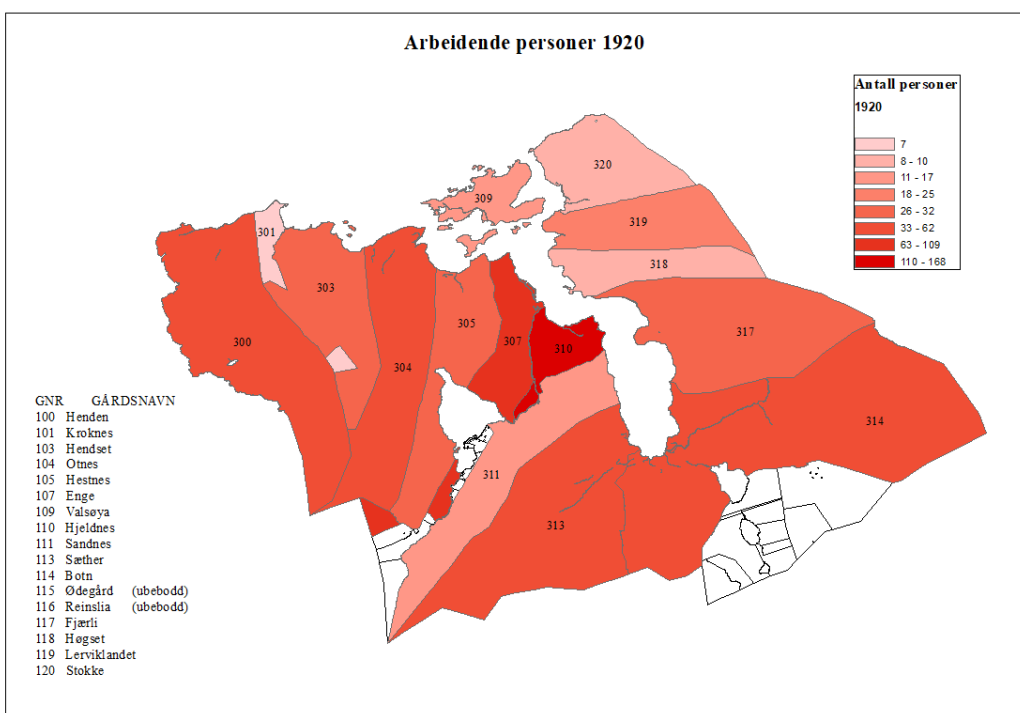

Figur 4.5: Boplass arbeidende personer 1910

Figur 4.6: Boplass arbeidende personer 1920

Kilde til figurer 4.2, 4.3 og 4.4: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøysjøen 1865, 1900 og 1910]; Kilde til figur 4.5: Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøysjøen herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.4: Fordeling av arbeidende i arbeidskategorier

		1865	1900	1910	1920
1	Annet	34	21	7	25
2	Handel	0	3	11	12
3	Husstell, innarbeid	120	160	144	131
4	Håndverk, håndarbeid	15	28	36	56
5	Industri	0	80	99	158
6	Landbruk, fiske, skog	172	114	124	191
7	Sivil/ offentlig tjeneste	1	7	8	22
8	Tjenerskap	65	65	49	84

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.4 viser antall arbeidende innenfor hver arbeidskategori ved folketellingene i 1865, 1900, 1910 og 1920. Bak tallene i tabellene ligger det noen problemer med kildematerialet og den ulike registreringspraksisen som ble gjennomført. Blant annet var det færre opplysninger om arbeid i de tidligste folketellingene og for kvinnene var yrkesinformasjon utelatt, selv om det er liten tvil om at kvinnene arbeidet vel så mye som mennene. Blant annet er husmødre som bodde på gård eller husmannsplass er i oppgaven inkludert i arbeidskategorien *husstell, innarbeid*, selv om det ikke er registrert eksplisitt i folketellingene. Dette er kjente utfordringer i bruken av folketellingene som kilde, noe også historiker Gunnar Thorvaldsen påpeker i sine undersøkelser av tjenestestanden på 1800-tallet. I 1865-tellingen var blant annet bare en rubrikk for å registrere både yrke, husholds- og familiestilling.¹²⁰

4.3 Annet arbeid

Arbeidskategorien *Annet* er en heterogen gruppe med de yrkene som ikke naturlig passer inn i de mer deskriptive arbeidskategoriene.

I 1865 utgjorde gruppen 8,4% av alle arbeidende, der 33 av totalt 34 personer, ble registrert med yrket *hjelper til i familien*, mens en mann, 66 år gamle Ingebrigt Gudmundsen fra Lesja, var steinarbeider og losjerte på en av Hestnesgårdene.¹²¹

I 1900 var hadde andelen gått ned til 4,4% av de arbeidende i Valsøyfjord, men det hadde samtidig blitt større variasjon i hva slags arbeid personene i gruppen hadde. Det var i alt 21 personer: 12 personer var sjømenn, en person var ansatt som vaktmester ved

¹²⁰ Thorvaldsen 2008: 456

¹²¹ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865]

Sandefjords bad,¹²² fem personer hadde arbeid med å hjelpe til i familien og tre kvinner arbeidet som meiersker. Arbeidet som meierske var sett på som kvinnearbeid, noe som gjenspeiles i at det også i Valsøyfjord var kun kvinner som arbeidet på de to meieriene i Valsøyfjord. Et på Botten og et på Hestnes. Meieriet på Hestnes, der Karoline Abrahamsen på 29 år arbeidet, ble nedlagt i 1900.¹²³ Meieriene representerte ikke en ny arbeidsmulighet for kvinner i bygda, men det representerte en profesjonalisert og kommersiell tankegang bak et arbeid som kvinner i Valsøyfjord hadde drevet med i lang tid på gårdene og på setrene. Vi kjenner til at det skal ha vært en større eksport av meieriprodukter til England fra Møre og Romsdal før århundreskiftet enn fra resten av landet sammenlagt.¹²⁴ Noe som gir god grunn til å tro at også meieriene i Valsøyfjord var med på å produsere meierivarer til denne eksporten. Om enn i liten skala.¹²⁵

I 1910 var det kun syv personer i kategorien *annet arbeid*, eller 1,5% av alle arbeidende i Valsøyfjord. Alle var sjømenn.

I 1920 var det til sammen 25 personer som hørte til i kategorien *annet arbeid*. De utgjorde 3,7% av alle arbeidende i Valsøyfjord. To personer hjalp til hjemme på gården og ble registrert som *hjelper til i familien* som yrke, en mann var *huseier* og en kvinne var *husbestyrerinne* på en av gårdene på Sandnes. De resterende 21 personene var derimot sjømenn, deriblant to kvinner.¹²⁶

Tabell 4.5: Antall, andel og gjennomsnittlig alder arbeidende i kategorien annet arbeid 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Totalt antall	34	21	7	25
Gjennomsnittlig alder (år)	23,2	29,9	30,9	34,0
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	8,4 %	4,1 %	1,5 %	3,7 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Personene i *annet arbeid* var en arbeidsmessig heterogen gruppe som var vanskelig å foreta en komparativ analyse av, og plasseringen av dem i denne kategorien kan diskuteres. I 1865 arbeidet de fleste i gruppen hjemme og trolig innen primærnæring, men på grunn av

¹²² RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1900]

¹²³ Hoel 1963: 28ff

¹²⁴ Ibid: 23

¹²⁵ Registrert melkemengde ved Valsøyfjord Meieri på Botten var i 1905 82.200 liter og utgjorde slik kun 0,52% av all melk ved alle meierier i Møre og Romsdal.

¹²⁶ Yrkesbeskrivelsen for de 18 sjømennene var en *dykker*, en *kokk*, ei *kokke*, en *kokkepik*e, fem *maskinister*, en *matros*, fire *skippere* og syv som ble registrert som *sjømann* uten noen videre arbeidsbeskrivelse.

manglende yrkesinformasjon om individene så var det for stor usikkerhet rundt arbeidets art til å plassere personene i kategorien *landbruk, fiske, skog*, som de ble vurdert til. Mens det for 1900, 1910 og 1920 var en overvekt av sjømenn i kategorien og kan hende skulle disse personene ha vært kategorisert annerledes. Vi vet at enkelte sjømenn drev fiske, noen drev persontransport, mens en del drev med handelsvirksomhet via sjøveien. Detaljer rundt arbeidet mangler i folketellingene og derfor var usikkerheten rundt korrekt yrkeskategorisering for stor og kategorien *annet arbeid* ble vurdert til den mest relevante kategorien.

Å foreta en komparativ analyse av gruppen mellom folketellingene basert på kriteriene alder, kjønn og sivilstatus er lite hensiktsmessig siden sammensetningen av yrker er så grunnleggende ulik mellom folketellingene og antall kandidater i gruppen er for lavt til at det vil ha noen hensikt for prosjektet. Men samtidig er underkapittelet en relevant redegjørelse når et helhetlig bilde av arbeidslivet i Valsøyfjorden skal presenteres.

4.4 Handel

Kategorien *handel* består av personer som drev handel, enten fra et fast handelssted, personer som arbeidet i en landhandel eller var reisende handelsfolk. Kategorien var en marginal gruppe om vi måler den kun i antall personer ved folketellingene, men ble en viktig del i lokalsamfunnet. Innbyggerne fikk tilgang på varer som man tidligere måtte reise for å få tak i, men handelsarbeidende var også viktige som et bindeledd mellom produserende bønder, fiskere, håndverkere og mulige kunder.¹²⁷ Det skal ha vært en tilsvarende mulighet ved Edvard Snekviks landhandel på Enge, der landhandlene bidro til at bøndene fikk omsatt varene sine, enten mot betaling eller i byttehandel med andre typer varer.¹²⁸ Landhandelen var et resultat av pengeøkonomien som treindustrien i stor grad var årsaken til. De økonomiske endringene ga landhandelen et godt utgangspunkt og vekstgrunnlag i Valsøyfjord i perioden. Samtidig førte nok landhandelen selv til endringer, da spesielt i form av nye forbruksmønstre, behov og ønsker hos lokalbefolkningen. Varer, som ikke var nødvendige sett i et bergingsperspektiv, ble tilgjengelige og etter hvert en del av folks vaner. Men også luksusvarer, med en forestilling om at de kunne bidra til å øke en sosial anseelse i lokalsamfunnet, ble tilgjengelige etter landhandelens etableringer i bygda. Ved at det kom flere landhandler til Valsøyfjord i perioden var man ikke lenger avhengig av å reise til

---

¹²⁷ Sandvik 2018: 118

¹²⁸ Intervju med Einar Snekvik, november 2020

Trondheim eller Kristiansund for å gjøre innkjøp, noe som gjorde handelen enklere. For hver folketelling økte antallet som drev med handel i takt med folketallsøkningen.

I 1865 var det ingen som ble registrert med yrket *handel* eller tilsvarende arbeid i Valsøyfjord. Men i 1900 var det tre personer, eller 0,6% av alle arbeidende, i kategorien *handel*. I 1910 hadde antallet økt til 11 personer, eller 1,9% av alle arbeidende, mens det i 1920 var 12 personer som drev med handel, noe som da utgjorde 1,8% av alle arbeidende.

Det er nærliggende å tro at det arbeidet flere personer ved landhandlene enn det som er oppført i folketellingene, men folketellingene som kilde gir ingen opplysninger om det. Det finnes heller ingen andre sikre kilder som kan gi supplerende informasjon om det var tilfellet.

Tabell 4.6: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder for personer i *handel* 1900-1920¹²⁹

	1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Totalt antall	3	0	3	11	3	8	12	4	8
Gjennomsnittlig alder (år)	45,3	-	45,3	34,1	26,0	36,1	37,5	28,3	42,1
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	0,7 %	0,0 %	0,7 %	2,3 %	0,6 %	1,7 %	1,8 %	0,6 %	1,2 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570*

Valsøyfjord herred, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.6 viser at det var et lavt antall personer i kategorien *handel* ved alle folketellingene, men antallet var økende for hver folketelling. Den enkle forklaringen var at det ble et marked for det som landhandelen tilbydde, og markedet økte i takt med folketallsøkningen i perioden.

I 1900 var tre landhandlere i Valsøyfjord, to på Otnes og en på Enge. I 1910 hadde antall personer som drev med handel økt til 11 personer. En mann var *skulpturhandler*, en var *trelasthandler*, en var *kolportør*, fire drev landhandel, mens fire personer, en mann og tre kvinner, arbeidet i landhandel. I 1920 hadde antallet økt til 12 personer. Det var da åtte menn og fire kvinner i kategorien. To losjerende menn drev *bokhandel*, fire menn var *landhandler*, mens fem personer arbeidet i butikkene. Av de som arbeidet i butikkene var to kvinner registrert med yrket *butikkansatt*, mens to menn var *handelsbetjent*, som i realiteten var forskjellige yrkestitler på samme type arbeid. Til slutt var det en kvinne, Tomine Snekvik, som ble registrert med yrket *spiseforretning*. Hun var søsteren til landhandleren Edvard

¹²⁹ 1865 er utelatt fra tabell 4.6 fordi det ikke ble registrert personer med yrker i kategorien *handel* i Valsøyfjord i 1865-tellingen.

Snekvik som tidlig utvidet bedriften til en mangesysleribasert bedrift som blant annet også hadde konditori, bakeri m.m. i lokalene.

Alderen på de som hadde arbeid innenfor handelsnæringen varierte mye og utvalget er for lavt til å kunne si noe om så mye om temaet. Vi ser i tabell 4.6 at alderen gikk ned på personene i gruppen. Det skyldtes hovedsakelig fordi flere personer ble oppført som butikkarbeidere i de nyere tellingene og alderen på de butikkansatte var lavere enn hos de som drev butikkene, og som i de tidligste tellingene var de eneste som ble oppført som handelsarbeidende.

Analysen viser at handelsarbeid var et arbeid som stort sett menn drev med i Valsøyfjord. Kvinner var ansatte og sto bak kassen, men hadde liten påvirkningsmulighet på beslutninger og driften på arbeidsplassen. Også de andre handelsyrkene var besatt av menn i hele perioden. Unntaket var Tomine, som vi vet drev konditoriet ved Snekviks landhandel. Men konditoriet var en underavdeling i bedriften til Snekvik og derfor sto Tomine samtidig i et undersåttforhold til sin bror i driften. Undersøkelsene viser en tendens til at kvinnene til en viss grad klarte å løsrive seg fra ulønnet husarbeid og hadde muligheter til å få seg lønnsarbeid i Valsøyfjord etter 1900.

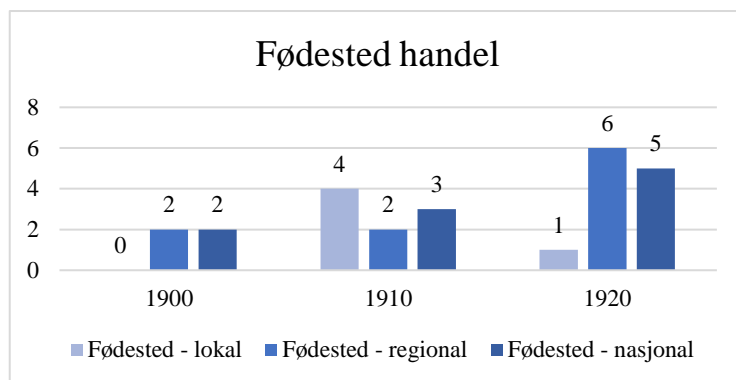
Tabell 4.7: Sivilstatus for personer i handel 1900-1920

	1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Gift	4	1	3	8	1	7	3	0	3
Ugift/ singel	0	0	0	2	1	1	7	4	3
Enkestand	0	0	0	0	0	0	2	0	2

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1900 var alle som arbeidet innen *handel* gift og i et tilfelle ble et ektepar registrert som handelsfolk. Men det ble stadig flere ugifte personer som var ansatt som butikkarbeidere fra og med 1910, hvorav samtlige var under 30 år. Mye tyder derfor på at servicestillinger ble et reelt alternativ for unge voksne, som tidligere trolig ville ha tatt tjeneste på et gårdsbruk. Men betydningen skal ikke overdrives, for det var ikke mange arbeidsplasser i butikkene.

Figur 4.7: Fødested personer i arbeidskategorien handel

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1900 var det ingen som var født i Valsøyfjord som drev med handel, mens i 1910 var tallet i underkant av halvparten. I 1920 var det derimot bare en lokal person igjen i kategorien. Ole Enge, som drev butikk på Enge. Mange av personene i kategorien, spesielt blant landhandlerne, finner vi igjen i flere av folketellingene og ble boende i bygda til sin død. Det viser bare at det i forbindelse med utbyggingen av industri på stedet, så var det personer utenfra som så et potensiale i den «nye» økonomien på stedet fremfor blant de lokale. Oppgaven tar ikke høyde for å gå inn i en identitetsdiskusjon i forhold til opphav og tilknytning og derfor vil ikke disse funnene være relevante i seg selv, men må sees i sammenheng med migrasjonsmønsteret til alle arbeidende personer i Valsøyfjord senere i diskusjonen.

Tabell 4.8: Boplass (gårdsnummer og gårdsnavn) handelsfolk 1900-1920

	1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
104 Otnes	3	1	2	1	0	1	1	0	1
107 Enge	1	0	1	2	0	2	5	2	3
110 Hjeldnes	0	0	0	2	1	1	4	2	2
113 Sæther	0	0	0	0	0	0	2	0	2
114 Botten	0	0	0	3	1	2	0	0	0
119 Lerviklandet	0	0	0	1	0	1	0	0	0
120 Stokke	0	0	0	1	0	1	0	0	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Konsentrasjonen av bosettingen til handelsfolkene skiftet mellom hver folketelling. Men forklaringen kan være enkel når vi ser på hvor det var størst økonomisk aktivitet og befolkning i folketellingene. I 1900 var Otnes, og hadde vært i lang tid, et handelssted som

håndterte mye av skipstrafikken som gikk langs kysten via Valsøyfjord. Otnesbrygga hadde hatt mye handelsvirksomhet også tidlig på 1800-tallet og fikk etter hvert bryggeanlegg for å håndtere lasting og lossing. På Enge hadde sagbruket allerede vært i drift i ni år ved folketellingen i 1900 og folketallet var på vei opp, noe som ga grunnlag for en landhandel.

Mellom 1900 og 1910 hadde flere landhandlere blitt startet opp i nærhet til høy arbeidsaktivitet og tilflytting

Handelsfolk utgjorde en marginal andel og avga kun et lite demografisk avtrykk i Valsøyfjord. Men den økonomiske og sosiale betydningen gruppen hadde for livet til innbyggerne var stor ved at varer ble lettere tilgjengelige. Landhandlere ble et knutepunkt for bønder, håndverkere og kunder.

4.5 Husstell, innarbeid

«Mennene gjør ofte litt narr av oss husmødre fordi vi i selskaper bestandig snakker om huset vårt eller barna våre! Men det er da vel intet naturligere enn det. Naturligvis bør vi interessere oss for andre ting også, men mon ikke lærere, læger, offiserer o.l. snakker om sitt arbeide når *de* er sammen i selskaper!»¹³⁰

Husarbeid, barnestell og matstell er alle ord som gir assosiasjoner til ulønnet kvinnearbeid i hjemmet. Sitatet er fra boken «Den norske husmor» som ble utgitt av Audhild Hartmann i 1931 og illustrerer på mange måter statusen som husarbeid hadde. For kvinnene innebar husmorsrollen arbeid som i tid og energi ikke sto tilbake for annet lønnet arbeid og det var tett forbundet med kvinnenens identitet. Utkommet var noe annet enn penger og jeg vil påstå at husmorarbeid også var et produksjonsarbeid, der produktet var barna, familien og hjemmet. I barnestell og oppdragelse var husmorens mål forbundet med de laveste trinnene på Maslows behovspyramide der barnas behov måtte sørges for. Produksjonen var oppdragelsen og produktene var velfungerende voksne. Husarbeidet hadde både et praktisk og et abstrakt element ved seg. Et velstelt hjem var et praktisk og velfungerende hjem, mens det abstrakte var forbundet med sosial status. Huset representerte familien og dens sosiale posisjon i samfunnet og trolig var det like viktig for småkårsfolk som i velstående hushold å kunne vise frem et velholdt hjem..

Husstell og innarbeid er en arbeidskategori der samtlige personer var kvinner og som inkluderer alle typer av arbeid som foregikk innenfor hjemmets rammer, både på gårdene, husmannsplassene og i boligene. Kvinnene på gårdene og husmannsplassene hadde også

---

¹³⁰ Hartmann 1931: 82

ansvar for å stelle i fjøset og delta i gårdsarbeid når sesongene krevde det, noe som gjorde at jeg måtte ta et valg mellom om å kategorisere husmødre i landbruket i *Husstell, innarbeid* eller i *Landbruk, fiske, skog*.¹³¹ Siden husmoren i landbruket hadde arbeidsoppgaver som i stor grad var de samme som andre husmødre ble det valgt å inkludere husmødre i landbruket i kategorien *Husstell, innarbeid*.

Tabell 4.9: Antall, andel og gjennomsnittlig alder for personer i husstell, innarbeid 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Totalt antall	120	160	144	203
Gjennomsnittlig alder (år)	39,2	40,8	40,2	39,0
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	29,5%	33,3%	30,1%	29,9%

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Andelen kvinner som arbeidet med husstell og annet innarbeid var tilnærmet uendret gjennom hele den undersøkte perioden og de utgjorde omtrent 3 av 10 arbeidere fra 1865 til 1920. Endringene i det absolutte tallet ved hver folketelling fulgte endringene i det totale folketallet i Valsøyfjord. Perioden frem til 1900 var en tid da det ble stadig flere småbruk samtidig som at antallet private boliger hadde begynt å stige. Det var en liten økning i andel av totalt arbeidende i 1900 til 33,3%, men i årene mellom 1900-1920 bidrog migreringen av unge og single menn til industrien i Valsøyfjord til at andelen gikk ned til henholdsvis 30,1% og 29,9% i 1910 og 1920.

Tabell 4.10: Sivilstatus husstell, innarbeid 1865-1920

	1865	1900	1910	1920
Gift	104	99	94	167
Ugift/ singel	9	49	41	31
Enkestand	7	12	9	5

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

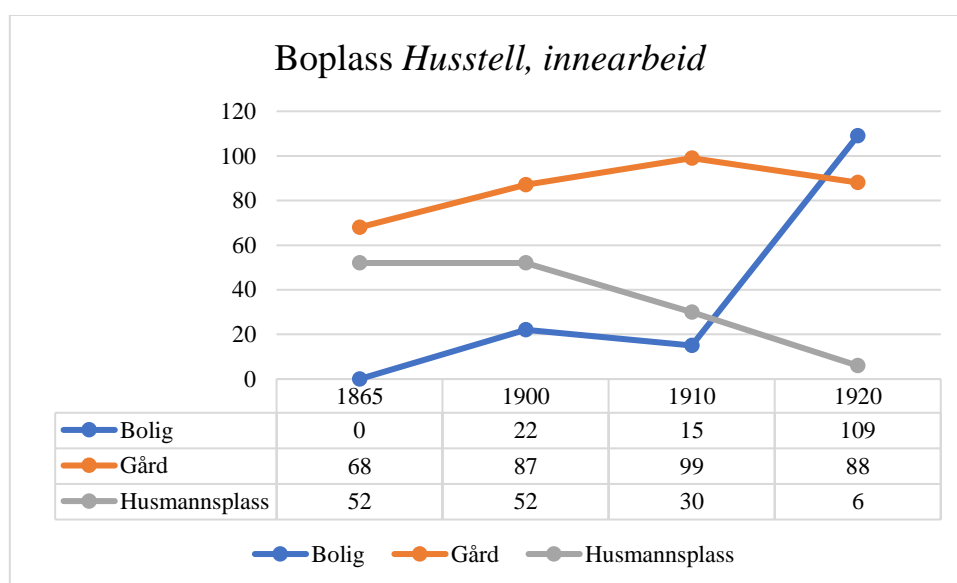
I 1865 var 92,5% enten gift eller i enkestand, tilsvarende andel for 1900-1920 var 61,9% i 1900, 67,3% i 1910 og 82,3% i 1920. Nedgangen mellom 1865 og 1900 skyldes at flere barn over konfirmert alder ble registrert med et yrke som tilsa at de arbeidet med husarbeid eller annet innarbeid fra og med folketellingen i 1900. Derfor er nedgangen i større grad et resultat av ulik praksis i registreringen i folketellingene enn at det var en reell endring

¹³¹ Sandvik 2018: 31

i sivilstatusen blant personene i kategorien. En annen faktor som bidro til lavere andel gifte i årene 1900 og 1910 var at de ugifte i stor grad var barn i kjernefamilien som bodde hjemme. I 1900 var 53% av ugifte i kategorien *husstell, innearbeid* barn, i 1910 utgjorde de 58% mens i 1920 var 80% av de ugifte hjemmeboende barn i kjernefamilien.

Figur 4.8 viser at samtlige personer i kategorien var bosatt på en gård eller husmannsplass i 1865 og det var innen landbruket de fleste hadde husarbeid frem til og med 1910. I 1920 var det derimot en kraftig økning i private hushold som ga utslag i at de fleste husmødre og kvinner med arbeid med hus og barn da bodde og arbeidet i private hushold.

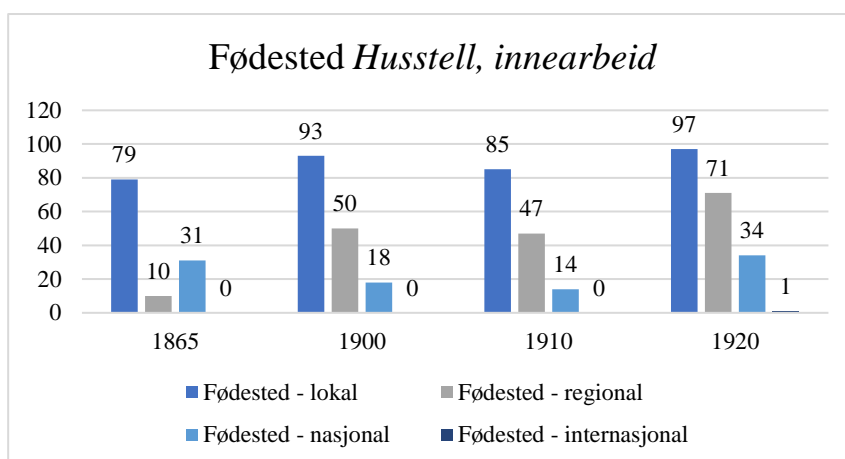
Figur 4.8: Boplass *husstell, innearbeid* 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Valsøyfjord var preget av å ha hatt en del innflyttere i hele den undersøkte perioden, ikke bare etter at treindustrien etablerte seg på stedet. Andelen lokale kvinner i kategorien var 65,8% i 1865, 56,5% i 1900, 58,2% i 1910 og 47,3% i 1920. Allerede før industrien kom mange av kvinnene i Valsøyfjord fra andre steder. Diagrammet i figur 4.2 viser at det var en tendens til stadig økende tilflytting etter hvert som treindustrien vokste i bygda. Til tross for at det var begrenset med transportmuligheter i regionen før 1920 var det en tilsynelatende høy migrering fra nære og fjerne regioner der de fleste som kom flyttende til Valsøyfjord før 1891 var fra indre Nordmøre og Sør-Trøndelag. Mens etter 1891 ser vi en økning av tilflyttende også fra andre steder i landet.

Figur 4.9: Fødested husstell, innearbeid 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

4.6 Håndverk, håndarbeid

«Håndverkets historie er en fortelling om hvordan menneskene har laget de tingene man trengte [...] skriver kulturhistoriker Karl Ragnar Gjertsen.¹³² Beskrivelsen dekker både tekstilarbeidet som kvinnene utførte og tre, stein og jernarbeidet som mennene bedrev. På begynnelsen av perioden 1865-1920 var det bøndene håndverkerne tilbydde sine tjenester til i Valsøyfjord. Og slik hadde det vært i tiden også før 1865. Etter hvert som industrien etablerte seg i Valsøyfjord, tertiærnæringer ble etablert og folketallet økte, vendte håndverkerne seg stadig mer mot arbeidere og bedrifter som sine kunder. En del ble også ansatte i bedriftene hvor kunnskapen og evnene ble satt direkte inn i bedriftens produksjon. Men det skjedde uten at bøndene led av mangel på håndverkere til å smi ljåer, sette opp driftsbygninger eller til å lage et møbel til finstuen. Samtidig var nok en del bønder og husmenn selv håndverkere innenfor ulike typer håndverk, uten at det ble registrert i folketellingene.

Tabell 4.11: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder håndverk, håndarbeid 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Totalt antall	15	0	15	28	2	26	36	1	35	56	18	38
Gjennomsnittlig alder (år)	32,3	-	32,3	35,1	25,5	35,8	39,1	21,0	39,6	30,4	28,5	31,3
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	3,7 %	0,0 %	3,7 %	5,8 %	0,4 %	5,4 %	7,5 %	0,2 %	7,3 %	8,2 %	2,6 %	5,6 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹³² Gjertsen 1992: 9

I 1865 var det 15 losjerende håndverkere i Valsøyfjord. Alle var menn mellom 21 og 60 år. Det var to skreddere, fire skomakere, en skoflikker, fire snekkere, tre smeder og en skinnfellmester. Ni kom fra Valsøyfjord, mens tre var fra regionen og tre kom fra andre steder i landet. Fem var gift, mens resten av mennene var single/ugifte. Håndverkere utgjorde 3,7% av alle arbeidende i Valsøyfjord i 1865 og siden samtlige hadde familiestatus som losjerende førte arbeidet trolig til at de fleste håndverkerne reiste rundt fra sted til sted for å tilby sine tjenester, eller at de fikk losji for lengre perioder for å arbeide som håndverkere for bønder og husmenn i grenda de bodde i.

I 1900 var det 28 håndverkere/ håndarbeidere i Valsøyfjord. Aldersmessig var håndverkerne mellom 18 og 71 år. Det var 26 menn og to kvinner. 20 var faste bosatte, syv var losjerende mens en håndverker var på besøk under tellingen. I 1900 hadde det blitt en større variasjon i type håndverk blant håndverkerne. Totalt var det 16 ulike yrkesbetegnelser oppført på håndverkerne i kildene, der yrkene med mer enn en person registrert var: tre skomakere (samt to skomakerlærlinger), fem bødtkere, tre skreddere og seks snekkere.¹³³ Det var to kvinner registrert i kategorien *håndverk, håndarbeid* der Johanna Næverholdt på 28 år arbeidet som *sy pige for egen regning* og Bertine Abrahamsen på 23 år arbeidet som *skredder* i selvstendig stilling. Det var som nevnt to skomakerlærlinger, men også en læregutt innen skredderfaget. Det var også et urmakerverksted og en gullsmed i forbindelse med handelsvirksomhetene på Otnes. Et eksempel på at forbruksvanene til folk i Valsøyfjord var i endring. Det var tydelig et marked for produkter som var i et luksussegment, fremfor kun basisvarer. Herman Flor hadde i 1900 drevet som gullsmed på Otnes siden han flyttet fra Kristiansund i 1873, mens Ludvig Nordal fra Valsøyfjord drev urmakerverksted på Otnes. Andelen snekkere i 1900 sammenlignet med tidligere viser at århundreskiftet var en periode hvor det ble større byggevirkosomhet i bygda. Både næringsbygg og boliger ble bygget i mange deler av Valsøyfjord, men i spesielt stor grad var det husbygging i områdene rundt sagbruket på Enge/Hjeldnes, på Botten og rundt Otnesgårdene den største aktiviteten tok til.¹³⁴ 14 menn og en kvinne var gift, mens ti menn og en kvinne var ugifte/single. Det var også to enkemenn blant håndverkerne. Håndverksyrkene utgjorde 5,8% av alle yrkene i 1900.

Antallet håndverkere/håndarbeidere var nærmest uendret mellom 1900 og 1910 med 29 håndverkere fordelt på 22 ulike håndverksyrker i Valsøyfjord. Håndverkeryrkene utgjorde 7,5% av yrkene i 1910. Det var 35 menn og en kvinne, der den 21 år gamle Beret Henden arbeidet som *sy pike for egen regning*. Personene i håndverk/håndarbeidsyrkene var fra 17 til

---

¹³³ Snekkene var oppført som henholdsvis *snedker*, fire var *hustømmermand* og en var *møbelsnedker*.

¹³⁴ Se oversikt over grunnbøker på side 115

73 år gamle. Det var fremdeles mange av de tidligere vanligste håndverkene som var vanligst fremdeles i 1910. Blant annet var det to som drev med *træarbeide*, fire snekkere og fire skomakere. Den største økningen finner vi i antall lærlinger innenfor ulike håndverk. Det var i alt seks lærlinger i 1910, mot to ti år tidligere. Yrkestitlene deres var *bødtkerlærling*, *skredderlærling*, *smedlærling*, *skomakerlærling* og *snedkerlærling*. Fire av seks tilfeller gjaldt sønner som gikk i lære hos sin far innen samme håndverk, mens to lærlinger var losjerende hos håndverkeren de var lærlinger hos. Det er en interessant tendens fordi i 1910 var treindustrien i en voksende kurve i Valsøyfjord og mange unge gutter/menn søkte seg mot arbeid på sagbruket. Samtidig var en av ringvirkningene fra industrien at det vokste et behov for tertiærnæringer som håndverkere kunne ta sin plass innenfor. Få av håndverkene som ble funnet i folketellingen for 1910 var nye i bygda, men både industrien og en befolkning i vekst førte til behov som håndverkerne fylte. Som for eksempel ble det i mindre grad produsert klær i hjemmet, man kjøpte isteden klær hos landhandleren eller hos en lokal skredder. Det samme eksemplet kan brukes om skomakerne, møbelsnekkerne og andre håndverkere som laget stadig mer som regnes som luksusprodukter, fremfor kun slikt som var nødvendig. Slik de tidligere håndverkerne gjorde. På Otnes hadde blant annet Ludvig Wærdahl overtatt som urmaker, mens gullsmeden hadde forsvunnet etter Herman Flørs død i 1906.¹³⁵ På samme tid hadde landhandlene begynt å tilby samme type varer som en del av håndverkerne tilbydde. En annen tendens som ble synliggjort i 1910 var at flere av håndverkerne arbeidet i direkte tilknytning til industrien på stedet. Dette var håndverk som sagfiling og smedarbeid på sagbruket, og ofte var dette håndverkere som tidligere hadde hatt virket sitt for bøndene i bygda.

I 1920 hadde antall håndverkere over fordoblet seg. Sammenlignet med folketallsøkningen som var på 30,6% mellom 1910 og 1920, økte antall håndverkere med 55,5% til 56 personer fordelt på 38 menn og 18 kvinner mellom 15 og 83 år. Det som utmerker seg i 1920 sammenlignet med de tidligere folketellingene var at det var en betydelig større andel kvinner som ble registrert med håndarbeidsyrker. Det var også en kvinnelig skredder i Valsøyfjord i 1920. Det var blant annet ni *syersker*, tre *strikkersker*, to *nåtlersker*, to som drev med *kjolesøm* og en *vever*. Man må huske at kildene må leses med et kildekritisk blikk, for det var ikke slik at det var en så stor reell økning i kvinner som drev med håndarbeid. Det var noe kvinner hadde drevet med også tidligere. Men det ble ikke registrert som kvinnenens yrke i like stor grad i de tidligere folketellingene. Blant de mannlige

---

¹³⁵ Romsdals Amtstienende 1906: 2

håndverkerne var det 19 skomakere og åtte snekkere i Valsøyfjord på den tiden. Øiens Skofabrikk hadde blitt startet opp i 1919 og hadde ved folketellingens tidspunkt 15 ansatte skomakere som alle bodde på Enge og produserte sko for videresalg. Bedriften ble drevet i tilknytning til Enge Samvirkelag og var en av mange bedrifter som startet opp i Valsøyfjord i perioden mellom 1900 og 1920.¹³⁶ Skomakerhåndverket var ikke lenger enkeltstående håndverkere som lagde og reparerte sko i enkeltstående bestillinger, men var blitt en bedrift for større produksjoner og videresalg med et markedsrettet fokus, der håndverkere ble fabrikkarbeidere like mye som håndverkere. Samtidig var det fremdeles selvstendige skomakere, skreddere, smeder og andre håndverkere som tidligere i Valsøyfjord. Slik kan vi si at den markedsrettede produksjonen var et supplement, heller enn at den erstattet den tidligere formen for håndverksdrift i Valsøyfjord. Den var også et eksempel på det som i moderne tid betegnes som resultatet av en gründertankegang. Valsøyfjord hadde mange tilsvarende eksempler på begynnelsen av 1900-tallet. Etter 1900 fantes det flere små produksjonsbedrifter som spesialiserte seg på snevre produktgrupper. Eksempler på dette var Moens børstefabrikk, B. Hegseths vaskebrettfabrikk, en likkistefabrikk og flere tønnefabrikker. 8,2% av alle arbeidere i Valsøyfjord var håndverkere/håndarbeidere i 1920. En økning som i stor grad skyldes Enge Skoverksted, men også det økte antallet kvinner som ble registrert med håndarbeid som yrke og utgjorde alene 2,6% av alle arbeidende i Valsøyfjord i 1920.

Tabell 4.12: Sivilstatus håndverk, håndarbeid 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Gift	5	0	5	15	1	14	19	0	19	15	1	14
Ugift/ singel	10	0	10	11	1	10	15	1	14	39	15	24
Enkestand	0	0	0	2	0	2	2	0	2	2	2	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.12 viser at kun 33,3% i kategorien var gift i 1865, mens i 1900 hadde antallet økt til henholdsvis 60,7%. i 1910 gikk andelen ned til 52,8%, mens 1920 var derimot andelen gifte/enkestand sunket til 26,7%. Vi ser i tabell 4.11 at gjennomsnittsalderen for personer med håndverk- eller håndarbeidsyrke var lavere i 1865 og 1920 enn i 1900-1910 da den var 35,1 og 39,1 år. I 1865 var den 32,3 år og i 1920 var den 30,4 år. Det var en sammenheng mellom

¹³⁶ Dagsposten 1920: 7

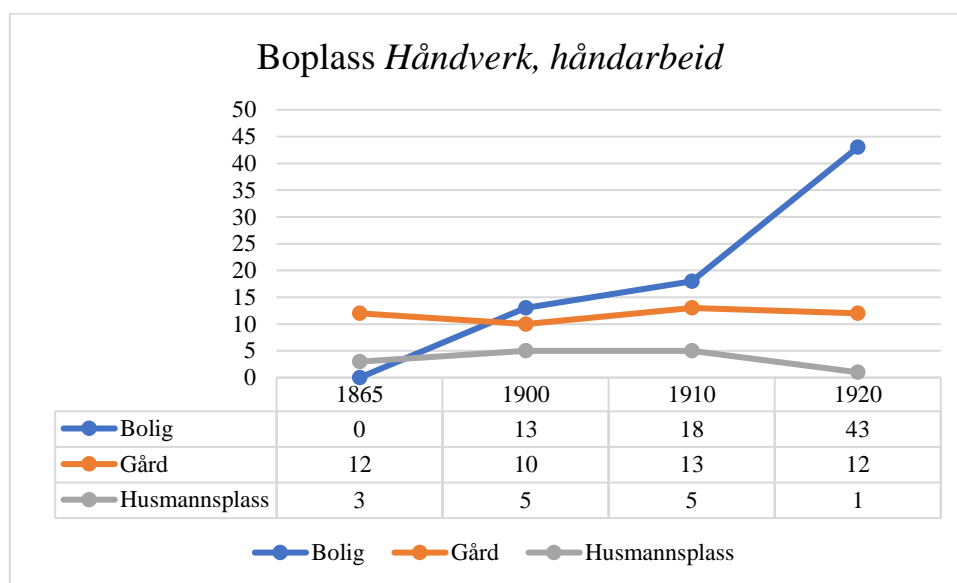
alder og sivilstatus blant håndverkeremen, men årsaken lar seg ikke identifisere.

Gjennomsnittsalderen var høyere enn gjennomsnittlig alder for giftermål i Norge ved alle tellingene. De fleste som giftet seg i Norge mellom 1861-1925 giftet seg i alderen 20-29 år.¹³⁷

Vi kan derfor slå fast at det var en sammenheng mellom faktorene alder, sivilstatus og arbeid.

Men å slå fast en årsak til at håndverkere giftet seg i høyere alder enn andre vil stå som et ubesvart spørsmål.

Figur 4.10: Boplass håndverk, håndarbeid 1865-1920

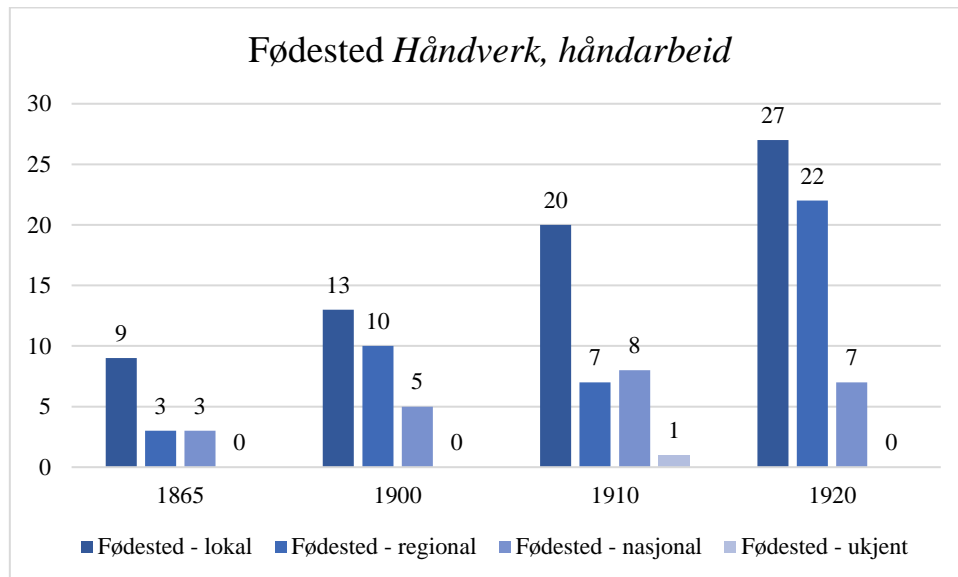
Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I 1865 var samtlige håndverkere losjerende og bodde på en gård eller husmannsplass. Men ved folketellingene i 1900 og 1910 er var bare en av fire håndverkere losjerende. Samtidig var omtrent halvparten i kategorien registrert boende i en privat bolig ved begge folketellingene. I 1920 ser vi på figur 4.10 at andelen håndverkere som bor i privatbolig øker mye og er boformen for 72,9% av håndverkere/håndarbeidere. Andelen losjerende økte til 39,0% i 1920. Det var flere grunner til dette. Behovet for arbeidskraft og den interne migrasjonen til Valsøyfjord førte til at det var større behov for bolig enn tilgang på bolig. Mange leide derfor et rom i et av mange arbeiderboliger på Enge eller Hjeldnes. Det kan også ha vært knyttet en viss usikkerhet til hvor forutsigbart arbeidet var, slik at mange valgte å heller leie seg inn på et rom fremfor å etablere seg med noe eget. Før 1900 hadde håndverkerne hovedsakelig rettet sine tjenester mot gårdbrukere og losjerte derfor også på

¹³⁷ Omtalt statistikk: 05866: *Inngåtte ekteskap, etter alder ved førstegangs vigsel og ved omgifte (prosent) (avslutta serie) 1861-1970 – 1986-1990*. Statistisk Sentralbyrå. (Sist aksessert 14.05.2023)

gårdene. Men utover 1900-tallet ser vi at det var en dreining mot at håndverkerne tilbydde sine tjenester til lønnsarbeidere i industrien og direkte til produksjonsbedriftene i Valsøyfjord.

Figur 4.11: Fødested håndverk, håndarbeid 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

60% av de som drev med håndverk eller håndarbeid kom fra Valsøyfjord i 1865, 46,4% i 1900, 55,5% i 1910 og 45,8% i 1920. Andelen fra regionen var en mer ujevn størrelse som økte og sank i antall mellom hver folketelling, mens personer i fødestedskategorien *nasjonal* var en tilnærmet uendret størrelse som kun økte fra tre i 1865 til syv i 1920. Det var få håndverkere som kom fra steder langt unna for å arbeide i Valsøyfjord. Kan hende håndverkere på et generelt grunnlag hadde lite problemer med å finne arbeid i sitt eget nærområde, eller så kan forklaringen være at det ikke ble godt kjent hvilke arbeidsmuligheter som eksisterte på små steder langt unna. Dette blir ikke undersøkt videre i oppgaven og blir derfor stående som spørsmål som kan være interessant å undersøke i en annen studie.

4.7 Industri, arbeidere, dagarbeidere og administrasjon

I dette underkapittelet analyseres de som er betegnet som *industriarbeidere, dagarbeidere og formenn og administrasjon*. Dette er en samlekategori for personer knyttet til treindustrien i Valsøyfjord og dagarbeidere som tok seg arbeid mot lønn der de kunne få slikt arbeid. Kategorien representerer derfor en sosialt diversifisert gruppe personer, der flertallet hører til i

den arbeidende klassen, mens en liten gruppe av menn fra det øverste sosiale- og økonomiske sjiktet utgjorde den bedriftseiende klassen i kategorien.

Ifølge forfatter Sidsel Vogt Moum var *daglønnere* ofte yngre personer som utførte arbeid mot dagpenger i påvente av å kunne ta over en husmannsplass.¹³⁸ Knappt noen av dagarbeiderne i 1865-tellingen kan betegnes som særlig ung da de var mellom 30 og 58 år og kun Lars Abrahamsen, som var den yngste dagarbeideren passer til Moums beskrivelse. Det kommer ikke frem av tellingen om de var i Valsøyfjord for å arbeide eller om de var der av andre årsaker. Det er også stor variasjon i hva slags arbeid dagarbeiderne utøvde. 46 år gamle Peder Hansen fra Vågå er det ikke mye informasjon om, annet enn at han bodde på et av hovedbrukene på Hendset. Nils Jonsen var en 58 år gammel skinnfellarbeider fra Stangvik som losjerte på Valsøya. Erik Knutsen var 36 år, ugift og ble oppført som dagarbeider innen jordbruk. Maria Gulliksdatter var 43 år og ugift dagarbeider uten at det nevnes hva slags næringsvei hun livnærer seg innen.¹³⁹

Med unntak av Maria Gulliksdatter var alle i kategorien menn. Men det var også barn som arbeidet ved sagbruket og tresliperiet. Bilder tatt på sagbruket inkluderer også barn som hadde enkle arbeidsoppgaver på bruket.¹⁴⁰ Arbeiderminnet til Olaf Waage bekrefter at det var barn som arbeidet ved sagbruket og tresliperiet.¹⁴¹ Folketellingene inneholder derimot ingen informasjon om barnearbeid og det er derfor ikke mulig å tallfeste omfanget av barnearbeidet som foregikk. Derfor ble ikke barn under konfirmasjonsalder inkludert i analysen. Det ble ikke registrert noen kvinner i arbeidssektoren i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920. Det er heller ikke registrert noen i kategorien før 1891. Derfor benyttes kun folketellingene fra 1900, 1910 og 1920 i analysedelen, mens folketellingen fra 1891 brukes som referansekilde. I analysen skilles det ikke mellom arbeidssted til sagbruksarbeidere.

Tabell 4.13: Antall, andel og gjennomsnittlig alder *industri* 1900-1920¹⁴²

	1900	1910	1920
Totalt antall	80	99	158
Gjennomsnittlig alder (år)	28,2	30,1	31,4
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	16,7 %	20,7 %	23,2 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹³⁸ Moum 1981: 27

¹³⁹ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865]

¹⁴⁰ Botten 1986: 9ff

¹⁴¹ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-33-G-0005-07-01_Olaf_Waage

¹⁴² Kolonner 'mann' og 'kvinne' er utelatt fra tabellen pga. at kategorien kun inneholder menn.

I 1891 var det registrert 12 sagbruksarbeidere i Valsøyfjord.¹⁴³ Sagbruksarbeiderne var i 1891 folk med sagbrukserfaring fra andre steder i landet som brukseier Lars Garberg ansatte i en oppstartsfasen av Enge Brug. I 1900 var det 80 personer som hadde industri- eller dagarbeid i Valsøyfjord og utgjorde 16,7% av alle arbeidende i Valsøyfjord. 40 var dagarbeidere, 36 arbeidet på sagbruk og fire menn tilhørte kategorien med arbeidsledere og formenn. En var *Tomtformand ved Enge Sagbrug*, en var *Sagbrugsformand*, en var *Sagbrugsbestyrer* og en var *Sagbrugsfuldmæktig*.¹⁴⁴ I 1910 hadde antall arbeidere økt til 99 personer, derav 25 dagarbeidere, 52 sagbruksarbeidere, fire arbeidsledere og formenn, samt en gruppe på 16 personer med andre yrker i kategorien. 23,6% av alle arbeidende personer i Valsøyfjord tilhørte kategorien i 1910. I perioden mellom 1910 og 1920 økte antall arbeidere i kategorien med 38,6% til 158 personer og utgjorde 23,2% av alle arbeidende i Valsøyfjord. Den største andelen bestod av sagbruks- og tresliperiarbeidere. På sagbrukene i Valsøyfjord arbeidet det til sammen 82 personer, inkludert tre arbeidsledere og formenn, mens på tresliperiet arbeidet det 63 personer, derav en bestyrer.

Mange av arbeiderne som vi finner i de tidligere folketellingene finner vi igjen også i de senere folketellingene. Det gjenspeiles i at gjennomsnittsalderen til arbeiderne økte fra 28,2 år i 1900 til 31,4 år i 1920. Mange arbeidere ble værende på arbeidsplassen sin, noe som var hovedårsaken til den økte gjennomsnittsalderen. Men det var samtidig et jevnt påfyll av yngre arbeidere etter hvert som det ble flere arbeidsplasser i industrien i Valsøyfjord. Det forklarer også at andelen gifte arbeidere økte for hver folketelling.

Tabell 4.14: Sivilstatus industri 1900-1920

	1900	1910	1920
Gift	23	43	75
Ugift/ singel	55	53	73
Enkestand	2	1	10

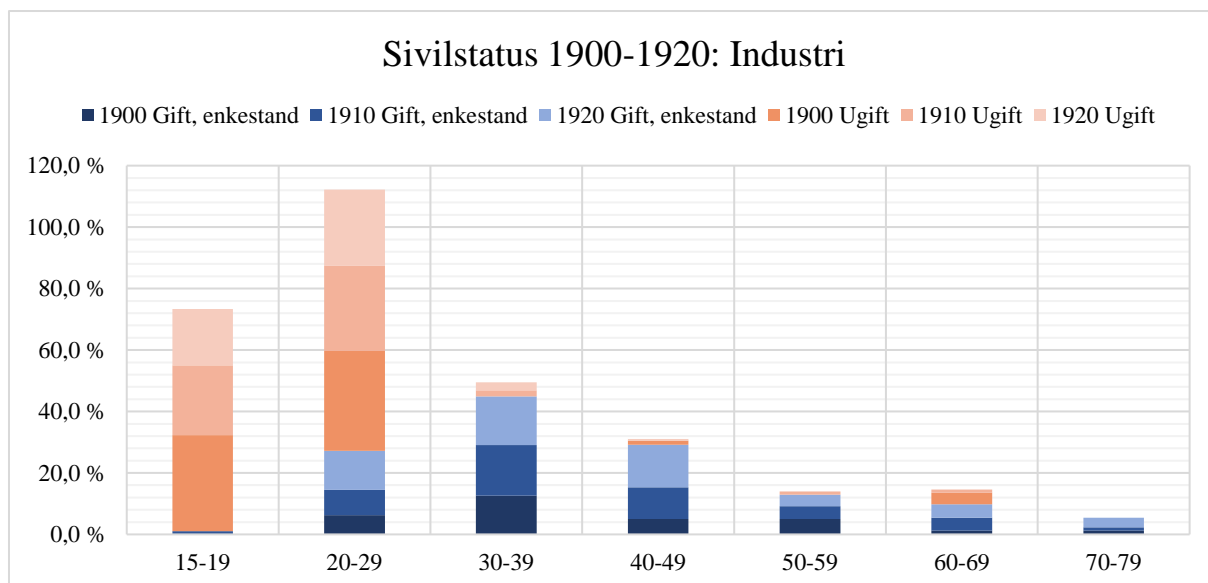
Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Muligheten til å etablere seg med kone, barn og bolig ble større som en følge av en mer forutsigbar økonomi, som industrien kunne gi arbeiderne om vi sammenligner med en del av de andre yrkene, hvor det ikke var fast lønn. Andelen som var gift eller i enkestand steg fra 31,3% i 1900 til 45,4% i 1910 og 53,8% i 1920.

¹⁴³ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹⁴⁴ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1900]

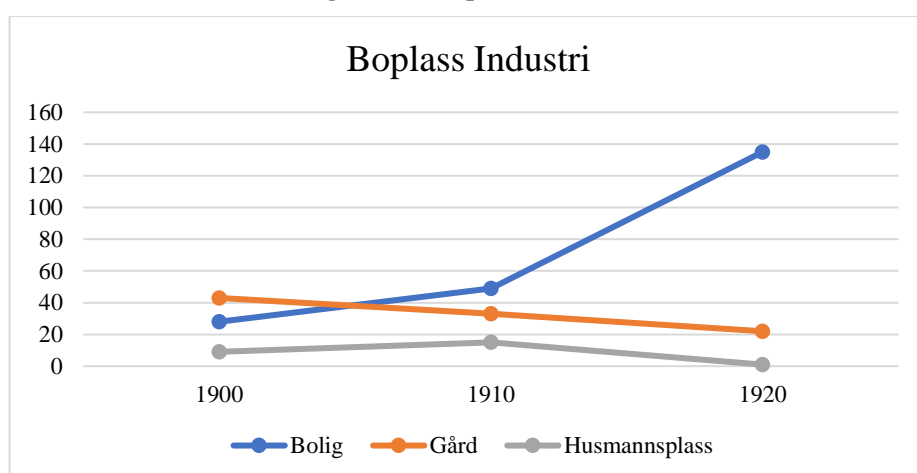
Figur 4.12: Sivilstatus *industri* 1900-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Figur 4.12 viser at andelen ugifte var størst blant arbeiderne mellom 15 og 29 år. Samtidig ble andelen gifte mellom 20 og 29 år høyere for hver folketelling. At flere i denne aldersgruppen var gifte i 1920 enn tidligere kan trolig knyttes til at mange arbeidere som i 1900 og 1910-tellingen var ugifte, fremdeles var arbeidere i Valsøyfjord også i 1920 hadde etablert seg med stabil inntekt og en fast bopel. I aldersgruppen 30-39 var andelen gifte omtrent lik ved tellingene. Samtidig var det få ugifte blant arbeidere over 30 år. Unntaket, var en gruppe med tre ugifte menn i alderen 60-69 år ved 1900-tellingen.

Figur 4.13: Boplass *industri* 1900-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.15 viser at fra 1910 bodde 49 arbeidere i private boliger, mens 48 bodde på en gård eller husmannsplass. I 1920 bodde derimot 85,4%, eller 135, av alle arbeidere i private boliger. I løpet av perioden mellom 1910 og 1920 ble det utskilt tre nye eiendommer på Enge, mens det på Hjeldnes ble utskilt i alt 23 nye eiendommer. Mange av de nye boligene ble bygget av arbeidere til seg selv og familien. Men mange leide samtidig ut rom til arbeidere. Til tross for økningen i boliger bodde svært mange personer i trange kår.¹⁴⁵ Bruksnummer 6 «Ulshammer» på Enge var eid av landhandler Edvard Snekvik og i 1920 var det registrert 35 personer boende på eiendommen.¹⁴⁶ I folketellingen var det registrert fire eiendommer som ble registrert som *Arbeiderbolig 1*, *Arbeiderbolig 2*, *Garberg & Co`s Barakke 1* og *2*, som til sammen huset 52 personer i 1920.¹⁴⁷

Tabell 4.15: Fødested *industri* 1865-1920

	1900	1910	1920
Fødested - lokal	51	58	66
Fødested - regional	23	29	58
Fødested - nasjonal	6	10	32
Fødested - internasjonal	0	0	2
Fødested - ukjent	0	2	0

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Helt frem til 1920 utgjorde lokale menn flertallet av arbeiderne i Valsøyfjord. Men andelen ble mindre for hver folketelling. Arbeidsplassene ble etter hvert så mange at bygda ikke klarte å levere nok lokal arbeidskraft. I 1900 var omtrent 63,8% av alle arbeidere fra Valsøyfjord. Tallet sank til 58,6% i 1910, noe som ikke var noen betydelig nedgang. Men i 1920 var bare 41,8% av arbeiderne født i Valsøyfjord. Både i 1900 og 1910 var det registrert en del arbeidere som kom fra regionen rundt Valsøyfjord, mens i 1920 utgjorde personer fra regionen omtrent like stor andel som lokale med 36,7%. Den største endringen var at de i 1920 også var en betydelig andel arbeidere fra andre steder i landet. De utgjorde 20,3% i 1920. Til sammenligning var andelen arbeidere i fødestedskategorien på 7,5% i 1900 og 8,2% ti år senere. I 1920 arbeidet også to personer født i utlandet i Valsøyfjord. 16 år gamle John

¹⁴⁵ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-33-G-0005-07-01_Olaf_Waage

¹⁴⁶ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹⁴⁷ Ibid

Harald Jakobsen var født i USA og arbeidet ved tresliperiet, mens svensken Fritjof Emanuel på 31 år arbeidet på Enge Brug.¹⁴⁸

4.8 Landbruk, fiske, skog

Til tross for den demografiske påvirkningen industrien hadde på Valsøyfjord, og da spesielt i perioden mellom 1910 og 1920, var landbruket den største arbeidsplassen i bygda gjennom hele den undersøkte perioden. Ikke bare var den størst, men antall personer som arbeidet innen agrarnæringer økte i årene mellom 1900 og 1920.

Tabell 4.16: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder landbruk, fiske, skog 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Totalt antall	172	27	145	114	10	104	124	10	114	119	8	111
Gjennomsnittlig alder (år)	48,5	63,7	45,6	51,3	44,9	51,9	53,5	75,5	51,6	43,9	59,9	42,7
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	42,2%	6,6%	35,6%	23,8%	2,1%	21,7%	25,9%	2,1%	23,8%	17,5%	1,2%	16,3%

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Til sammen var det 55 kvinner som i 1865, 1900, 1910 og 1920 arbeidet innen landbruket.

I 1865 arbeidet 42,2% av alle arbeidende personer innenfor *landbruk, fiske, skog*, deriblant en 27 kvinner. Den høye andelen kvinner forklares ved at det blant annet var 16 enker som drev gården etter sin avdøde mann. Anna Bergette Vold på 58 år var løsarbeider, men også den eneste personen i Valsøyfjord som hadde sivilstatusen *separert*. Man kan bare spekulere i om det påvirket hennes arbeidsmuligheter på noen måte. Mens for de fleste av kvinnene så fremstår arbeidet deres uklart. 150 arbeidet innen jordbruk, 17 drev med fiske og fangst, en person drev med skogsarbeid, mens fire av personene kjenner vi ikke næringsveien til. I 1900 var det 104 menn og 10 kvinner i kategorien *landbruk, fiske, skog*. Det tilsvarte 23,8% av alle arbeidende i Valsøyfjord. 112 av disse drev jordbruk, en person drev med skogsarbeid, mens hadde ukjent arbeid. I 1910 var 95 menn og 10 kvinner i kategorien, eller 25,9% av alle arbeidende. 119 drev med jordbruk, tre drev med fiske og fangst og to personer drev med skogbruk. I 1920 arbeidet 110 menn og åtte kvinner i landbruket. Gruppen utgjorde

¹⁴⁸ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

17,5% av alle arbeidende i Valsøyfjord i 1920. 101 arbeidet med jordbruk, 12 var fiskere og seks var skogsarbeidere.

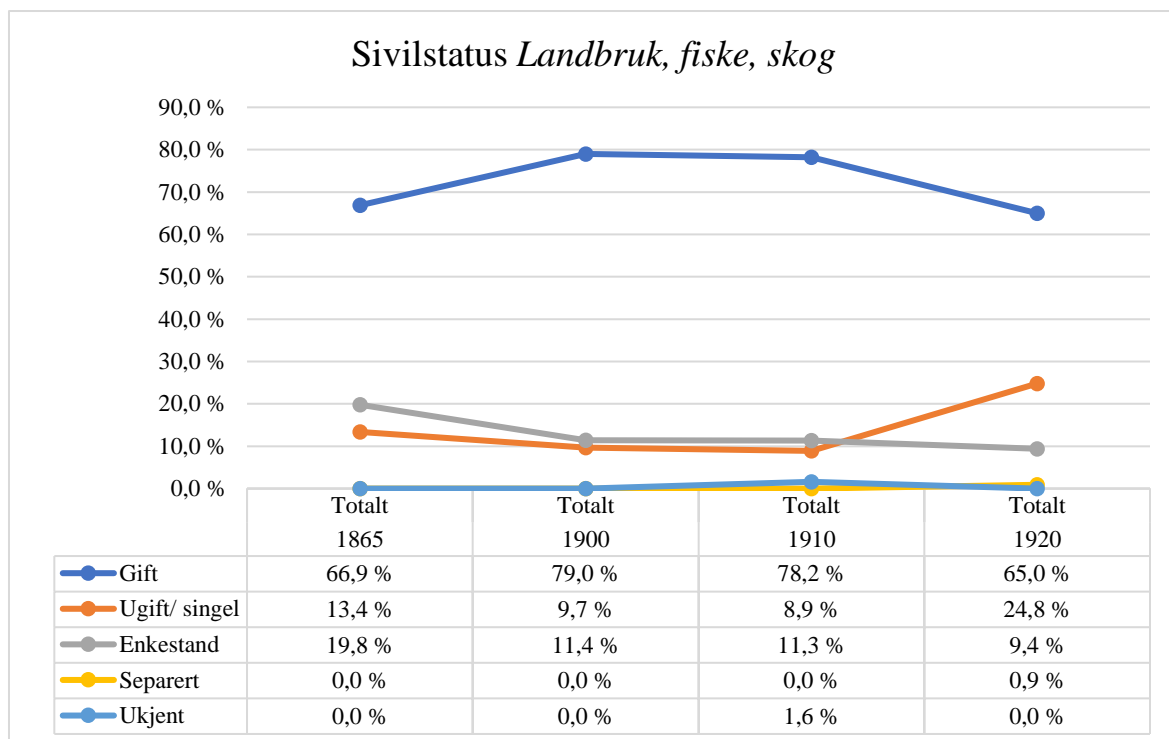
Gjennomsnittlig alder på personene i gruppen økte med 2,8 år i perioden mellom 1865 og 1900 til 51,3 år. I 1910 var gjennomsnittsalderen 53,5 år, mens i 1920 hadde den sunket med 3,8 år til 43,9 år. I kapittel 3 ble temaet om bøndenes alder diskutert sett i lys av at de tok seg kår i stadig høyere alder jo nærmere århundreskiftet man kom. Samtidig var det en sannsynlig sammenheng mellom nedgangen i alderen frem mot 1920 og økningen i antall småbrukere i Valsøyfjord. De samme bøndene utgjør en stor del av arbeidskategorien *Landbruk, fiske, skog*, og den samme årsaksforklaringen kan derfor brukes også her.

Landbruk, fiske- og skogsarbeidet var et mannsdominert arbeidsfelt. Men det var ikke så ensidig som det kan virke. I underkapittel 4.5 *Hussell, innarbeid* ble kvinnene i landbruket inkludert som en del av husstellersarbeiderne. For å nyansere bildet noe, så var også kvinnene på gårdene og husmannsplassene jordbruksarbeidere og bidro med arbeidskraft også utenfor dørterskelen. Men av metodiske og strukturelle årsaker ble det valgt å kategorisere arbeidende personer forholdsvis strengt etter den arbeidsbeskrivelsen som ble benyttet i folketellingene. Slik kan delingen forsvares ved at de arbeidende er kategorisert inn i de kategoriene som tilsvarte yrket som ble ansett som det viktigste.

I 1865 var 66,9% i kategorien gift eller i enkestand og økte til 79,0% og 78,2% i 1900 og 1910, før andelen sank til 65,0% i 1920. Figur 4.14 viser at andelen gifte personer var lavest i 1865 og 1920, mens kurven for ugifte hadde en kraftig stigning mellom 1910 og 1920. Nedgangen i gifte tilsvarte oppgangen i ugifte med 21 færre gifte mot 18 flere ugifte personer. Gruppen med personer i enkestand hadde også en nedgang i perioden, fra 34 stykker i 1865 til 11 i 1920.

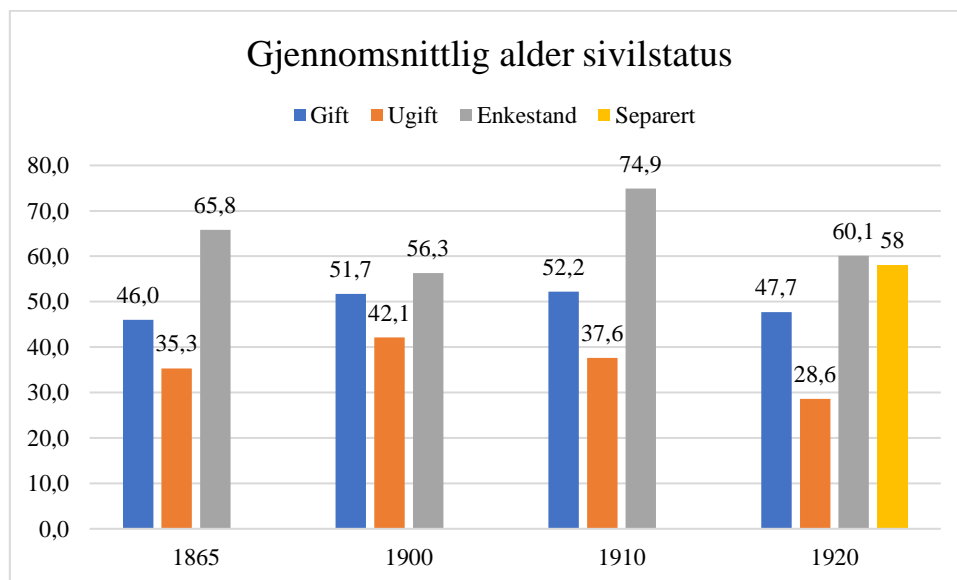
Figur 4.15 viser at gjennomsnittsalderen for gifte personer økte fra 1865 til 1900 til 51,7 år og endret seg lite før den gikk ned til 46,3 år i 1920. Også alderen for ugifte fulgte den samme tendensen, der ugiftes alder steg mellom 1865 og 1900, før den gikk noe ned i 1910. I 1920 sank den ytterligere. Men det var en påfallende lik utvikling av andelen gifte og alderen på gifte og ugifte i perioden mellom 1865-1910.

Figur 4.14: Sivilstatus landbruk, fiske, skog 1865-1920 i prosent

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Figur 4.15: Gjennomsnittsalder og sivilstatus landbruk, fiske, skog 1865-1920

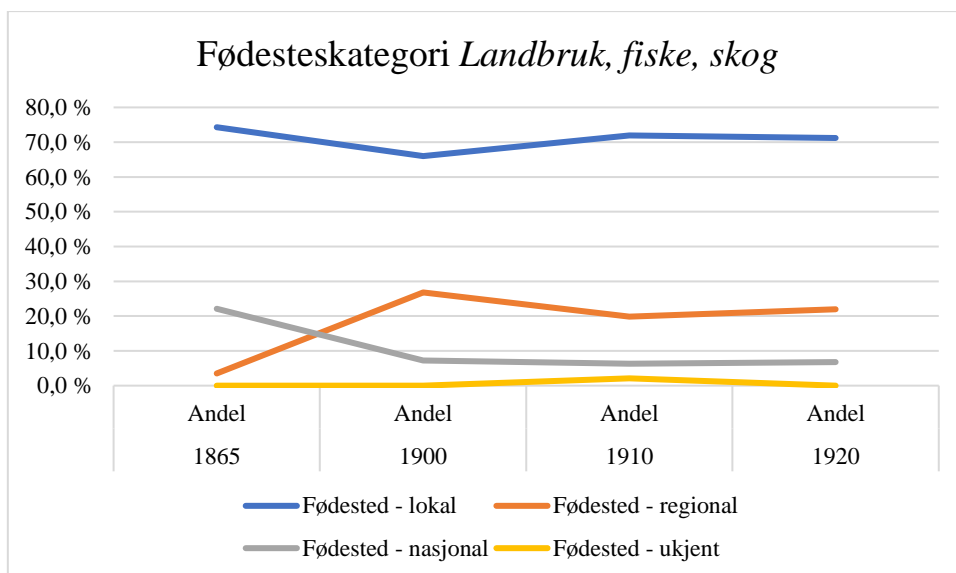

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Som figur 4.16 viser så påvirket ikke den generelle migrasjonen til Valsøyfjord arbeidskategorien *Landbruk, fiske, skog* i særlig grad og tilflytting kan derfor avskrives som årsak. Derimot var barnekullene (0-14 år) i kjernefamiliene i gårdshusholdet 29% større i

1900 større enn i 1865. Det en betydelig større andel unge voksne i alderen 15-29 år i 1920 enn tidligere, mens for aldersgruppen 30-34 år var det flere i 1910 enn ved noen av de andre folketellingene. Det forteller oss at det nødvendigvis vil være flere gifte i ung alder i 1920 enn tidligere, men det forteller samtidig at andelen unge ugifte personer også er høyere samme år.

Figur 4.16: Fødested landbruk, fiske, skog 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

4.9 Offentlig/ sivil tjeneste

Kategorien *Offentlig tjeneste* var personer som hadde arbeid innen helse, skoleverk, postvesen, rikstelefon og militæret. I perioden fra 1865 til 1920 var det til sammen 38 personer i kategorien. Antall personer i kategorien ved hver folketelling var en person i 1865, syv i 1900, åtte i 1910 og 22 stykker i 1920. Antallet er for lavt til å foreta en statistisk analyse av kategorien. Jeg redegjør derimot for enkelte elementer ved de kvantitative kildene for å belyse arbeidet personene i kategorien *offentlig/ sivil tjeneste* hadde.

Tabell 4.17: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder offentlig/ sivil tjeneste 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Totalt antall	1	0	1	7	2	5	8	3	5	22	11	11
Gjennomsnittlig alder (år)	30,0	-	30,0	41,8	37,0	43,6	34,6	41,3	30,6	28,0	27,3	28,6
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	0,2 %	0,0 %	0,2 %	1,5 %	0,4 %	1,1 %	1,7 %	0,6 %	1,1 %	3,2 %	1,6 %	1,6 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Yrkene innenfor kategorien *offentlig/ sivil tjeneste* tilhørte tertiærnæringene og de var til dels jevnt fordelt mellom kjønnene, om enn noen flere menn enn kvinner før 1920. Spesielt merkbart var økningen av helsearbeidere i 1920, som førte til at kjønnsfordelingen var helt lik det året.

I 1865 bodde og arbeidet Endre Olsen fra Bolsøy i Romsdal som lærer i Valsøyfjord. Valsøyfjord var i 1865, og helt frem til 1894, underlagt Aure formannskapsstyre. De fleste personene med offentlige verv og yrker som angikk Valsøyfjord bodde utenfor det geografiske området som utgjør det geografisk avgrensede området. I 1900 var det til syv personer. Derav tre folkeskolelærere hvor en var vikarierende folkeskolelærer, som også var kirkesanger, en poståpner, en kontorist som folketellingen ikke gir mer opplysninger om, en jordmor og en sersjant. I 1910 var antallet åtte personer. To var lærere, en var poståpner, en jordmor, en rikstelefonbestyrerinne, en ble beskrevet med yrket *skydsskaffer*, som betydde at han var bestyrer av en skysstasjon, samt to menn som arbeidet som inspektører for et livsforsikringsselskap på Tingvoll.¹⁴⁹ Jordmoren Johanna Kroknes og poståpnersken Elen Larsdatter hadde samme arbeid både i 1900 og 1910. I 1920 hadde antall personer i offentlige yrker økt til 22, noe som vitner om en moderniseringsprosess som hadde begynt å sette sitt preg på lokalsamfunnet. Allerede i 1910 hadde telefonen kommet til enkelte bedrifter og husstander i Valsøyfjord, men i 1920 hadde et betydelig antall innbyggere fått telefoner og åtte telefonarbeidere hadde sin jobb ved telefonsentralen på Otnes.¹⁵⁰ Syv personer var lærere eller lærerinner i folkeskolen. To var derimot losjerende og arbeidet trolig som lærere andre steder. I 1920 var det tre grendaskoler: skolene på Otnes og Sandnes som ble bygget på 1870-tallet og skolen på Høgset som ble tatt i bruk i 1913-14.¹⁵¹ En fjerde skolebygning på Hjeldnes stod ferdig i 1920, men hadde ikke ansatt noen lærere ved folketellingstidspunktet. Det arbeidet også en poståpner, to jordmødre og en barselsykepleier, samt to sykepleiere og en sanitetssøster i Valsøyfjord i 1920. Totalt utgjorde arbeidskategorien 0,2% av alle arbeidende i 1865, 1,5% i 1900, 1,3% i 1910 og 3,2% i 1920.

I 1894 ble Valsøyfjord egen kommune. Prosessen med å begynne å administrere seg selv som en selvstendig administrativ enhet, næringsutviklingen, folketallsveksten og moderniseringsprosesser, som telefon og helsestell er eksempler på i perioden, førte til at vi finner en rekk nye yrker mot slutten av perioden som undersøkes. Utviklingen åpnet opp for

---

¹⁴⁹ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1910]

¹⁵⁰ Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

¹⁵¹ Fugelsnes 1991: 189

at også kvinnene fikk reelle valgmuligheter til å ta seg arbeid som tidligere ikke var mulige, eller som også ikke eksisterte tidligere. 16, eller 44,4%, av personene i kategorien var kvinner.

Gjennomsnittsalderen var i 1865 30 år, 1900 41,8 år, 1910 36,8 år og i 1920 28,0 år. Mer interessant er det kanskje at gjennomsnittsalderen blant de ansatte i det moderne yrket *telefonarbeider* var 19,0 år, der yngste arbeider var 16 år og eldste var 22 år. Arbeidet representerte et arbeid med et visst teknisk aspekt, men som i stor grad bestod av rutinemessige operasjoner. Syv av åtte telefonarbeiderne var også menn, mens samtlige var ugifte. Yrket representerte et yrkesalternativ for unge personer som tidligere kanskje ville ha søkt seg til tjeneste på en gård, eller i samtiden funnet seg arbeid i treindustrien på Enge eller Hjeldnes.

I 1865 og 1900 var ingen av personene i kategorien fra Valsøyfjord, mens i 1910 var tre av seks født i Valsøyfjord. I 1920 var kun syv av 22 lokale. Flere av yrkene krevde en utdanning og av de lokale i folketellingen i 1920 hadde fem arbeid som krevde en utdanning. En var lærer og fire arbeidet innenfor helse. Blant annet kom to av lærerne fra regionen, mens fire var født andre steder i landet.

4.10 Tjeneste

«Dei var dei minste av dei minste, knytte til hushaldet og privatsfæren som namnlause bipersonar [...]», skriver historikerne Sølvi Frogner og Kari Telste i boka *Ut og søkje teneste* – historia om tenestejentene som forsøker å fortelle historien til norske kvinner i tjeneste.¹⁵² Når en ser på situasjonen i Valsøyfjord så virker påstanden å stemme godt. Tjenestefolket utgjorde en stor del av lokalsamfunnet og var helt avgjørende for at gårdene kunne drives godt og produsere. Så i samtiden var de nok ikke en stor og navnløs masse. De sosiale avstandene mellom tjenestefolket og sjølfolket på gårdene var mindre i bygdesamfunnene på Vestlandet enn hva tilfellet var på Østlandet.¹⁵³ Ofte kom tjenestefolket selv fra gårder og husmannsplasser, og tjenestearbeidet var en form for utdanningsløp for å selv kunne bli en god husmor senere. Tjenesteyrket forsvant gradvis fra 1930-tallet til det etter hvert ble helt borte.¹⁵⁴

---

¹⁵² Sogner & Telste 2005: 12

¹⁵³ Ibid: 43

¹⁵⁴ Sogner og Telste 2005: 159

Tabell 4.18: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder tjeneste 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Totalt antall	65	38	27	65	53	12	49	40	9	84	73	11
Gjennomsnittlig alder (år)	24,6	22,2	27,8	25,0	26,1	20,0	28,7	30,8	19,3	30,0	30,7	25,3
Andel av arbeidende i Valsøyfjord	16,0 %	9,3 %	6,7 %	13,5 %	11,0 %	2,5 %	10,3 %	8,4 %	1,9 %	12,4 %	10,7 %	1,7 %

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570*

Valsøyfjord herred, (sist aksessert 09.05.2023)

Tabell 4.18 viser at de absolutte tallene av tjenere var høyere i 1920 enn i 1865. Det skyldtes at tjenertallene på gårdene var tilnærmet uendret i perioden, men at de velholdte private husholdene hadde begynt å ta inn tjenere til ulike posisjoner. I 1865 var tjenertallene på gårdene 60, mens det i 1920 var 59. Tallene for gårdene var noe mindre både i 1900 og 1910. I 1865 utgjorde tjenerskapet 16% av alle arbeidende i Valsøyfjord før det gikk ned både i 1900 og 1910. I 1920 gikk andelen derimot noe opp til 12,4%.

Sogner og Telste skriver at omtrent to tredjedeler av tjenestefolket i Norge var jenter på 1800-tallet.¹⁵⁵ I Valsøyfjord i var det ikke langt fra tilfellet. 58,4%, eller tre av fem, av tjenestefolket var kvinner i 1865. Andelen kvinner ble derimot høyere fra og med 1900 da det var 81,5%. I 1910 var andelen 81,6% og i 1920 86,9%. Industriarbeidet hadde fra 1900 blitt et reelt alternativ for unge menn, som trolig heller søkte seg dit på grunn av bedre lønninger og et større sosialt miljø i et voksende arbeidersamfunn på Enge og Hjeldnes. I 1865 var det flere gårder som hadde drenger enn senere. Da var 27 menn i tjeneste, mens det i perioden mellom 1900 og 1920 holdt seg et stabilt antall på mellom 9 og 12 menn i tjeneste i Valsøyfjord.

Gjennomsnittsalderen på tjenestefolket økte mellom hver folketelling. I 1865 var den 24,6 år. Økningen var minimal frem til 1900 med kun 0,4 år, men i 1910 hadde den økt med 3,7 år. I 1920 hadde den økt med ytterligere 1,3 år og var da 30 år.

I Norge var det uvanlig at tjenestefolk var gift på 1800-tallet.¹⁵⁶ Det viser seg å stemme godt med folketellingen fra 1865 i Valsøyfjord, med unntak av 41 år gamle Elen Madsdatter som var enke og arbeidet som *Tjenerinde* på en av Sandnesgårdene.¹⁵⁷ Fra 1900 var det derimot flere gifte personer i tjeneste, samt at det var enker som arbeidet som tjenere i alle de undersøkte folketellingene.

¹⁵⁵ Ibid: 34

¹⁵⁶ Ibid: 34

¹⁵⁷ RHD, UiT [Folketelling, Valsøyfjord, 1865]

Tabell 4.19 Sivilstatus tjeneste 1865-1920

	1865			1900			1910			1920		
	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann	Totalt	Kvinne	Mann
Gift	0	0	0	6	6	0	0	0	0	6	4	2
Ugift/ singel	64	37	27	57	45	12	47	38	9	76	67	9
Enkestand	1	1	0	2	2	0	2	2	0	2	2	0

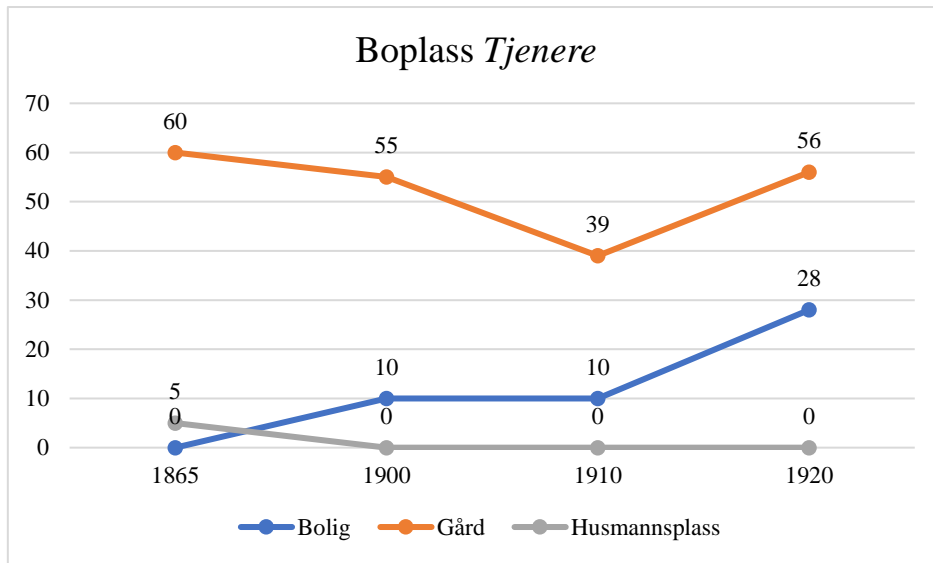
Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

I begynnelsen var tjenesteyrket forbeholdt tjenestearbeid i landbruket, der arbeidet ble delt mellom mannlige arbeidsoppgaver utendørs og kvinnelige arbeidsoppgaver innendørs eller i forbindelse med dyrestell, som fjøsstell eller arbeid på setra. Men på begynnelsen av 1900-tallet ble flere ansatt som tjenestefolk i private boliger, der husstell og barnepass ble hovedoppgavene til tjenestefolket. Kjønnfordelingen ble skjev ved at færre menn tok tjeneste fra 1900, mens antall kvinner i tjeneste økte totalt i perioden.

Tjenestefolket bodde ofte i husholdet de arbeidet i. Så ved å bruke dataene om boplass finner vi hvor mange som arbeidet som tjenerskap i landbruket eller i et privat hjem. Figur 4.17 viser at det var et lite antall i tjeneste på husmannsplasser i 1865, men fra og med 1900 var husmannstjenerne helt borte i Valsøyfjord. Allerede i 1900 arbeidet 10 personer i private hjem. Antallet holdt seg uendret til og med 1910, men økte med nesten tre ganger i 1920. Grunnbøkene fra Hjeldnes viser at arbeidsledere, formenn og eiere av industribedriftene fikk utskilt eiendommer fra hovedgården på Hjeldnes hvor de bygde seg boliger i tidsrommet mellom 1910 og 1920. Før 1910 var det knapt noen byggeaktivitet på Hjeldnes, mens de neste ti årene ble 23 eiendommer utskilt.¹⁵⁸ Det forklarer økningen i antall tjenere i private hjem i 1920. Mange fra det småborgerlige sosiale sjiktet i Valsøyfjord hadde med seg, eller fikk, vaner og en livsstil som innebar luksus, og tjenere i hjemmet sikret både muligheten til å føre en viss kondisjonert livsstil, samtidig som at det sørget for en sosial distansering til de som hørte til lavere sosial status. Arbeidere hadde selv begynt å bygge seg egne boliger i samme område og det var nok viktig å uttrykke en viss avstand mellom de sosiale lagene ved å både bygge større, med mer utsmykninger og innrede hjemmene etter datidens mote.

¹⁵⁸ Se oversikt over grunnbøker på side 115

Figur 4.17 Boplass *tjenere* 1865-1920

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

4.11 Oppsummering

Figur 4.18 viser andel personer innenfor de åtte yrkeskategoriene som har blitt analysert i kapittelet ved hver av folketellingene. Som tidligere nevnt så ble yrkesinformasjonen mer nyansert og nøyaktig oppført i de nyere folketellingene og derfor er ikke resultatet helt sammenlignbart på tvers av folketellingene. Men det er en føyer seg inn i en kildekritisk diskusjon med folketellingene, hvor historiker Gunnar Thorvaldsen konkluderer med at kildene er tilstrekkelige for denne typen analyser.¹⁵⁹

Det var et mer ensartet arbeidsliv i 1865 som dreide seg rundt jordbruk, fiske og selvberging. Omtrent 42% arbeidet innenfor jordbruk, fiske og skog. 29% arbeidet innenfor husstell og innearbeid, en andel som holdt seg omtrent på samme nivå gjennom hele den undersøkte perioden. 16% var i tjenere, mens resten arbeidet som håndverkere eller med *annet*, som er uspesifiserte yrker som enten ikke passet inn i de øvrige kategoriene eller det var for stor usikkerhet rundt arbeidets art.

Andelen arbeidende var på mellom fem og seks av ti av alle innbyggere i hele perioden, der den var på det høyeste i 1865 med 57,7%. Av gruppen som ikke ble registrert med yrke var 75,3% barn under 15 år.

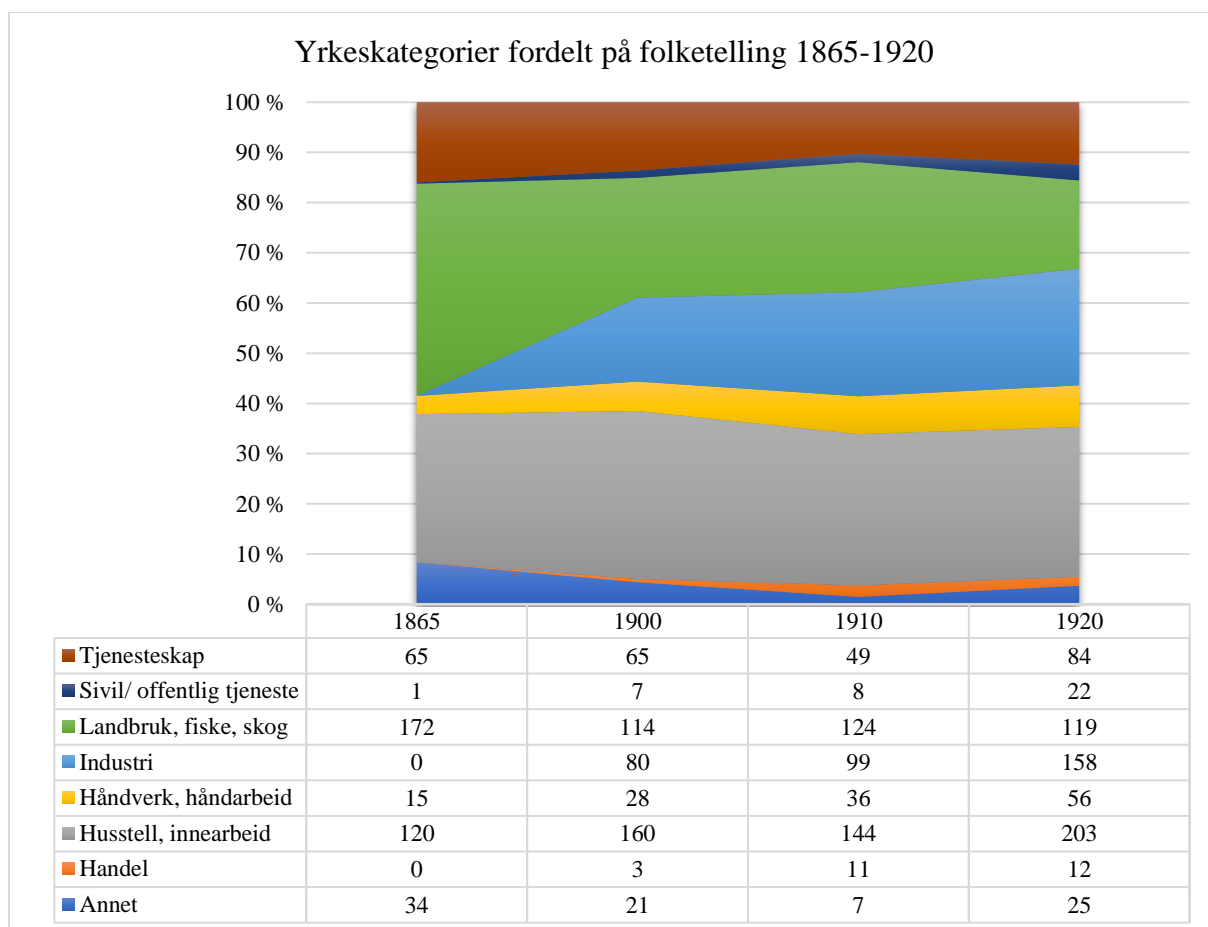
Det var i hele perioden et flertall av arbeidende menn. I folketellingen i 1865 kan det forklares med at få kvinner ble registrert med yrke. Dette har blitt forsøkt justert i prosjektet

¹⁵⁹ Thorvaldsen 2008: 456

slik at for eksempel bondekoner uten yrkesinformasjon har blitt kategorisert i plausibel yrkeskategori basert på familiestatusen de hadde. Det mener jeg gir et mer korrekt bilde av arbeidssituasjonen i bygda enn folketellingen gir, men helt korrekt kan man ikke forvente at tallene for kvinner blir når en skjønnsmessig vurdering ligger til grunn. At flertallet er menn også i de nyere folketellingene kan i større grad forklares med treindustrien som vokser og stadig sysselsetter flere menn. Med unntak av agrarnæringen og husstellsarbeid var treindustrien den største yrkeskategorien etter 1900. Der var det kun menn som arbeidet.

Arbeidsmigrasjonen til Valsøyfjord økte fra 1900, og spesielt mellom 1910 og 1920 var tilflyttingen stor. Enge og Hjeldnes fikk den største delen av tilflyttende arbeidere og deres familie. Kun i mindre grad ble andre deler av Valsøyfjord påvirket på samme måte. Flertallet av tilflytterne var arbeidere, mens konene ble værende i hjemmet som husmødre. Det fantes få yrkesmuligheter for kvinnene som kom til Valsøyfjord på begynnelsen av 1900-tallet, men det skulle etter hvert bli flere arbeidende kvinner i både 1910 og 1920.

Figur 4.18: Yrkeskategorier 1865-1920, total oversikt

Kilder: (RHD), UiT [Folketelling, Valsøyfjord 1865, 1900 og 1910]; Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, (sist aksessert 09.05.2023)

Kapittel 5: Konklusjon

5.1 Oppsummering og diskusjon - hushold og arbeid

Problemstillingen i oppgaven var et tilsynelatende enkelt spørsmål: *hvordan utviklet hushold og arbeid seg i Valsøyfjord mellom 1865 og 1920 sett i lys av lokale og nasjonale endrings- og moderniseringsprosesser?*

I 1865 hadde det ikke kommet i gang noen modernisering- eller endringsprosess i Valsøyfjord. Husholdstruktur og arbeid hang sammenknytt som to bestanddeler som sammen utgjorde et lokalt homogent jordbrukssamfunn, med innslag av fiske og håndverk som ekstranæring. Sosialt var lokalsamfunnet delt, men avstandene var ikke like store som de var flatbygdene. Bonden og bondekona sto øverst i valsøyfjordsamfunnet på 1800-tallet. Lokalsamfunnet dreide seg rundt gårdsdriften, og gårdsdriften dreide rundt seg selv og naturalhusholdet. Tjenerskapet bestod av ugifte småkårsfolk, men også barn av bønder tok seg tjeneste.¹⁶⁰ Det var en naturlig del av livet som de fleste måtte gjennom i prosessen mot å bli «matmor og husbond», som Sogner og Telste skriver.¹⁶¹ Tjenerskapet i Valsøyfjord hadde samme utvikling som resten av landet. Kjønnsbalansen i tjeneryrket var også i tråd med den nasjonale trenden som allerede fra 1700-tallet hadde hatt en overvekt av kvinner. Fra 1850-tallet begynte skjevfordelingen å bli enda skjevere. Det var også tilfellet i Valsøyfjord. I 1865 var to av tre i tjeneste kvinner, mens i 1920 var syv av åtte tjenere kvinner. Mennene hadde i hele perioden flere yrkesmuligheter enn kvinnene og valgte seg andre yrker, som ofte bød på en større grad fritid. De var en del av det Edvard Bull betegner som *kapitalismens frigjørende fase*.¹⁶² Thorvaldsen beskriver at tjenestestanden minket på landsbygda, men ble større i byene i perioden frem mot andre verdenskrig.¹⁶³ Det er derimot lite som tyder på at dette stemte for Valsøyfjord hvor antall tjenere økte både på gårdene og i de private hjemmene mot 1920.

Husholdsammensetningen gjenspeilte i stor grad arbeidslivet i hele perioden. Husmannshusholdet mer eller mindre forsvant, mens privathusholdet kom som en ny boform på slutten av 1800-tallet og ble den vanligste boformen innen 1920. Mens gårdshusholdet sto for en kontinuitet der antall bruk økte, husholdet ble mindre, men det totale antallet av personer som bodde i et gårdshushold var omtrent uendret mellom 1865-1900 og 1910-1920, med en økning i antall på 9,8% mellom 1900 og 1910.

---

¹⁶⁰ Sogner & Telste 2005: 13

¹⁶¹ Ibid: 12

¹⁶² Bull 1981: 15

¹⁶³ Thorvaldsen 2008: 464

Alle de tre husholdstypene endret husholds sammensetning i perioden. Som nevnt så ble det færre tjenere og kårfolk i gårdshusholdet, samtidig ble alle husholdsmedlemmene eldre i perioden. Men kjernefamilien bestod som en stabil størrelse gjennom hele perioden. Husmannshusholdet bestod i utgangspunktet av kjernefamilien og få andre medlemmer allerede i begynnelsen av tidsperioden. Men den kraftige nedgangen i husmannshushold i perioden ga lite rom for kvantitative analyser av husholdskategorien. Det fortalte derimot at husmannsvesenet i Valsøyfjord var i en negativ utvikling i hele perioden, der de yngre husholdsmedlemmene heller flyttet fra plassen enn ble boende for å ta over, noe også økningen i gjennomsnittsalderen blant husmannsfolket var et bevis for. Privathusholdet hadde en sammensetning som var ganske lik husmannshusholdet. Det bestod stort sett av en kjernefamilie, men hadde et større innslag av losjerende arbeidere og kunne derfor variere mye i størrelse avhengig av tilgangen til rom som kunne leies ut.

Som en konsekvens av utskiftingsloven av 1859 ble gårdene mer lettdrevet og behovet for husmannen som arbeidskraft minket.¹⁶⁴ Det var mange teigdelte bruk i Valsøyfjord i 1865 og prosessen kom tidlig i gang, slik det gjorde i mange av herredene i Romsdals amt.¹⁶⁵ Men selv om husmannsstanden forsvant ble ikke plassene og menneskene visket bort fra kartet. De gjenoppsto som selvstendige småbruk og førte til at det i 1920 var både flere bønder og gårdsbruk enn tidligere.¹⁶⁶ Edvard Bull skriver at husmannsstanden var (sammen med tjenesteyrket) av en art der frigjøring ikke kunne oppnås med mindre husmannsvesenet (eller tjenestestanden) døde ut.¹⁶⁷ Funnene viser at det fantes en vei ut for mange husmenn, de kunne bli selveiende småbrukere eller benytte seg av de nye yrkesmulighetene som kom i kjølvannet av industrien. Konsekvensen var, som Bull skriver, at husmannsstanden døde ut.

Ottar Brox skriver at småbruket var et attraktivt alternativ til både industriarbeid og emigrasjon. Det er en troverdig påstand når vi ser på veksten av småbruk i Valsøyfjord. Bull skriver om husmennene at «I det gamle samfunn kunne de drømme om å bli bønder. Det nye ga dem andre sjanser [...]»¹⁶⁸ Påstanden kan lett tolkes til at *det nye* betyr industrien og lønnsarbeidet og drømmen før industrialiseringen var å bli bonde. Jeg mener at småbruksveksten i Valsøyfjord viser at drømmen om å bli bonde ikke hadde blitt erstattet av drømmen om lønnsarbeidet, men at begge drømmene var høyst legitime for husmennene, og andre lavt på den sosiale stigen, samtidig som industrien bredte seg ut i landet. Jeg sier meg

---

¹⁶⁴ Hovdhaugen 1975: 131

¹⁶⁵ Langnes 2018: 247f

¹⁶⁶ Brox 2013: 174

¹⁶⁷ Bull 1981: 15

¹⁶⁸ Ibid: 15

ikke uenig i det Bull skriver, men at teorien burde favne bredere og inkludere drømmen om «primitiv sjølsysselsetting» som Brox skriver. Brox nevner videre at småbrukeralternativet ble hjulpet fram av et storting som tjente bøndenes interesser, satsing på bureising og nydyrking.¹⁶⁹ Samt låne- og støtteordninger som hjalp husmenn til å kjøpe ut plassen de bodde på.¹⁷⁰ Samtidig skal en betydelig del av småbrukere og bønder i Valsøyfjord ha hatt attåtninger, som for eksempel lasting- og lossearbeid i perioder mellom onner og sesongarbeid.¹⁷¹ Alt dette var tiltak som bygde opp under veksten av småbruk i Valsøyfjord på begynnelsen av 1900-tallet.

Samtidig ble det totalt sett færre kårfolk og tjenere på gårdene. Men det var en tydelig forskjell mellom gamle gårdsbruk og de nye småbrukene. De gamle gårdene hadde fremdeles store hushold med tjenere og kårfolk utover 1900-tallet, mens småbrukerne ikke hadde tjenere, samt at det hadde ikke rukket å bli kårfolk blant småbrukerne ennå i 1920.

Oppkommet av private boliger var en direkte konsekvens av moderniseringsprosessene innenfor arbeidsliv og økonomi som ifølge Bull begynte rundt midten av 1850-tallet, men som først ble synlig i Valsøyfjord fra og med 1890-tallet.¹⁷² Etableringen av en treindustri på stedet førte til at det ble skilt ut tomter fra Enge- og Hjeldnesgården til bygging av boliger til arbeiderne. I begynnelsen ble større arbeiderboliger bygget for å huse mange, men etter hvert som arbeiderne selv hadde fått nok oppsparte midler bygget de selv egne boliger til seg og familien.¹⁷³ Mens den stadig voksende gruppen med lønnsarbeidere etablerte seg i bygda ble det et behov og et marked for service og handelsnæringer, som landhandlere, håndverkere, poståpnerier og telefonsentraler. Men det vokste også et behov for flere lærere og personer med helsefaglig utdanning. Denne gruppen ble sammen med personer tilknyttet treindustrien de som utgjorde mesteparten av privathusholdene. De hadde arbeid og inntekter som fjernet behovet for store landbrukseiendommer, men som isteden kunne ha en hage med port, hvor det kunne holdes sosiale sammenkomster, plantes bærbusker og anlegge blomsterbed. Selvbergingsbehovet var borte, for landhandelen hadde det man trengte av mat, klær og andre nødvendigheter, og inntektene sikret husholdet mulighetene til handel i Valsøyfjord, så som i resten av landet.¹⁷⁴

På samme tid ble det også vanligere med private boliger i de områdene av bygda som lå lenger unna industrien. Forskjellen var derimot at der ble bare et fåtall av boligene bygget i

---

¹⁶⁹ Brox 2013: 174

¹⁷⁰ Gjerdåker 2002: 266

¹⁷¹ Intervju med Bjørn Fjærli 11.05.2023

¹⁷² Bull 1981: 15

¹⁷³ Norsk Folkemuseum. *Arbeiderminner*. NF/Ark-1001-33; 1001-33-G-0005-07-03_Oalf_Waage

¹⁷⁴ Sandvik 2018: 136

perioden, men var tidligere husmannsplasser som ble ervervet fra bonden. Resultatet var paradoksalt nok at det ble en større teigdeling av utmarken, som fremdeles i dag er tydelig i landskapet rundt Valsøyfjord. Ofte ble plassene kjøpt med et stykke skog og utmark.

Landhandlene ble etablert i tiåret før og etter 1900, og var i utgangspunktet butikker der varer kunne kjøpes kontant eller på kreditt. Men landhandlene spilte en viktig rolle i den gradvise overgangen fra bytteøkonomi til pengeøkonomi for bøndene. Edvard Snekviks landhandel tok for eksempel mot landbruksvarer fra lokale bønder i bytte mot andre varer. Snekvik sørget selv for at bondens varer ble solgt videre til kunder og var i en lengre periode mottaksstasjon for melk fra gårdene rundt, som deretter ble transportert med båt og lastebil til andre deler av kommunen for salg.¹⁷⁵

Arbeidslivet var i høyest grad et arbeidsliv for menn i hele perioden. Men prosjektet har vist at det fantes andre yrkesmuligheter enn husstell eller tjenerskap for kvinnene også. Etter 1900 ble det registrert stadig flere kvinner, spesielt innenfor service og helseyrkene. Noe som henger sammen med tendensen eller i samfunnet.¹⁷⁶ I byene trakk også jentene seg mot industriarbeid av ulikt slag istedenfor å ta seg tjenestearbeid.¹⁷⁷ Noen slik tendens kunne ikke påvises i Valsøyfjord. Men det hadde nok mer med industriarbeidets art enn noe annet. Det var fremdeles tjeneste og serviceyrker som ble yrkesalternativet for kvinnene i bygda.

Hamskifte som begrep er noe omdiskutert. Men endringene som ble påvist i Valsøyfjord var en del av det som tidligere har falt inn under begrepet. Men som Gjerdåker sier så krever et hamskifte at det var «ein annan førtilstand».¹⁷⁸ Altså er et hamskifte et paradigmeskifte. Noe som ikke var tilfellet hverken i Valsøyfjord eller noen andre steder i landet. Det var en utvikling der noen bestanddeler ble byttet ut, noen tilpasset seg, mens noen var mer eller mindre upåvirket.

Før undersøkelsene ble gjennomført var det ganske klart at Valsøyfjord hadde hatt en stor tilflytting i forbindelse med treindustrien på stedet. Det som derimot ikke var like klart var andelen av personer som var født andre steder også tidlig i perioden som ble undersøkt. I 1865 var omtrent 22% valsøyfjordinger født et annet sted enn Valsøyfjord. Andelen hadde naturlig nok økt til 1920 og var da 35%. Det som derimot utgjorde den største forskjellen var at de som flyttet til Valsøyfjord i 1920 i større grad kom fra steder lenger unna geografisk, mens det i 1865 var personer fra Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag som flyttet dit.

---

¹⁷⁵ Intervju med Edvard Snekvik, november 2020

¹⁷⁶ Sogner & Telste 2005: 9

¹⁷⁷ Ibid: 40

¹⁷⁸ Gjerdåker 2002: 284

Beveggrunnene var også annerledes. I 1865 flyttet mange som følge av giftermål, mens motivasjonen i 1920 var arbeid.

5.2 En metodisk diskusjon

Ved å undersøke hushold og arbeid kvantitativt kan hittil ukjente sosiale, demografiske og økonomiske strukturer i valsøyfjordsamfunnet bringes til bords og diskuteres i lys av eksisterende forskning og litteratur. Mye av tidligere forskning og litteratur om bygdene i Norge er basert på kvalitative kilder og er derfor bundet av de begrensingene, og mulighetene, kvalitative kilder gir. Ved å undersøke det samme studieobjektet med kvantitative kilder og metoder dukker det ofte opp andre tendenser og utviklingsløp som det ikke er mulig å oppdage uten å analysere kvantitative data. Spesielt gjelder dette med tanke på å belyse sammenhenger og ulikheter over tid og/eller sted, mellom komparative enheter (folkegrupper, yrkesgrupper, aldersgrupper, geografiske områder m.m.)

I dette prosjektet har tidligere antatte sannheter blitt empirisk bekreftet eller modifisert. Blant annet var det store endringer både i hushold og arbeid, men samtidig var endringene avgrenset av geografi og andre faktorer. Undersøkelsene har gitt et modifisert og tallfestet bilde på hvordan lokalsamfunnet var i endring i perioden. Den kvantitative metoden har sine ulemper, som kommer tydelig frem når årsaksforklaringer skal lages. Historiker Jens Arup Seip sa dette om bruken av kvantitative metoder i 1970: «Statistiske korrelasjoner er et utgangspunkt for årsaksforklaringer. Men ofte bare et utgangspunkt».¹⁷⁹ Det korte sitatet oppsummerer i stor grad undersøkelsene som er gjort i dette prosjektet. De kvantitative analysene blottlegger nye elementer ved historien som kun kan oppdages gjennom kvantitative metoder, men må deretter forklares kvalitativt.

En rekke studier har blitt gjort om enkeltgrupper av mennesker i små jordbrukssamfunn og målet må være at denne forskningen ikke blir stående alene, men settes i en sammenheng med hverandre, og med annen historieforskning om samme tidsperiode. Bare da kan vi stadig utvide forståelsen for hvordan endring og kontinuitet påvirket levde liv. Ved å innta et mikrohistorisk perspektiv kan makroperspektivene utfordres, bekreftes, endres eller i det ytterste fall forkastes.

---

¹⁷⁹ Seip 1970: 282ff

Kilder og litteratur

Grunnbøker

Grunnbokutskrifter hentet fra Statens Kartverk. Kommunenummer 5055 Heim.

<http://www.seeiendom.kartverket.no>

- Statens kartverk, GNR: 300 Henden, BNR: 1-9, 11 og 13.
(Hentet ut mellom 15-25. august, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 301 Kroknes, BNR: 1-4.
(Hentet ut 25. august, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 303 Hendset, BNR: 1 og 4-9.
(Hentet ut 29. august, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 304 Otnes, BNR: 3, 4, 6 og 18.
(Hentet ut mellom 2-6. september, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 305 Hestnes, BNR: 1-5 og 11.
(Hentet ut 6. september, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 306 Enge, BNR: 1-4 og 6.
(Hentet ut 6. september, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 309 Valsøya, BNR: 1-4.
(Hentet ut 6. september, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 310 Hjeldnes, BNR: 1, 4-7, 21 og 28.
(Hentet ut mellom 6. september, 2021 og 24. april, 2022)
- Statens kartverk, GNR: 312 Sandnes, BNR: 1-3.
(Hentet ut 27. september, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 313 Sæter, BNR: 2-4, 6-9 og 12.
(Hentet ut 4. oktober, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 314 Botten, BNR: 1-11.
(Hentet ut 17. oktober, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 317 Fjærli, BNR: 1-3 og 5-8.
(Hentet ut 18. oktober, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 319 Lerviklandet, BNR: 1-3 og 7.
(Hentet ut 12. august, 2021)
- Statens kartverk, GNR: 320 Stokke, BNR: 1-6.
(Hentet ut 14. august, 2021)

Litteratur

- Askedal, A. (2007). *Ekteskapsinngåelser i Iveland på 1700- og 1800-tallet : Valg av ektefelle innenfor ulike kategorier av mennesker i sognet i spenningen mellom romantikk og rasjonalitet*. [Masteroppgave]. Universitetet i Bergen.
- Avdem, A.J. & Melby, K. (1985). *Oppe først og sist i seng : husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Universitetsforlaget.
- Backer, J.E. (1965). *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 13. Statistisk Sentralbyrå.
https://www.ssb.no/a/histstat/sos/sos_013.pdf
- Bolstad, T.M. (1995). *Eiendomsforhold til gårder : om kårkontrakter og tilgiftedes rettigheter*. Landbruksforlaget.
- Botten, K. (1986). *Valsøyfjordbilder – Industri og folkeliv 1890-1940*. Nordmøre Historielag.
- Brox, O. (2013). Fattigdom og framgang: Alternative fortider?. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 2013. (Vol. 24, nr. 3-4), 169-180.
- Bull de., E. (1924). *Innledning til bygdehistorisk studium*. Steenske forlag.
- Bull dy., E. (1981). *Retten til en fortid : sosialhistoriske artikler*. Universitetsforlaget.
- Dyrvik, S. (1971). *Befolkningsutvikling og sosiale tilhøve i Etne prestegjeld 1665-1801*. [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Bergen.
- Fugelsnes, K. (1991). *Skulehistorie for Halså kommune*. Bettens Trykkeri, Tingvoll.
- Gjerdåker, B. (2002). *Nordges landbrukshistorie III: 1814-1920 Kontinuitet og modernitet*. Det norske samlaget.
- Gjertsen, K.R. (1992). Trekk fra håndverkets historie. | Kåre Hosar (Red.), *Håndverk : Maihaugen 1992* (9-26). De Sandvigske Samlinger.
- Grendahl, T. (1959). *Jordskifteverket gjennom 100 år : 1859-1959*. Det kgl. Landbruksdepartement.
- Grytli, E.R. & Dahle, K. (2014). *Fortidshus Nordmøre : Byggeskikk og arkitektur*. Fortidsminneforeningen Nordmøre/ Kom Forlag as.
- Hartmann, A. (1931). *Den norske husmor*. Aktietrykkeriet i Trondhjem.
- Hodne, F. & Grytten, O.H. (1992). *Norsk økonomi 1900-1990*. TANO.

- Hodne, F. & Grytten, O.H. (2000). *Norsk økonomi i det 19. århundre*. Fagbokforlaget.
- Hoel, A. (1963). *Nordmøre meieri gjennom 50 år*. Nordmøre Meieri.
- Hovdhaugen, E. (1975). *Husmannstida*. Det norske samlaget.
- Husby, E. (1985). *En bank for bygd og by : Nordmøre Sparebank 150 år 1835-1985*.
Nordmøre Sparebank.
- Juvkvam, D. (1999). *Historisk oversikt over endringer i kommune- og fylkesinndelingen*.
(99/13). Statistisk sentralbyrå.
- Kaldal, I. (2002). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Det norske samlaget.
- Langnes, M. (2018). *Utskiftingsrett og gardskipnad : Innmarksutskiftingar, tun og teigblanding i tre ulike landslutar*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Langnes, M. (2018). *Utskiftingsrett og gardsskipnad*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Novus Forlag.
- Mamelund, S.E. & Borgan, J.K. (1996). Kohort- og periodedødelighet i Norge 1846-1994.
Rapporter 96/9. Statistisk Sentralbyrå.
https://www.ssb.no/a/histstat/rapp/rapp_199609.pdf
- Mol, K.M. (2021). *Eplet falt ikke langt fra stammen : En undersøkelse av unge ugifte kvinners yrkesmuligheter og sosial mobilitet i Hamar i 1891 og 1910*. [Masteroppgave]. NTNU
- Moilanen, M., Myhr, S. & Østby, S. (2021). Scraping the bottom of the barrel? Evidence on social mobility and internal migration from rural areas in nineteenth-century Norway.
Scandinavian Economic History Review, 2021, 1-21.
<https://doi.org/10.1080/03585522.2021.1901775>.
- Moum, S.V. (1981). *Kvinnfolkarbeid : kvinners kår og status i Norge 1875-1910*.
Universitetsforlaget.
- Myhre, J.E. (2015). *Norsk historie : 1814-1905*. (2. utg). Det norske samlaget.
- Oterholm, E. (2019). *Kroknes laksevorpe*. Einar Forlag.
- Sande, J.S. (2017). *Tjenestefolk i Rindal, Surnadal og Meldal i 1801 og 1865*.
[Masteroppgave]. NTNU

- Sandvik, P.T. (2018). *Nasjonens velstand : Norges økonomiske historie 1800-1940*. Fagbokforlaget.
- Seip, J.A. (1970). Historieforskningen i fremtiden. *Historisk tidsskrift*, 1970(Vol 3), 271-285.
- Slettan, D. (1978). *Dreng og taus i Verdal : eksperiment med en kollektiv sjølbibliografi*. Universitetsforlaget.
- Sogner, S. & Telste, K. (2005). *Ut å søkje teneste – historia om tenestejentene*. Det norske samlaget.
- Steen, S. (1957). *Det frie Norge : Det gamle samfunn*. (Vol. 4). Cappelen.
- Svisdal, O. (2016). *Hamskiftet i Oppdal : En undersøkelse av ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*. [Masteroppgave]. NTNU
- Thorvaldsen, G. (2008). Hushjelper og jordbrukstjenere – når kom nedgangen i tjenerallene? *Historisk tidsskrift*, 2008(Vol 87), 451-464. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2008-03-04>
- Todal, A. (1965). *Gardtales i Valsøyfjord*. Kaare Grytting. Orkanger.
- Østgaard, S.M. (2020). *Bortgjemte liv : Sosioøkonomiske forhold i Gjervika belyst gjennom endringer i A/S Gjervik Landhandleris virksomhet 1914-40*. [Masteroppgave]. NTNU

Folketellinger

- Digitalarkivet, *Folketelling 1875 for 1569P Aure prestegjeld*, Tellingskrets 005 og 006.
- Digitalarkivet, *Folketelling 1891 for 1569 Aure herred*, Tellingskrets 003 og 004.
- Digitalarkivet, *Folketelling 1920 for 1570 Valsøyfjord herred*, Tellingskrets 002, 003, 004, 005 og 006.
- Registreringsentral for historiske data, UiT Norges arktiske universitet, Historisk befolkningsregister for Norge, [Folketellinger, Valsøyfjord og 1865, 1900 og 1910]. Originalkilder i Arkivverket.

Andre kilder

«Arbeiderminner fra Jonas Botten». Norsk Folkemuseum. NG/Ark-1001-33; *1001-03-F-0006-38_Jonas Botten*.

«Arbeiderminner fra Ingvald Moen». Norsk Folkemuseum. NF/Ark-1001-33; *1001-03-J-0006-04-04-01*.

«Arbeiderminner fra Olaf Waage». Norsk Folkemuseum. NF/Ark-1001-33; *1001-33-G-0005-07-01_Olaf_Waage; 1001-33-G-0005-02_Oalf_Waage; 1001-33-G-0005-03_Oalf_Waage*.

Dagsposten. (1920, 14. januar). Skomakere (annonse).

Romsdals Amtstiende. (1906, 14. februar). Dødsfald.

Lokalhistoriewiki, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket. (2022, 1. desember). *Valsøyfjord herad*. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Valsøyfjord_herad

Lokalhistoriewiki, Norsk lokalhistorisk institutt (NLI) ved Nasjonalbiblioteket. (2019, 18. april). *Svalgangsnaust*. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Svalgangsnaust>

Ministerialbok Aure prestegjelde. Statsarkivet. SAT/A-1454/580/L0925, ministerialbok nr. 580A02, 1888-1913

Statistisk Sentralbyrå. *05866: Inngåtte ekteskap, etter alder ved førstegangsvigsel og ved omgifte (prosent) (avslutta serie) 1861-1970 – 1986-1990*. Statistisk Sentralbyrå. <https://www.ssb.no/statbank/table/05866/> (Sist aksessert 14.05.2023)

Statistisk Sentralbyrå. *3.18 Nettoproduksjonstall og fødealder for 5-årsperioder*.

Originalkilde: RAPP Kohort- og periodefruktbarhet i Norge 1820-1993. Statistisk Sentralbyrå. <https://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-18.html>

Tabell- og figuroversikt

Tabeller kapittel 3:

- Tabell 3.1: Antall beboere i husholdstypene 1865-1920
- Tabell 3.2: Antall personer og gjennomsnittlig husholdstørrelse 1865-1920
- Tabell 3.3: Sammenstilling av kjernefamiliens medlemmer 1865-1920
- Tabell 3.4: Gjennomsnittlig alder kjernefamiliens overhoder og antall barn 1865-1920
- Tabell 3.5: Enker og enkemenn blant kårfolk 1865-1920
- Tabell 3.6: Tjenestefolk på gårdene 1865-1920
- Tabell 3.7: Andel losjerende og andre husholdsmedlemmer 1865-1920
- Tabell 3.8: Kjønn, sivilstatus, arbeidsstatus og fødested – losjerende og andre husholdsmedlemmer 1865-1920
- Tabell 3.9: Alder losjerende 1865-1920
- Tabell 3.10: Antall og andel andre husholdsmedlemmer 1865-1920
- Tabell 3.11: Barn 0-15 år utenfor kjernefamilien med boplass 'gård'
- Tabell 3.12: Husholdsmedlemmer i gårdshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.13: Antall personer og gjennomsnittlig husmannshushold 1865-1920
- Tabell 3.14: Fødestedskategori husmannsstanden 1865-1920
- Tabell 3.15: Antall og andel kjernefamilien i husmannshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.16: Gjennomsnittlig alder kjernefamilien i husmannshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.17: Andel losjerende i husmannshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.18: Gjennomsnittlig alder losjerende i husmannshusholdet fordelt på år og kjønn 1865-1910
- Tabell 3.19: Fødestedskategori losjerende i husmannshusholdet 1865-1910
- Tabell 3.20: Sammensetning kategorien andre husholdsmedlemmer i husmannshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.21: Sammensetning husmannshusholdet 1865-1920
- Tabell 3.22: Antall personer og gjennomsnittlig hushold i private boliger 1865-1920
- Tabell 3.23: Gårder med høyest andel private hushold 1900-1920
- Tabell 3.24: Sammenstilling av kjernefamiliens medlemmer i private hushold 1900-1920
- Tabell 3.25: Gjennomsnittlig alder kjernefamilien i private hushold 1900-1920
- Tabell 3.26: Andel barn i aldersgrupper i private hushold 1900-1920
- Tabell 3.27: Fødested tjenerskap i private hushold 1900-1920
- Tabell 3.28: Sivilstatus, alder og fødestedskategori losjerende i private hushold 1900-1920

Tabeller kapittel 4:

- Tabell 4.1: Total oversikt over arbeidende personer over 15 år i Valsøyfjord 1865-1920
- Tabell 4.2: Sivilstatus og gjennomsnittlig alder arbeidende 1865-1920
- Tabell 4.3: Arbeidere i fødestedskategoriene 1865-1920, absolutte tall
- Tabell 4.4: Fordeling av arbeidende i arbeidskategorier
- Tabell 4.5: Antall, andel og gjennomsnittlig alder arbeidende i kategorien annet arbeid 1865-1920
- Tabell 4.6: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder for personer i *handel* 1900-1920
- Tabell 4.7: Sivilstatus personer i *handel* 1900-1920

Tabell 4.8: Boplass (gårdsnummer og gårdsnavn) handelsfolk 1900-1920
Tabell 4.9: Antall, andel og gjennomsnittlig alder for personer i *husstell, innearbeid* 1865-1920
Tabell 4.10: Sivilstatus *husstell, innearbeid* 1865-1920
Tabell 4.11: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder *håndverk, håndarbeid* 1865-1920
Tabell 4.12: Sivilstatus *håndverk, håndarbeid* 1865-1920
Tabell 4.13: Antall, andel og gjennomsnittlig alder *industri* 1900-1920
Tabell 4.14: Sivilstatus *industri* 1900-1920
Tabell 4.15: Fødested *industri* 1865-1920
Tabell 4.16: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder *landbruk, fiske, skog* 1865-1920
Tabell 4.17: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder *offentlig/ sivil tjeneste* 1865-1920
Tabell 4.18: Antall, andel, kjønn og gjennomsnittlig alder *tjeneste* 1865-1920
Tabell 4.19: Sivilstatus *tjeneste* 1865-1920

Figurer kapittel 1:

Figur 1.1: Gårder i Valsøyfjord (kart)

Figurer kapittel 2:

Figur 2.1: Kartutsnitt deler av Sør-Trøndelag og Nordmøre
Figur 2.2: Folketall i Valsøyfjord 1865-1920
Figur 2.3: Folketallsvekst i Norge og Valsøyfjord 1865-1920

Figurer kapittel 3:

Figur 3.1: Antall hushold i Valsøyfjord 1865-1920
Figur 3.2: Gjennomsnittlig husholdstørrelse i Valsøyfjord 1865-1920
Figur 3.3: Aldersfordeling barn i kjernefamilien på gårdsbruk 1865-1920
Figur 3.4: Gjennomsnittlig størrelse hushold og kjernefamilie 1865-1920
Figur 3.5: Antall kårfolk i Valsøyfjord 1865-1920
Figur 3.6: Andel kårfolk per gårdshushold 1865-1920
Figur 3.7: Gjennomsnittlig alder kårfolk på gård 1865-1920
Figur 3.8: Fordeling av personkategorier i gårdshusholdene 1865-1920
Figur 3.9: Gjennomsnittlig husmannshushold og kjernefamilie 1865-1920
Figur 3.10: Gjennomsnittlig størrelse privathushold og kjernefamilie 1891-1920
Figur 3.11: Sivilstatus losjerende i private hushold 1900-1920
Figur 3.12: Losjerende fordelt i aldersgrupper i private hushold 1900-1920
Figur 3.13: Fødested losjerende i private hushold
Figur 3.14: Husholdsmedlemmer i private hushold 1900-1920
Figur 3.15: Andel av husholdstyper 1865-1920
Figur 3.16: Andel personer i husholdstypene 1865-1920

Figurer kapittel 4:

Figur 4.1: Alle arbeidende i Valsøyfjord 1865-1920 fordelt på kjønn/alder

Figur 4.2: Andel arbeidende personer fordelt på fødestedskategorier

Figur 4.3: Boplass arbeidende personer 1865 (kart)

Figur 4.4: Boplass arbeidende personer 1900 (kart)

Figur 4.5: Boplass arbeidende personer 1910 (kart)

Figur 4.6: Boplass arbeidende personer 1920 (kart)

Figur 4.7: Fødested personer i arbeidskategorien *handel*

Figur 4.8: Boplass *husstell, innearbeid* 1865-1920

Figur 4.9: Fødested *husstell, innearbeid* 1865-1920

Figur 4.10: Boplass *håndverk, håndarbeid* 1865-1920

Figur 4.11: Fødested *håndverk, håndarbeid* 1865-1920

Figur 4.12: Sivilstatus *industri* 1900-1920

Figur 4.13: Boplass *industri* 1900-1920

Figur 4.14: Sivilstatus *landbruk, fiske, skog* 1865-1920, andel

Figur 4.15: Gjennomsnittsalder og sivilstatus *landbruk, fiske, skog* 1865-1920

Figur 4.16: Fødested *landbruk, fiske, skog* 1865-1920

Figur 4.17: Boplass *tjenere* 1865-1920

Figur 4.18: Yrkeskategorier 1865-1920, total oversikt

Vedlegg

Vedlegg 1.1: Gårder i Valsøyfjord

